

Mark är som barn
Genus, fattigdom och försörjning
i Södra Wollo, Etiopien

Mark är som barn
Genus, fattigdom och försörjning
i Södra Wollo, Etiopien

Kristina Nässén

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR GLOBALA STUDIER

2009

<http://hdl.handle.net/2077/20929>
ISBN: 978-91-628-7865-8

© Kristina Nässén 2009
Institutionen för globala studier
Socialantropologi
Göteborgs universitet
Box 700, SE 405 30 Göteborg,

Fotografi: Marita Sundgren

Tryck: Geson, Göteborg, 2009.

Abstract

Our land is like our children. Gendered livelihood strategies in South Wollo, Ethiopia

Swedish text with English summary. Swedish title: Mark är som barn. Genus, fattigdom och försörjning i Södra Wollo, Etiopien. By Kristina Nässén
Doctoral dissertation in Social Anthropology 2009, School of Global Studies, University of Gothenburg, Box 700, 405 30 Göteborg, Sweden.
ISBN 978-91-628-7865-8

This anthropological study examines the complexity and importance of gender relations for livelihood activities and it looks at the way in which female-headed agricultural households in the Ethiopian highlands cope in an area renowned for livelihood vulnerability, drought and famine. It is based on ethnographic fieldwork which was carried out in South Wollo for a year. The thesis explores the many ideas, notions and values that underlie people's subsistence behaviour and investigates how this is embedded in the context of land policy, economic systems and, importantly, relationships and morality. Relating to others means observing shared norms and values, and the gender order makes particular, morally charged expectations of how women and men of various ages and positions should behave. Gender has important implications for experience, knowledge and cultural conceptions and it is an organizing principle. This thesis shows however that the greatest difference in terms of poverty and vulnerability is not simply that between female-headed households and male-headed households.

The ethnography presented demonstrates that it is relevant in understanding people's livelihood strategies to consider how several factors work in a complex synergy. It stresses the importance to understand how people acquire resources and which ones they have access to but also to examine the way labour and economic transactions are embedded in social relations. Finally, there are also significant structural factors, such as the state, that nourish or constrain local spheres of action. The thesis shows that it is important to take note of gender differences in relations to key economic resources in local society, particularly in relation to rural development planning.

Key words: anthropology, gender, everyday practice, livelihood, exchange, female-headed households, subsistence farming, rural development, Ethiopian highlands, East Africa

Innehållsförteckning

Tabellförteckning

Förord

Författarens kommentarer

Karta

Kapitel 1 Inledning	1
Fattigdom och försörjning	2
Hushåll, hushållsöverhuvud och kvinnohushåll	5
Kvinnohushåll i Etiopiens högländ	8
<i>Hushåll i en lokal kontext</i>	10
Jordbrukande kvinnor i ett regionalt perspektiv	13
Teoretiska utgångspunkter	17
Fältarbete och metod	24
<i>Reflektioner över etik och konsekvenser</i>	25
<i>Deltagande observation och intervjuer</i>	27
<i>Att arbeta med assistent</i>	30
Avhandlingens disposition	31
Kapitel 2 Introduktion till ett landskap	35
Geografi, klimat och befolkning	37
Landskapets variationer	40
Regn och torka	42
Vattendrag och bevattning	44
Risk och osäkerhet som kontext	45
Staten i lokalsamhället	46
<i>Bondeföreningen - mark, utveckling och utbildning</i>	47
<i>Skola</i>	50
<i>Mikrolån</i>	51
Religion	54
<i>Relationer mellan kristna och muslimer</i>	57
<i>Zar</i>	60
Sammanfattning	61
Kapitel 3 Barn, föräldrar och äktenskap	63
Föräldrar och barn	65
<i>Lədġ masaddäg, att få barn att växa upp</i>	65
<i>Att växa upp till kvinna och man</i>	69
<i>Äldre föräldrar och vuxna barn</i>	72
Att ingå äktenskap	73

<i>En lämplig partner</i>	73
<i>Virilokal bosättning</i>	83
<i>Relationen mellan man och hustru</i>	86
<i>Kärlek, älskare och polygyni</i>	88
Sammanfattning	90
Kapitel 4 Skilsmässa, dödsfall och omgifte	91
Skilsmässa	91
Omgifte	94
<i>Levirat</i>	96
<i>Barn och styvföräldrar</i>	98
Änkors handlings- och förhandlingsutrymme	99
Sammanfattning	102
Kapitel 5 Hushållens tillgång till försörjningsmässiga resurser: arbetskraft, oxar och mark	103
Jordbruksåret och jordbruksarbete	103
<i>Kvinnliga och manliga arbetsuppgifter</i>	106
Oxar, kor och andra kreatur	110
Mark	112
<i>Mark och hushållets storlek.</i>	115
<i>Överföring av mark från en generation till nästa - äktenskap</i>	118
<i>En generation utan mark</i>	120
<i>Kvinnor och mark</i>	121
Sammanfattning	123
Kapitel 6 Försörjningsmässigt handlingsutrymme och lokala utbyten	125
Boskap genom utbyten: <i>wänfül</i> och <i>rəbbi</i>	126
Manligt arbete utan kostnad: barn och bröder	128
Manligt arbete som lönearbete	132
<i>Ĝəge</i> : arbete mot mat och arbete i retur	133
<i>Yəəkkul</i> , att dela lika	134
Sammanfattning	137
Kapitel 7 Fattigdom, välstånd och försörjningsmässig variation	141
Hushållens variation över tid	141
Kvinnohushåll	142
”Manshushåll”	146
Hushålls generella variation av välstånd	147
Kvinnohushålls försörjningsmässiga variation - trettio kvinnohushåll	149
Diversifiering, risk och inkomstgenererande aktiviteter	156
Arbetsmigration och annat lönearbete	157
Avslutande diskussion	160

Kapitel 8 Statliga interventioner och lokalt motstånd	163
En fattig kvinna	164
Konstgödsel	166
Trädplantering	170
Makt och motstånd	172
Avslutande diskussion	176
Kapitel 9 Mark, omsorg och släktskap	179
Marköverföring i historisk belysning	179
Mark som tillgång vid skilsmässa och omgifte	184
Mark i utbyte mot omsorg: frånskilda Abere	189
Principer i konflikt	194
Släktskap och släktskapsliknande relationer	196
Genus och marköverföring	197
Sammanfattning	199
Kapitel 10 Slutdiskussion	201
Fattigdom och utveckling	201
Hierarkier, makt och handlingsutrymme	204
Referenser	211
English summary	229

Tabellförteckning

Tabell 2.1. Regndagar under ett år utan torka (1998) jämfört med ett år med torka (1999).

Tabell 5.1. Skillnad mellan planerad och utförd sådd under ett torrt år 1999.

Tabell 5.2. Årets jordbruksodling med hänsyn till en kort och en lång regnperiod

Tabell 5.3. Arbetsuppgifter inom jordbruksproduktionen.

Tabell 5.4. Antal kreatur i Mäggänaånas ca 1400 hushåll, år 1999.

Tabell 7.1. Fördelning av tillgångar bland kvinnohushåll med egen ox.

Tabell 7.2. Fördelning av tillgångar bland kvinnohushåll utan oxar men med nötkreatur.

Tabell 7.3. Fördelning av tillgångar bland kvinnohushåll utan boskap.

Förord

Den här avhandlingen baseras på ett fältarbete i ett område ungefär trettio kilometer norr om Dessie där jag tillbringade ungefär ett år, tre månader 1999 och en längre period under 2001-2002. Ett stort tack går till personalen på de administrativa kontoren, bondeföreningens styrelse, personal på barnhemmet, mina två assistenter och alla de boende i området där jag vistades. Ett varmt tack för att ni var så tillmötesgående, för er tid, gästfrihet och vänskap. Jag var affilierad med Institutionen för socialantropologi, Addis Abeba Universitet och dit går mitt varma tack för allt stöd och hjälp som jag har fått.

Det här forskningsprojektet var genomförbart med medel från Sida/Sarec. Fältarbetet genomfördes med ekonomiskt stöd av Museion, Göteborgs Universitet, Kungliga Vetenskapsakademien och Adlerbertska forskningsfonden.

Många forskare och kollegor på Institutionen för globala studier har bidragit med konstruktiva kommentarer till texten under åren. Ett varmt tack till mina handledare Jan Hultin, Eva Poluha och Kerstin Sundman för inspiration, stimulerande diskussioner och många klarsynta och värdefulla synpunkter. Särskilt tack även till gästprofessor Don Kulick som under en period höll ett doktorandseminarium på institutionen. Tack för konstruktiv kritik och gott stöd i en process som blev längre än jag planerat. Ett stort tack även till Staffan Appelgren, Cecilia Bergstedt, Lisen Dellenborg, Nina Gren, Alexandra Kent och Maria Malmström. Varmt tack till Annica Djup och Fredrik Söderbaum för hjälp med layout. Tack också till Per Lindström för all korrekturläsning.

Ett särskilt varmt tack går till min familj och vänner som har stöttat mig på olika sätt under projektet. Utan min mamma Anna Britt som följde med och bodde i både Dessie och Addis Abeba för att passa mina barn hade fältarbetet för avhandlingen inte gått att genomföra. Elin och Olle, ni har vuxit upp med det här projektet och era erfarenheter av Etiopien är en del av era liv. Och utan er, Elin och Olle, hade det inte varit lika roligt. Den här boken tillägnar jag er!

Göteborg, augusti 2009

Kristina Nässén

Författarens kommentarer

Etiopiska namn

I Etiopien används inte gemensamma efternamn. Förnamnet är eget namn och efternamnet är fars namn. I texten anges etiopiska författare med både för- och efternamn. I litteraturlistan är etiopiska författare organiserade i alfabetisk ordning efter förnamn.

Etiopisk tid

Etiopiska tidsangivelser skiljer sig från de datum som används enligt den gregorianska kalendern. Den etiopiska kalendern har 365 dagar. Året är indelat i 12 månader som består av 30 dagar och en trettonde månad som består av fem dagar (sex när det är skottår). Från den 11 september, som är etiopiskt nyår, till den 31 december är den etiopiska kalendern sju år efter den gregorianska. Från den 1 januari till den 10 september är skillnaden åtta år. Angivelse av datum i texten är i enlighet med den gregorianska kalendern. Översättningen av tid innebär att det inte alltid är tydligt om det är sju eller åtta års skillnad och lokala tidsangivelser är därför givna med viss reservation.

Translitteration

Det finns ingen standardöversättning för ord på amhariska till det latinska alfabetet. Jag har så långt det varit möjligt följt Leslaus (1976) stavning i *Concise Amharic Dictionary*, och då är översättningen gjord från amhariska till engelska. En upprepad bokstav indikerar en lång konsonant. Följande konsonanter och vokaler uttalas enligt Leslau (1976: xii):

č corresponds to *ch* as in “church”.

š corresponds to *sh* as in “shoe”.

(...)

ǰ corresponds to *j* as in “joke”.

ñ corresponds to *ni* as in “onion”.

ṭ (m.fl.) är ett uttal som är kännetecknande för amhariska och innebär att konsonanten uttalas med en glottisstöt.

Vokalen ə uttalas ungefär som “the ‘e’ in ‘roses’” (Leslau 1976: xiv).

Vokalen ä uttalas ungefär som på svenska.

Uttalet av ^w som i g^w (m.fl.) indikerar att konsonanten uttalas med rundade läppar.

För att öka läsbarheten har jag i några fall valt att inte följa Leslau, utan använda en relativt vanligt förekommande latinsk stavning:

Injera istället för *ənǵära* (pannkaksliknande bröd).

Birr istället för *bərr* (etiopisk valuta, ETB).

Egennamn och namn på platser förorsakar vissa svårigheter och jag har, då det varit möjligt, valt en vedertagen stavning som exempelvis Haile Selassie.

Karta 1. Mägänañña, ca 30 km norr om Dessie (Dese)

Källa: *The World Factbook 2009*. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2009
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

Kapitel 1

Inledning

Workenesh sitter i skuggan utanför sitt hus med grästak och berättar hur livet har sett ut för henne sedan hennes make dog. Runt huset växer eukalyptusträd och Workenesh har rökelseväxter, kaffe- och khatbuskar i trädgården. Bortanför trädgården ligger åkermarken som mäter tjugo gånger fyrtio meter. Medan vi talar rensar hon bomull som hon skall spinna och sedan sälja på den lokala marknadsplatsen. Workenesh är en fyrtioårig kvinna som är änka och lever tillsammans med två barn, en dotter som är tolv och en son som är några år yngre. Maken var militär under dergen, militärjuntans tid vid makten i Etiopien, och rapporterades saknad under tjänstgöring. Workenesh berättar om de bekymmer hon har haft för att klara att försörja sig och sina barn efter att maken dog. Ett jordbrukande hushåll i det här området i Etiopiens norra högländ är beroende av tillgång till både kvinnlig och manlig arbetskraft där kvinnor lagar mat och hushållar med skörden medan män plöjer, sår och tröskar. Workenesh har inte vuxen manlig arbetskraft i sitt hushåll eftersom hennes son är för ung för att plöja. Hennes svåger brukar därför hennes åker och delar skörden lika med henne i ett fastställt arrende. På frågan om varför hon inte gifter om sig svarar Workenesh med ett leende att hon har haft många friare och om någon med en tillräckligt god ekonomi skulle fråga så skulle hon kanske överväga möjligheten: ”Jag vill inte gifta om mig för mina barns skull. Du förstår, du måste tänka på dina barn. De skulle inte förlåta att bli bortträngda av någon man. Men det är svårt att leva av jordbruket.”

Workenesh berättar om sina livsvillkor i ett självhushållande och regnberoende jordbrukande samhälle i Södra Wollo i Etiopiens norra högländ, i ett område som jag har valt att kalla Mäggänañña.¹ Det är en landsdel som periodvis varit synnerligen utsatt vad gäller hunger och svält och där människor försörjer sig med mycket små marginaler. De lever av småjordbruk och genom diversifierade sidoverksamheter. I högländet inbegriper att försörja sig en

---

¹ Mäggänañña är amhariska och betyder väggkorsning eller mötesplats. Jag använder det som en pseudonym för det område där jag gjorde fältforskning.

uppdelning av arbetsuppgifter som är baserad på att män och kvinnor anses kunna olika saker vilket får konsekvenser för hur människor klarar sig. I Workeneshs fall ser vi att det kan kosta en ensamstående kvinna hälften av hennes skörd om hon saknar manlig arbetskraft i sitt hushåll och därför utnyttjar möjligheten till ett fastställt utbyte där en man som utför jordbruksarbete på hennes mark delar skörden lika med henne. Av alla data framgår det att det är väldigt svårt att överleva för de kvinnor som får behålla hälften av skörden, ändå är det i detta område inte ovanligt att änkor och frånskilda kvinnor är ensamstående och har egna hushåll. Vi ser att Workenesh antyder ett dilemma; ska hon gifta om sig och på det sättet få tillgång till manlig arbetskraft eller låta bli för barnens skull och istället ingå avtal och mista hälften av skörden? Kvinnor kan sägas ha ett visst handlingsutrymme där tidsperspektivet är centralt i deras överväganden. Det handlar om att försörja sig på kort sikt men även att se till att barnen får en god start som vuxna när de bildar egna hushåll och i största möjliga mån bevara goda relationer med dem. Workenesh och andra änkor och frånskilda kvinnor som har egna hushåll belyser hur centralt genus är för försörjning i Wollo, eftersom deras hushåll ofta saknar tillgång till en väsentlig produktionsfaktor i jordbruket, nämligen manlig arbetskraft.

Den här avhandlingen undersöker hur ensamstående kvinnor som är hushållsöverhuvuden i Etiopiens högland kan klara sin försörjning i ett småjordbrukande område som är välkänt för upprepade svältkatastrofer. Studien tar kvinnohushåll som utgångspunkt och utforskar hushållens villkor, tillgång till resurser och handlingsutrymme samt möjligheter och begränsningar när det gäller att försörja sig. Avhandlingen relaterar därmed till ett vidare forskningsfält som undersöker fattigdom bland småjordbrukande hushåll i syd med fokus på kvinnohushåll och försörjning. Ett genusperspektiv är relevant för den här studien för att förstå kvinnors och mäns villkor, deras tillgång till olika slags resurser samt hur det påverkar deras försörjningsmöjligheter.

Fattigdom och försörjning

För många är Etiopien känt som landet med återkommande svältkatastrofer. Medias rapporter från Wollo² i Etiopiens högland under katastrofåren runt 1973 och 1984, då mängder av människor dog av svält, förmedlade bestående intryck

---

² Wollo är idag uppdelat i två områden, Södra Wollo och Norra Wollo.

av fattigdom och nöd. Etiopien är också ett av världens fattigaste länder vid en jämförelse av BNP och med sina ca 60 miljoner invånare det näst mest folkrika landet (efter Nigeria) i Afrika söder om Sahara. Mer än 80 procent av denna befolkning lever av jordbruk (CSA 1998) och i Södra Wollo i Etiopiens högland där Mäggänaña ligger försörjer sig de allra flesta av småjordbruk. Vid sidan av jordbruket har bönder i Mäggänaña andra möjliga inkomstkällor, genom exempelvis boskap, handel och hantverk för att komplettera sina möjligheter att klara sin försörjning.

Jag kommer att använda försörjning synonymt med "livelihood", vilket i en generell diskussion om småjordbrukande hushåll i utvecklingsländer med inriktning på Afrika söder om Sahara kan definieras som "the activities, the assets and access that jointly determine the living gained by an individual or a household" (Ellis 1999: 1). I ett fattigt, småjordbrukande samhälle är det viktigt att resurser betraktas som ett vidsträckt begrepp, eftersom diversifierade möjligheter att försörja sig inkluderar naturresurser såväl som en stor mängd av tillgångar och inkomstkällor (Bebbington 1999; Ellis 1998, 1999). Enbart jordbruk är sällan en tillräcklig inkomst för ett hushåll (Bryceson 2000, 2002), vilket därmed behöver komplettera sin försörjning med andra aktiviteter, vad Ellis (1999: 1) benämner en "livelihood portfolio". Diversifierade försörjningsmöjligheter förstås här som "the process by which households construct a diverse portfolio of activities and social support capabilities for survival and in order to improve their standard of living" (Ellis 1999: 1). En diversifiering av inkomstmöjligheter är en central aspekt av att försörja sig i Mäggänaña och följande kapitel kommer att visa hur människor använder olika upptänkliga tillgångar jämsides med jordbruket, till exempel i form av praktiska färdigheter och specifik kunskap på olika områden, för att öka sina möjligheter att klara sig så väl som möjligt.³

En viktig infallsvinkel av att försörja sig i norra Etiopien är att relationen mellan människa och miljö ständigt har präglats av kris och katastrof, snarare än lugn jämvikt (Mesfin Wolde Mariam 1991, se även Pankhurst, R.1985 för en översikt av epidemier och svält i Etiopien från medeltiden fram till 1900-talet).

---

³ Exempel på färdigheter är konsten att fläta vackra frisyror eller korgar och tillverka smör medan kunskapsområden kan exemplifieras genom läkekonst och kunnighet om örter som botar olika åkommor hos människor eller kreatur. Jag avser inte att dra en tydlig gräns mellan färdigheter och kunskap om något, min poäng är att en diversifiering av inkomster är ett vidsträckt begrepp i Mäggänaña.

Risk och osäkerhet utgör själva kontexten för människor i Mäggänaña (Dessalegn Rahmato 1987; Mesfin Wolde Mariam 1984; jfr Whyte 1997). Människors egna, lokala kunskap om hur man överlever som bonde i Wollo har bland annat beskrivits som en inbyggd krisberedskap i deras jordbruk. Att leva som småjordbrukare i det här området inkluderar en diversifiering av hushållets resurser och inkomstkällor men även möjligheten att avyttra somliga tillgångar och inte minst olika lokala former av organiserat samarbete (Cutler 1988; Dessalegn Rahmato 1987, 1991; Mesfin Wolde Mariam 1984). Människors påhittighet, karaktärsstyrka, effektiva utnyttjande av naturresurser samt samarbete har beskrivits som deras största tillgångar under perioder av underskott (Dessalegn Rahmato 1987). Även människors förmåga att sprida risker har betonats (Poluha 1990). Det här slaget av handlingsmöjligheter används under normala år såväl som under år med oförutsedd torka. Det är endast en fråga om gradskillnad i nyttjande av dem i förhållande till rådande omständigheter (Dessalegn Rahmato 1991; Mesfin Wolde Mariam 1984).⁴

Den etiopiske geografen Mesfin Wolde Mariam (1984, 1991) har visat hur människors sårbarhet för svält vid torka i Wollo kommer av deras oförmåga att spara. Människor betalar markskatt till staten en gång om året alldeles efter att skörden är bärgad. De säljer då gröda vid denna givna tidpunkt (i december) för att betala för sina nödvändiga utgifter. Samtidigt köper de kläder, skolmaterial och annat hushållet behöver och när många bönder tar skörden till marknadsplatsen samtidigt för att sälja den så sjunker priserna. Den fria marknaden är på så vis inte fri ur hushållets synvinkel, menar Mesfin Wolde Mariam (jfr Wolf 1966). När skatten ska betalas så måste grödan säljas och då är priserna ofördelaktigt låga. Om böndernas produktion däremot går ner som vid en torka så går priserna upp. Lokala fluktuerande priser följer jordbruksproduktionen i området och därför stiger priset på gröda i väntan på nästa skörd såväl som under ett torrt år medan priset på oxar sjunker under en torka (Cutler 1988; Dessalegn Rahmato 1987). Många hushåll har ont om mat redan i maj-juni. Det hushåll som då behöver köpa mat betalar dyrt för denna gröda jämfört med det låga pris de erhöll för den skörd som tidigare såldes. De

---

⁴ Överlevnadsstrategier som har observerats då en svältkatastrof hotar visar att den första är återhållsamhet och minskad konsumtion. Därefter följer tillfällig arbetsmigration och migration för att söka billigare mat. Därpå gör man sig av med tillgångar genom försäljning av boskap, jordbruksverktyg och andra tillgångar och slutligen följer en massiv migration (Cutler 1988: 5, Dessalegn Rahmato 1991).

köper också lite i taget vilket blir dyrare än att köpa större mängder. Människor i det här området har därför enligt Mesfin Wolde Mariam (1991: 126-152) inte förtroende för marknadsmekanismerna eftersom de inte kan lita på dem för sin överlevnad.

Den huvudsakliga svårigheten i ett mycket fattigt, småjordbrukande samhälle består i att förena hushållets kontinuerliga krav på tillräckligt med mat att äta, kläder på kroppen och så vidare, med en fluktuerande och osäker jordbruksproduktion. När människor planerar för sin försörjning måste de ständigt förhålla sig till risken för torka, sjukdomar hos människor, växter och djur och andra oförutsägbara svårigheter. Riskundvikande snarare än vinstmaximering är därför utmärkande för människors ekonomiska agerande i Mäggänaña, precis som för andra självförsörjande småjordbrukare över hela världen (Scott 1976; Wolf 1966, 1969), vilket är en diskussion som följande kapitel kommer att ha som utgångspunkt. För att våga chansa och ta risker måste människor ha ett relativt gott utgångsläge och många avstår från att ge sig in i ett potentiellt lönsamt projekt om det samtidigt riskerar att försätta dem i en utsatt situation.

Karaktäriserande för människornas försörjningssätt i Mäggänaña är alltså mycket små ekonomiska marginaler, en diversifiering av inkomstmöjligheter samt inte minst riskundvikande. Följande kapitel kommer att visa exempel på hur hushåll agerar inom olika ekonomiska system och vad genus har för betydelse för olika slags hushålls handlingsutrymme. Få har råd att köpa en egen ox och det är sällan man köper arbetskraft trots att både oxar och manlig arbetskraft är nödvändiga tillgångar för jordbruket. Det betyder att hushållen i huvudsak förlitar sig på ett lokalt ekonomiskt system, där goda relationer med andra utgör en förutsättning för olika former av organiserat samarbete och formaliserade utbyten, samt på internationellt bistånd snarare än på marknadsekonomiska transaktioner.

Hushåll, hushållsöverhuvud och kvinnohushåll

Den huvudsakliga analysnivån i den här avhandlingen är hushållet. Distinktionen mellan hushåll och familj har diskuterats utförligt (Netting et al.1984; Yanagisako 1979) men i Mäggänaña överlappar de två begreppen ofta. Ur många aspekter är familjen och hushållet samma sak men det är det enskilda hushållet med tillgång till jordbruksmark, oavsett om det består av en person eller många människor i flera generationer, som lokalt är utgångspunkt

för hur man organiserar sin försörjning och därför den enhet som jag valt som analysnivå. Genusforskningen har länge problematiserat att hushåll betraktats som okomplicerade eller oproblematiska enheter. Forskningen har visat stora skillnader inom hushåll bland annat vad gäller maktrelationer, arbetsfördelning, fördelning av resurser och beslutsfattande (se exempelvis Hart 1995; Moore 1994; Sen 1990). Följande kapitel kommer med dessa insikter som utgångspunkt att undersöka relationerna inom hushållen i Mäggänaña.

Andra begrepp som är problematiska och belastade är hushållsöverhuvud och kvinnohushåll, inte minst eftersom vetenskapliga undersökningar länge har använt begreppen utan att alltid tydligt definiera innehållet i dem. Forskare som använt hushåll som utgångspunkt har i nationella och internationella rapporter, enkäter och andra undersökningar ställt frågor till ett urval personer som de har identifierat som hushållsöverhuvuden och ett hushållsöverhuvud representerar i dessa studier de andra som tillhör samma hushåll (Brydon & Chant 1989). I de flesta fall är denna person en man. Att kvinnor som hushållsöverhuvuden under lång tid varit osynliga inom den akademiska litteraturen är möjligen begripligt utifrån denna insikt, men samtidigt är denna osynlighet ett uttryck för hierarkiska genusrelationer med mannen som norm i västerländsk vetenskap (Gemzöe 2002: 128). Västerländska idéer om hushåll där mannen företräder och försörjer sin jordbrukande familj, assisterad av sin hustru, har länge följt med i beskrivningar av "de andra", av samhällen i exempelvis Afrika. Den australiensiske genusforskaren Connell påpekar att vetenskap inte är könsneutral, "västerländsk vetenskap och teknologi är maskuliniserad" (1995: 21). En långt ifrån könsneutral vetenskap har bidragit till att under lång tid osynliggöra hushåll som inte har överensstämt med en etnocentrisk och androcentrisk västerländsk bild av vad ett hushåll och hushållsöverhuvud är. Asymmetrin mellan hushåll med manlig överhuvud och kvinnohushåll, som tycks etablerad i forskningen, syns tydligast i att det förstnämnda i regel förutsätter att det finns en vuxen kvinna i hushållet medan de senare däremot definieras utifrån bristen på en närvarande man (Chant 1997: 5). Med kvinnohushåll avses generellt hushåll utan en man, i de flesta fall då en sammanboende make, eller i vissa fall en annan vuxen man som betecknas som nära släkting (UN 1991: 17). Den totala frånvaron av ett motsvarande begrepp som "manshushåll" i statistik antyder att det är "otänkbart". Den västerländska synen på hushåll och hushållsöverhuvud har fört med sig att ett urval av personer som uppfattas som hushållets överhuvud inte sällan gjorts utifrån ett oproblematiserande synsätt på vem som får representera vem, vems kunskap

som värderas osv., något som genusforskningen också uppmärksammat under lång tid (se exempelvis Moore 1988).

Kvinnohushåll är alltså ett begrepp som behöver ges innehåll och definieras. Antropologerna Joan Mencher och Anne Okongwu (1993: 4) har med ett jämförande globalt perspektiv undersökt olika situationer där kvinnor ensam står för den huvudsakliga försörjningen i sina hushåll och ansvarar för hushållets dagliga överlevnad. Med begreppet kvinnohushåll (female-headed household) avser de kvinnoförsörjda hushåll (female-supported) och i definitionen av kvinnohushåll lägger de därmed betoningen på kvinnors försörjningsansvar, att kvinnor har ekonomiskt ansvar för hushållets övriga medlemmar. De omständigheter som kan leda till att ett hushåll är kvinnoförsörjt kan vara att det formellt innehåller en man men att han är för gammal, eller för sjuk för att arbeta, eller arbetslös. Det kan också finnas en man som arbetsmigrerat men har för dåligt betalt för att (eller inte vill) skicka hem pengar,⁵ eller en man vars huvudsakliga sysselsättning finns inom exempelvis en politisk eller religiös sektor och som då inte alltid har betalt för sitt arbete, alternativt en polygam man vars fruar får klara sig på egen hand. Ytterligare ett exempel är att mannen i hushållet producerar gröda för marknaden och därefter använder det intjänade kapitalet till egna statushöjande artiklar och därmed inte försörjer hushållet. Därutöver finns det kvinnor som själva försörjer sina hushåll eftersom de är änkor, ogifta, övergivna eller frånskilda.

Mencher och Okongwu (1993: 4-6) pekar på att det är av största vikt att beakta sammanhang och lokala tolkningar av vad ett hushåll är, liksom vilka faktorer och omständigheter som gynnar eller missgynnar förekomst av det här slaget av hushåll. De visar också på stora skillnader mellan kvinnohushåll världen över beroende på om kvinnor har egen tillgång till och kontroll över

---

⁵ Arbetsmigration ansågs länge vara den största anledningen till att kvinnor var överhuvuden för sina egna hushåll i Afrika. Många män arbetsmigrerade för att bidra till hushållets försörjning genom lönearbete i städer, gruvor och på plantager. (Även kvinnor har migrerat, se exempelvis Brydon (1989) för en översikt.) Jordbruket hanterades då av de kvinnor som blev kvar hemma. Detta är vanligt förekommande i beskrivningar av förändringar i försörjningsstrategier till följd av en kolonialmakts introduktion av pengar och skatt (se exempelvis Shipton 1989 och Cohen & Odihambo 1989 för exempel från Kenya). Dessa kvinnor blev på grund av sina mäns arbetsmigration *de facto* överhuvuden för sina hushåll. Dessa mäns arbetsmigration bidrog i skiftande mån till hushållens möjligheter att försörja sig.

resurser för att klara sin försörjning. Det är värt att påpeka att det inte nödvändigtvis blir bättre försörjningsmässigt med en man i hushållet, för att undgå den närmast stereotypa generalisering av kvinnohushåll som tenderar att bli en "formel" som visar på hur frånvaro av män i hushåll leder till marginalisering vilket leder till fattigdom (Moore 1988: 63-64). Barn kan få både mer mat och bättre utbildning i hushåll där kvinnor "håller i plånboken" (Blumberg 1993). Oavsett avsaknad av eller förekomst av en man som i någon mån bidrar till försörjningen är det viktigt att se hur kvinnohushåll/kvinnoförsörjda hushåll skiljer sig från varandra, beroende på kvinnans ålder, status i samhället och ekonomiska situation (se exempelvis Moore 1988; Peters 1995). Det är inte minst viktigt för att förstå hushållens villkor och handlingsutrymme. Faktorer som ålder, resurser och kunskap skiljer kvinnor som är hushållsöverhuvuden i Mäggänaña åt. Varje person resonerar utifrån sin position och sina erfarenheter och jag vill poängtera att min strävan är att presentera detta dubbla perspektiv; att tala om kvinnohushåll och samtidigt betona variation. Att kvinnohushåll definieras som kvinnoförsörjda hushåll av Mencher och Okongwu är, som vi ska se, en användbar utgångspunkt för att förstå hushållens variation och försörjningsmässiga handlingsutrymme i Mäggänaña.

Kvinnohushåll i Etiopiens högland

Diskussioner om fattigdom och genus har inte sällan utgått från en strukturell ojämlikhet mellan kvinnor och män där kvinnor har lägre status än vad män har. Det har fått som följd att kvinnor av strukturella skäl förmodas drabbas hårdare ekonomiskt vid svårigheter och därmed följer en så kallad feminisering av fattigdom.⁶ Hushåll med en kvinna som överhuvud beskrivs utifrån ett sådant synsätt som generellt mer utsatta och fattigare än hushåll med en man som överhuvud. Genusforskningen har lyft fram betydelsen av att se till genus betydelse för kvinnors fattigdom och ekonomiskt ofördelaktiga situationer men att det samtidigt är omöjligt att förbise att skillnad och olikartade villkor även

---

⁶ Uttrycket myntades 1978 av Diana Pearce som använde det för att diskutera paradoxen i en ökande andel fattiga ensamstående mödrar samtidigt som kvinnor i samhället i stort avancerade i förvärvslivet. "Feminisering av fattigdom" har använts som ett perspektiv för att diskutera kvinnors ekonomiska sårbarhet utifrån samband mellan kvinnors missgynnade ställning i familj, på arbetsmarknad och i förhållande till staten (Code 2000: 201).

uppstår i förhållande till andra faktorer. Det är viktigt att undersöka hur de samverkar med varandra och med genus.

I den mer generella debatten om fattigdom och genus beskriver den akademiska litteraturen om Etiopien hushåll med en kvinna som överhuvud som väldigt sårbara. En anledning är att de anses drabbas hårdare av fattigdom än hushåll med en man som överhuvud. Att kvinnor lever som ensamstående framstår som ett problem som är relaterat till skäl som i) en arbetsfördelning inom jordbruket, som beskrevs ovan, där kvinnor behöver manlig arbetskraft för att bruka marken och att detta ofta kostar kvinnor en del av sin skörd i utbyte (Aspen 1993; Dessalegn Rahmato 1994: 5-6; Ege 1994; Hammond 1994; Teferi Abate 1994), ii) att ensamstående kvinnor ofta har många barn och åldringar att försörja i förhållande till att de ensamma är arbetsföra i hushållet (så kallad dependency ratio, Bigsten et al. 2002: 12-14) och iii) att kvinnor som har egna hushåll och mark inte självklart inkluderas i statliga jordbruksutvecklingsprogram och får tillgång till utbildning och andra statliga resurser på samma villkor som män (Dessalegn Rahmato 1994). Det finns också en underförstådd aspekt i litteraturen, nämligen kvinnors och flickors lägre sociokulturella status, som inte alltid är klart uttryckt men som bidrar till att kvinnohushåll beskrivs som sårbara.

Det är uppskattat att 20-25 procent av hushållen i Etiopien är kvinnohushåll (Dessalegn Rahmato 1994: 5). Den relativt omfattande förekomsten av sådana hushåll gjorde att jag bestämde mig för att undersöka hur det i ett område där människor ständigt kämpar med knappa marginaler och brist på resurser är möjligt för kvinnohushåll att klara sig. De här hushållen finns i relativt stort antal i höglandet och de överlever faktiskt i området. Hur bär de sig åt? Vilka är de viktigaste faktorerna för kvinnohushållens möjligheter att försörja sig? Vilken betydelse har genus?

Eftersom litteratur om Etiopien ofta beskriver kvinnohushåll som försörjningsmässigt särskilt sårbara är genus en aspekt som är av vikt att lyfta fram. För att förstå betydelsen av genus ska vi både se hur genus skapas och undersöka hur det begränsar och möjliggör hushållens försörjningsmöjligheter. Förekomsten av kvinnohushåll med brist på manlig arbetskraft ställer försörjningsproblematiken på sin spets: de tydliggör att genus har betydelse för fördelning av och tillgång till resurser av olika slag. Kvinnohushåll är därför den infallsvinkel genom vilken jag har valt att belysa hur människor försörjer sig i ett småjordbrukande samhälle i Etiopiens högland. Det innebär att jag särskilt beaktar kvinnohushålls villkor i relation till det övriga samhället.

Kvinnohushåll finns ofta nämnda i litteraturen om Etiopien men mycket liten empirisk forskning är gjord och ingen tidigare forskning har ingående beskrivit jordbrukande kvinnohushålls villkor i höglandet.

Hushåll som saknar tillgång till manlig arbetskraft och boskap och samtidigt har lite mark befinner sig generellt i en mycket utsatt ekonomisk position, men utsattheten varierar. Därför är det särskilt intressant att undersöka både det som är gemensamt och det som skapar variation bland kvinnohushåll, av vilka en del är bland de fattigaste och mest sårbara hushållen i området. Genom att studera kvinnohushåll förväntas en bättre insikt i hur alla bönder i Mäggänaña försörjer sig och hur deras tillgång till resurser, handlingsutrymme och ekonomiska agerande ser ut. En förståelse av de fattigaste ger också insikt i hur de som har det något bättre försörjer sig och den här typen av kunskap är inte minst viktig eftersom många statliga interventioner, inklusive biståndsprojekt, misslyckas i sin uppgift att stödja de fattigaste (för en generell diskussion se Chambers 1983, 1989; Friedmann 1992; Neumann 1998; Roe 1991 och för exempel från Etiopien se Hoben 1995, 1998; Hultin 1988, 1989; Poluha 1989). Ofta beror det på att planerares kunskap om de fattigastes strategier och resurser är ytlig (Blaikie et al.1996; Chambers 1983; Hobart 1993; Richards 1985, 1993) och att de saknar genusinsikt.

Hushåll i en lokal kontext

Trots att kvinnohushåll ur manlig arbetskraftssynpunkt ser ut att befinna sig i en ekonomiskt ofördelaktig situation är ungefär en fjärdedel av alla hushåll i det område där jag utförde fältforskning kvinnohushåll med egen jordbruksmark. Mäggänaña är en *qäbäle* (ett område, på engelska ofta översatt till Peasant Association, alltså en bondeförening) som omfattar knappt tvåtusen hektar mark och har ungefär sju tusen invånare fördelade på ett tjugotal byar. En *qäbäle* är en statligt organiserad enhet men också ett geografiskt avgränsat område, där den statligt ägda jordbruksmarken är fördelad på majoriteten av de människor som bor där. Marken är en viktig utgångspunkt för hushållet som en enhet. Hushåll betalar skatt för marken till staten och hushållets överhuvud är nedtecknad som innehavare i taxeringslängderna. I Mäggänaña uppgår antalet hushåll och registrerade markinnehavare till ungefär 1400, av vilka sjuttiofem procent har en man registrerad som hushållets företrädare och tjugofem procent en kvinna. Det finns ingen lokal term för "kvinnohushåll" i Mäggänaña, däremot finns benämningar för de personer

som uppfattas vara representanter för hushållet och hushållets mark och i den meningen är hushållets överhuvud.

När en man är hushållsöverhuvud benämns han *aba worra* där *aba* betyder far och *worra* betyder mindre lantgård. I benämningen ligger betoningen på marken som tillsammans med hus och människor skapar en enhet. En kvinna som är ensamstående betecknas *ema worra* där *ema* betyder mor. Statens formella definition av ensamstående kvinnor som har egen jordbruksmark och självständiga hushåll, *ema worra*, är att de är kvinnor som är änkor, frånskilda eller har män som arbetar på annan ort under lång tid. Kvinnor som uppfyller något av dessa kriterier står nedtecknade i statens taxeringslängder för beskattning av markinnehav.

Statens benämning av hushållsöverhuvud utgår från specifika föreställningar om hushållet som enhet, vilka även inkluderar vem i hushållet som bör representera de andra gentemot staten. I Etiopiens Civil Code från 1960 slås det fast att en man är hushållets överhuvud och att en kvinna bör lyda sin make. Såväl i etiopisk lagstiftning som i lokalsamhället är alltså ett hushållsöverhuvud en man tills att det saknas en man i hushållet. Då är överhuvudet en kvinna som bor utan en man, betalar markskatt och brukar jorden på ett sätt som hon själv bestämmer. Det är dessa kvinnors hushåll som finns omnämnda i ett uppskattat nationellt genomsnitt utav samtliga hushåll i Etiopien som kvinnohushåll (Dessalegn Rahmato 1994).

Termerna *aba worra* och *ema worra* definierar relationerna mellan staten och hushållens företrädare där både rättigheter och skyldigheter ingår för hushållens överhuvud. Att vara hushållsöverhuvud innebär att registreras som markinnehavare, att ha rätt att bruka viss jordbruksmark samt rätt att representera hushållets medlemmar i bondeföreningen. Det innebär också skyldigheter som att betala skatt, gå på bondeföreningens medlemsmöten och delta i lokalt beslutsfattande samt bidra med sin arbetskraft på gemensamma arbetsdagar i området. Gifta kvinnor har inte rösträtt på bondeföreningens möten om inte hushållet betalar för ett medlemskap till, vilket få hushåll anser sig ha råd med.

I lokalsamhället talar människor i vardagslag om kvinnor som är ensamstående och har egna hus och egen jordbruksmark som *set baläbet*, alltså kvinnor (*set*) som "ägare" eller innehavare (*baläbet*) i relation till hus och jordbruksmark och därmed, oskiljbart, också som företrädare för en självförsörjande hushållsenhet. *Baläbet* eller *yäbet baläbet* (husets ägare) är i denna betydelse annars en man, utan att detta specifikt nämns. Positionen som

hushållets överhuvud är alltid relaterad till hushållets innehav av mark i det område människor lever. Det är med det här sättet att se inte möjligt att vara hushållets överhuvud utan att samtidigt vara innehavare av jordbruksmark. Statens definition av hushållsöverhuvud och den lokala term som används av människor sammanfaller i stort sett med varandra, eftersom både staten och lokalbefolkningen härleder positionen som hushållsöverhuvud till innehav av mark och för kvinnors del även till avsaknad av en make. Den lokala definitionen och den statliga går därför inte att meningsfullt skilja från varandra.

Litteraturen om Etiopien har i flera fall nämnt kvinnohushåll som tillfälliga (under mer eller mindre lång tid) konstellationer mellan äktenskap (Baker 1994; Hoben 1973; McCann 1995; Pankhurst, H. 1992; Poluha 1989). Hushåll kan gå igenom faser där kvinnor under en period eller flera lever som ensamstående för att eventuellt gifta om sig senare. Ur ett regionalt jämförande perspektiv är antalet skilsmässor högt i Etiopiens högländ, en viss arbetsmigration förekommer och faktorer som har diskuterats som betydelsefulla för antalet änkor är förknippade med mortalitet genom krig, men även svält och av staten initierade och genomförda omflyttningsprogram av människor (Dessalegn Rahmato 1994). Ensamstående kvinnors hushåll benämns i den engelskspråkiga litteraturen som "female-headed households", den engelska benämningen har alltså betoning på att de är kvinnoledda, "headed". Det stämmer väl överens med att staten definierar kvinnorna i förhållande till sin tillgång till mark, att de representerar sina övriga hushållsmedlemmar i bondeföreningen och är "överhuvuden" i den meningen. I Mäggänaña tillför Menchers och Okongwus (1993) betoning på försörjningsansvar ett viktigt perspektiv eftersom kvinnor som hushållsöverhuvuden, förutom att de har rättigheter och skyldigheter gentemot staten, även har skyldigheter i form av försörjningsansvar mot barn och eventuella åldringar som ingår i deras hushåll. Försörjningsaspekten är alltså central för de kvinnor som är hushållsöverhuvuden i Mäggänaña.

Det lokala uttrycket för hushåll i Mäggänaña är *betä säb*, vilket ordagrant betyder hus och grupp av människor. När jag fortsättningsvis talar om kvinnohushåll så avses de hushåll, *betä säb*, som har en kvinna i positionen som överhuvud och lokalt benämns *set baläbet* och *ema worra*. Även om de lokala termerna för hushållsöverhuvud är likvärdiga i sig är, som vi har sett, alltid män i första hand hushållsöverhuvuden medan kvinnor definieras som det endast om de inte har en närvarande make. I den lokala meningen tycks det finnas en överensstämmelse med ett androcentriskt och kritiserat västerländskt

perspektiv. Jag använder begreppet hushållsöverhuvud med utgångspunkt i hur det används för att definiera en innehavare eller ”ägare” till hus och mark i Mäggänaña. Min användning av begreppet kvinnohushåll grundar sig alltså i ett lokalt bruk av termer för vem som uppfattas som hushållets överhuvud, vilket också är i överensstämmelse med engelskspråkig litteratur om Etiopien (female-headed households). Eftersom kvinnohushåll, i enlighet med den här definitionen, finns i stort antal och inte tidigare finns närmare belysta i litteraturen om Etiopien är det angeläget att synliggöra dem och få bättre förståelse för det som de har gemensamt och det som skiljer dem åt.

Jordbrukande kvinnor i ett regionalt perspektiv

Boserup (1970) har i en generell jämförelse av hack- och plogjordbruk i Afrika diskuterat vad skillnader i jordbruksformer betyder för kvinnor. I det etiopiska höglandet tillämpar man plogjordbruk som innebär att marken plöjs med hjälp av en plog av trä som är försedd med järnspets och dras av ett par oxar medan bonden går bakom och håller i tömmar och piska. Brist på manlig arbetskraft i ett hushåll i Etiopiens högland är problematiskt till skillnad från låglandet och andra länder i Östafrika där kvinnor utför hackbruk. Kvinnor i Etiopiens högland kan inte som kvinnor i områden med hackjordbruk själva klara samtliga moment i jordbruket eftersom endast män anses kunna plöja, så och tröska i det här området. Detta står i stark kontrast till omgivande länder, exempelvis Kenya (se Cohen & Odiambo 1989; Kongstad & Mönsted 1980; Shipton 1989) där kvinnor under långa perioder själva utför hackbruk då män migrerar för att söka arbete.⁷

Det beroende som kvinnor och män har av varandras arbetskraft i det plogjordbrukande etiopiska höglandet kan ställas i kontrast mot ett oberoende som kommer till uttryck bland annat genom det höga antalet skilsmässor i detta område. Både kvinnor och män kan ta initiativ till skilsmässa och många forskare har kommenterat förekomsten av skilsmässor i höglandet eftersom dessa uppfattas som iögonfallande frekventa (Bauer 1977; Hoben 1973; Levine

---

⁷ Det finns emellertid exempel som ifrågasätter en så generaliserande framställning av kvinnor och mäns arbetsuppgifter. Tobisson (1986) beskriver folkgruppen Kuria, ett agropastoralt samhälle i norra Tanzania, där kvinnor förutom att sköta hackjordbruket även plöjer jordbruksmark med hjälp av oxar. Vid övergången från hack- till plogjordbruk var det män som först lärde sig handskas med oxar och plog. Då män arbetsmigrerade tog kvinnor över plöjandet.

1965; McCann 1995; Messing 1957; Pankhurst, H. 1992; Poluha 1989; Weissleder 1974). När en man och en kvinna gifter sig i Wollo finns ett ideal att de skall föra lika mycket tillgångar i form av boskap med sig till äktenskapet. Sedan relativt nyligen anses även mark vara en tillgång som bör föras med av båda parter vid ett äktenskap. Det finns också en norm enligt vilken paret delar upp sina ägodelar mellan sig ”till sista injera” (det pannkaksliknande bröd som ingår i varje måltid) om de skiljer sig. Kvinnor och män har enligt detta ideal alltså ungefär lika stor tillgång till mark och andra resurser och är i detta avseende relativt oberoende av varandra.

Kvinnors status och situation har diskuterats i olika slags jordbrukssamhällen. Plogjordbrukande områden har, till skillnad från hackjordbrukande samhällen, vanligtvis förknippats med arv av egendom till barn av båda könen och hemgift där föräldrar ger sin dotter egendom vid hennes äktenskap. Hackjordbrukande samhällen har däremot associerats med arv av egendom från far till son eller andra män i släktlinjen eller klanen samt brudpris där boskap eller andra värdefulla tillgångar ges av män i kvinnans släkt till mannens manliga släktingar. Kvinnor kan inte ärva i ett sådant samhälle. Det har generellt betonats att brudpris innebär en kompensation till kvinnans släkt som måste avvara henne som arbetskraft samt att det är en investering i kvinnans reproduktiva förmåga där barnen kommer att tillhöra sin fars släkt (Goody 1976: 7, se även Boserup 1970: 50). Både kvinnors arvsrätt och hemgift är ovanligt i Afrika (Goody 1976: 6) men förekommer i Etiopiens högland där överföringen av kreatur och mark, liksom annan hemgift, medför att en viss status förs över på kvinnan vid ett äktenskap och att ett slags oberoende i genusrelationer skapas. Situationen i höglandet i Etiopien är alltså osedvanlig i Afrika och därför svår att jämföra med omgivande länder i Östafrika.

I akademisk litteratur om Etiopien finns generellt ett mycket begränsat antal beskrivningar av jordbrukande kvinnors världar eller studier som betonar genusaspekters betydelse (Belete Bizuneh 2001; Pankhurst, A. 2000).⁸ Aspekter såsom kvinnors och mäns olika arbetsuppgifter inom jordbruket finns ofta i bakgrunden till andra infallsvinklar som studier har fokuserat på (Donham 1979; Freeman 2002). Antropologiska skildringar av jordbrukande hushåll i höglandet beskriver med få undantag kvinnor i begränsad omfattning, oftast i

---

⁸ Tsehai Berhane Selassie (1991) har presenterat en förteckning över opublicerad litteratur som berör genus betydelse eller kvinnors villkor i Etiopien.

relation till äktenskap och kvinnors roll i familj och hushåll (Bauer 1973, 1977; Hoben 1973; Messing 1957; Teferi Abate 1998, 2000; Weissleder 1965, 1974).

Etiopiens topografi som delar in landet i högland och lågland innebär att hushåll som har sin övervägande försörjning genom jordbruk återfinns framför allt i höglandet. I låglandet dominerar boskapsskötsel.⁹ I höglandet skiljer sig uppdelningen mellan kvinnors och mäns deltagande i jordbruksarbete mellan olika områden. I Wollo är att plöja och så exklusivt manliga uppgifter men kvinnor deltar i skörd och ogrärensning. Kvinnor i Wollayta däremot, i de södra delarna av höglandet, deltar inte i något jordbruksarbete överhuvudtaget enligt Dessalegn Rahmatos (1991) jämförelse mellan dessa båda områden. Kvinnors insatser inom jordbruket varierar men ingenstans plöjer, sår eller tröskar kvinnor, det är manliga arbetsuppgifter.

Den här avhandlingen beskriver ett område som det finns ett mycket begränsat antal skildringar av. De flesta studier som är gjorda i Etiopiens högland bland jordbrukare som talar amhariska är gjorda bland dem som bekänner sig till den etiopiska ortodoxa kyrkan (Bauer 1973, 1977; Hoben 1973; Messing 1957; Poluha 1989; Weissleder 1965). I den del av Etiopiens högland där amhariska talas bor framför allt kristna jordbrukare. En mindre del av befolkningen i detta vidsträckta område är muslimer, vilket är fallet i området för min egen undersökning i Södra Wollo. Det finns få antropologiska studier bland jordbrukande muslimer i Etiopiens högland. Den etiopiske antropologen Teferi Abates (2000) genomförde fältforskning i Södra Wollo i ett område där befolkningen är både kristna och muslimer. Den norska antropologen Harald Aspen och den norska historikern Svein Ege (2003) nämner i en rapport från Qalu, ett näraliggande område där småjordbrukare i höglandet bekänner sig till islam, både kvinnors markrättigheter och kvinnohushåll och deras mark. Det är alltså mycket få studier gjorda i samma område som mitt fältområde, vilket innebär att de jämförelser mellan denna studie och andra som gjorts måste beakta skillnad som härrör från både geografi och religion. Tidpunkten för en studie är också av stor betydelse vid jämförelser då politiska förändringar vid två maktskiften (dels 1974 då militärjuntan, den s.k. dergen¹⁰, tog makten från kejsar Haile Selassie och dels 1991 då Tigray

---

⁹ Boskapsskötande, ensamstående kvinnor som framgångsrikt ägnar sig åt handel i låglandet i södra Etiopien finns beskrivna (Getachew Kassa 1991).

¹⁰ Dergen kommer av amhariska *därg*, kommitté, en beteckning på militärregimen under Mengisto H. Mariam

Peoples's Liberation Front, TPLF, övertog makten från militärjuntan) under de senaste trettio åren i Etiopien gjort skillnad i villkor för jordbrukare i detta område. Kommande kapitel diskuterar därför bland annat förändringar i statens principer för fördelning av mark och hur människor uppfattar dessa förändringar.

Relationen mellan stat och jordbrukande kvinnor och män har beskrivits vid Etiopiens politiska skiften. Beskrivningar av politiska processer som involverar kvinnors medverkan och villkor exemplifieras av Pausewangs (1983: 123) studie av jordreformen, då kvinnliga studenter försökte medverka till jordbrukande kvinnors jämställdhet genom utbildning av både kvinnor och män under militärjuntans jordreform i mitten av sjuttioalet (jfr Donham 1999: 51; Zenabaworke Tadesse 1978: 32). Studier av politiska processer som påverkar jordbrukande hushåll inkluderar även kvinnors deltagande i och upplevelser av politiska konflikter och krig (Hammond 1989; Tsehai Berhane Selassie 1979-80).

Den etiopiska antropologen Tsehai Berhane Selassie (1997) diskuterar kvinnor och jordbruksutveckling och menar att jordbrukande kvinnor under lång tid har blivit offer för statliga jordbruksutvecklingsplaner som baseras på stereotypa föreställningar om kvinnors arbete och roll i hushållet. Dessa planer snarast förstärker patriarkala strukturer än ger kvinnor nya möjligheter att klara sin försörjning (jfr Dessalegn Rahmato 1991: 40). Få utvecklings- och biståndsprojekt har tänkt på att kvinnors och mäns försörjningsmöjligheter påverkas olika av projekt av detta slag. Insikt om att förutsättningar och handlingsutrymme ser olika ut för kvinnor och män saknas ofta hos såväl nationella och internationella organ som andra länders biståndsorganisationer. Dessa organisationers interventioner tenderar att rikta sig till män som jordbrukare. Den brittiska genusforskaren Helen Pankhurst (1990, 1992) pekar också på att den etiopiska staten har ett androcentriskt perspektiv i förhållande till bönder i landet. Hon menar att staten upprätthåller skillnad mellan könen genom sitt sätt att fokusera på de manliga arbetsuppgifterna i jordbruksproduktionen. Det görs genom tvetydig lagstiftning, till exempel vad gäller markrättigheter, och genom en övervägande manlig representation i politiska strukturer. Detta sätter Pankhurst i relation till de möjliga fördelar för kvinnor som kommer av att kvinnor är mer eller mindre osynliga inför staten, nämligen att de inte förväntas bidra i lika hög grad som män till insatser i form av gemensamt arbete. Den etiopiska samhällsvetaren Zenabaworke Tadesse (2003: 80-82) menar att staten är genusblind och exemplifierar detta genom att

referera till att den gav mark till hushåll och inte individer vid dergens markreform. Dessutom registrerades marken i mäns namn. Den svenska antropologen Eva Poluha (2002a, 2002b) beskriver hur kvinnor och män i stort har olika förutsättningar i relation till staten. Småjordbrukande kvinnor har sällan träning i att tala om sig själva som en grupp eller att representera andra vilket män har. Ett undantag till detta var en kort period under dergen då kvinnor blev uppmuntrade att delta i offentliga beslutsfattande aktiviteter och möten (Poluha 1989, 1997, 2002a, 2002b). Yttre strukturer skapade då möjligheter för kvinnor att mötas och agera i egna intressefrågor. Föreställningar om genus skapar olika möjligheter för deltagande i politiskt liv för kvinnor och män som är svåra att bryta mot trots att lagstiftningen i princip är könsneutral enligt Poluha. Kvinnor har därför generellt svårare än män att driva frågor som gagnar kvinnors arbete och livsvillkor.

Teoretiska utgångspunkter

Människor i Wollo delar både ett politiskt, ekonomiskt och historiskt sammanhang och kärva yttre förutsättningar för överlevnad. Inte minst delar de lokala uppfattningar och föreställningar om sig själva, om sina barn och andra människor, om manligt och kvinnligt, om marken de lever av och det arbete som krävs för att överleva. De yttre förutsättningarna, miljö och institutionella strukturerande aspekter, såväl som lokala uppfattningar är centrala för att förstå människors livsvillkor och deras handlingsutrymme. För att även kunna diskutera hur människor använder och försöker kontrollera eller manipulera de resurser de har tillgång till för att klara att försörja sig, alltså för att tala om både strukturer och människors agens, använder jag praktikteori. Den brittiske sociologen Anthony Giddens (1979: 49-95) betonar att strukturer som handlingars utgångspunkt både begränsar och möjliggör, vilket jag kommer att utgå ifrån för att belysa vad kvinnor och män uppfattar att de har för handlingsutrymme. Enligt Giddens är strukturer de resurser, regler, principer eller värderingar vilka fungerar strukturerande i sociala system lokaliserade i tid och rum. Strukturer är i denna betydelse inte determinerande för människors agerande utan bör betraktas som handlingars utgångspunkt.¹¹ Relationen

---

¹¹ I jämförelse med exempelvis aktörsperspektivet inom transaktionalism (se till exempel Bailey 1969, Barth 1966, Kapferer 1976) spelar det sociala systemet en mer determinerande roll för individens möjligheter att agera inom praktikteori.

mellan lokalbefolkningen i Mäggänaña och staten, som den syns i lagstiftning eller kommer till uttryck i nationella och internationella utvecklingsprojekt, utgör exempel på regler eller principer som verkar strukturerande och som människor förhåller sig till. Staten använder kriteriet att inte inneha egen boskap som ett tecken på yttersta fattigdom, vilket kommer till användning vid utdelning av matbistånd i området. Principen innebär en begränsning för de hushåll som inte uppfyller kriteriet och som därför måste agera med denna regel som utgångspunkt och eventuellt sälja hushållets sista kreatur om de önskar bli mottagare av matbistånd under en torka. På en interpersonell nivå finns de sociala relationer som människor har med sina grannar, vänner och släktingar samt gemensamma normer och värderingar. Människors motiv för hur de agerar är relaterade till moral i förhållande till släktskap och sociala relationer. De betonar vikten av att handla som en god dotter, son, mor eller far och de här gemensamma uppfattningarna kommer att utgöra strukturerande utgångspunkter. Normer och värderingar kan begränsa eller möjliggöra, människor kan följa eller bryta mot dem, men oavsett vilket så beaktas de när människor väljer hur de ska agera för sin försörjning.

När barn växer upp lär de sig att bemästra språk, normer, värderingar och hur människor bör förhålla sig till varandra, till exempel vem som visar särskild respekt för vem och vem som är hierarkiskt överordnad vem i ett hushåll. Barn lär sig rätt och fel i moraliskt hänseende men de lär sig också praktiska färdigheter och inkorporerar kunskap om hur man lever och försörjer sig. Arbete har både ekonomiska och kulturella aspekter och i Mäggänaña är riskundvikande, diversifiering och formaliserade samarbetsformer framträdande drag i människors vardagliga praktiker för att försörja sig. Att utträta sociala praktiker innebär att svara kroppsligt på sociala förväntningar, att ha en känsla för vad som krävs i situationen och för spelets regler, enligt den franske sociologen Pierre Bourdieu (1990: 73). Detta är något som individer förvärvar genom dagliga processer av mellanmänniskt agerande under sin uppväxt. Lokala praktiker relaterade till försörjning är med detta synsätt en del av *habitus*.¹² I *habitus*-begreppet och i den praktikteori där begreppet ingår förenas individens avsikt och handling med det som individen har gemensamt med de andra individerna i samhället, ett slags sunt förnuft som styr handlingar.

---

¹² Begreppet *habitus* introducerades av den franske sociologen Marcel Mauss i dennes essä om kroppsliga tekniker (1979). Bourdieu utvecklar begreppet *habitus* bortom Mauss definition då Mauss betonar kroppsrörelse som något mekaniskt och inlärt.

Habitus struktureras av de materiella, sociala och kulturella villkor som människor lever under och som införlivas och förankras i kroppen och därigenom påverkar hur man ser på och agerar i världen. Vad människor ser som möjliga alternativ i form av olika arbetsuppgifter och ekonomiska transaktioner är med detta sätt att se del av de förvärvade dispositioner som utgör *habitus*. Avhandlingen kommer att belysa skillnader mellan plöjande och sådd som människor uppfattar som manligt arbete och omsorgsgivande arbete som de uppfattar som kvinnligt och vad skillnaderna åstadkommer. Barn lär sig redan som unga i vardagliga praktiker vem som anses kunna utföra vad för slags arbete och arbetsfördelningen mellan kvinnor och män är en aspekt av hur människor anser att de kan agera för att försörja sig. Genus är med detta sätt att se inkorporerad kunskap och en del av *habitus* och kommer att begränsa eller möjliggöra en människas handlingsutrymme. Det får i förlängningen stora konsekvenser för olika slags hushålls möjligheter att försörja sig. De utbyten som människor använder för att skaffa sig tillgång till de centrala resurser som hushållet saknar har genusaspekter och kvinnor och män har olika förutsättningar i sådana utbyten.

Enligt Bourdieu är människors handlingsmöjligheter förbundna med begreppet *habitus*. Outtalade och tysta regler förkroppsligas och *habitus* innebär att det vi uppfattar som kunskap som är en del av en gemensam erfarenhet är så djupt inbäddad i den egna kroppen att den känns självklar. *Habitus* skapar av skälet att det rör sig om djupt liggande strukturer en benägenhet att acceptera andras dominans utan att den tvingas på den underordnande parten (Ortner 2006). När människors handlingar är i överensstämmelse med vad som är förväntat av dem upplever de vad Bourdieu kallar *doxa*. *Doxa* beskriver Bourdieu (1977: 164-171) som det som människor säger, gör, tänker och känner och som de upplever som givet och självklart i det samhälle de lever i, något som de inte ifrågasätter. Det som människor uppfattar som normalt är kopplat till kulturellt förankrade idéer om hur verkligheten är beskaffad. Med hjälp av Bourdieus begrepp *habitus* och *doxa* blir det begripligt hur människor, som subjekt, agerar i förhållande till vad de uppfattar är sina möjligheter och begränsningar och hur människors handlingar producerar en naturalisering av makt i relationer. I Mäggänaña är specifikt arbete på åkermarken, särskilt plöjande och sådd, kulturellt viktiga praktiker som åstadkommer för givet tagna skillnader och hierarkier mellan människor som inte ifrågasätts. Detta får konsekvenser för relationerna inom hushållen och i förhållande till lokala ekonomiska transaktioner.

Relationen mellan stat och lokalbefolkning har i Etiopien präglats av hierarki under lång tid och människor har relativt svårt att agera genom olika öppna motståndsstrategier i förhållande till staten. Människor ser vissa valmöjligheter, allt är inte möjligt. Medan begreppet *habitus* betonar internaliserade strukturer som till stor del är omedvetna lyfter Giddens (1979: 145) fram handlingsutrymme, att människor kan reflektera över sina möjligheter, de kan kritisera och stå emot. Det kan jämföras med den amerikanske statsvetaren James Scott (1976, 1990) som betonar att trots att människor har insikt i att de tillhör en dominerad grupp så kan de inte alltid bjuda aktivt motstånd. I situationer där de hålls tillbaka av politisk och ekonomisk överlägsenhet hos den som dominerar, förekommer istället dämpade former av kritik och protest vilket är ett tema som avhandlingen återkommer till.

Bourdieu's teori betonar aspekter som att strukturer är begränsande och sega och hur de reproduceras. Det innebär att hans praktikteori har en tendens att bli socialt deterministisk och svår att använda för att diskutera motstånd och förändring. Det går bara att välja det som man ser som en möjlighet, enligt Bourdieu. Även om förändring inte är vad min avhandling fokuserar på i första hand, utan variation, vill jag ansluta mig till tanken att det i varje handling finns en potential till förändring utifrån individens erfarenhet och kunskap i sin kulturella kontext. Den tanken lyfter fram frågan om *hur* sociala processer går till, hur vi kan se dem i vardagliga praktiker, som särskilt viktig för att få syn på vad människor uppfattar som möjligt handlingsutrymme.¹³

En begränsning hos både Bourdieu och Giddens är att båda saknar ett explicit genusperspektiv.¹⁴ Den australiensiske sociologen Connell (1987, 2002) har en praktik- och genusteoretisk förståelse och föreslår att vi genom begreppet genusordning kan belysa ett större mönster av strukturer över tid som belyser makt i sociala relationer. Genusordning ger en övergripande bild av genusförhållandena i ett samhälle och är ett begrepp som jag framför allt

---

¹³ En kritik som har framförts mot Bourdieu är att *habitus* tycks bygga på ”magkänsla” snarare än att han beaktar betydelsen av motivation och känslor för reproduktion eller eventuell förändring (Strauss och Quinn 1997: 47). Jag skulle vilja poängtera att motivation och känslor är viktiga aspekter av hur människor uppfattar sitt handlingsutrymme.

¹⁴ I *Intimitetens omvandlingar* (1995) gör Giddens en sociologisk analys av sexualitet och i *Den manliga dominansen* (1999) diskuterar Bourdieu genusrelationer med ett praktikteoretiskt perspektiv men däremot inte med en explicit genusteoretisk förståelse.

använder för att organisera den etnografiska beskrivningen och analysen av livscykeln. I vad Connell kallar fältet av genusrelationer finns tre huvudsakliga strukturerande områden som utgör ett samhälles genusordning: arbete, makt och *cathexis* (1987: 111-116).¹⁵ Det förstnämnda gäller organisering av arbete i ett samhälle, fördelning av arbete, arbetets utformning och arbete som en del av ett större mönster av produktion, konsumtion och fördelning. I Mäggänaña är den vardagliga organisationen av arbete nära förbunden med makt när den berör relationer mellan makar inom hushåll.

Makt är ett mångfacetterat fenomen som kan ses ur två kompletterande synsätt för att förstå genusrelationer, enligt Connell (1987, 2002). Båda är användbara för att diskutera sociala maktrelationer i Mäggänaña, där det ena framför allt belyser relationen mellan lokalbefolkning och stat medan det andra är användbart för att diskutera människors beaktande av gemensamma strukturerande normer och värderingar. Det förstnämnda synsättet är institutionell makt, det vill säga den makt som organiserade institutioner utövar över medborgarna där ideologi är ett viktigt inslag. Tvång, eventuellt med inslag av våld, kan vara en aspekt av makt i institutionell form. Många forskare har diskuterat genus i förhållande till makt i institutionell form, t.ex. i nationell och internationell utvecklingsplanering (se exempelvis Goetz 1997; Goetz & Hassim 2003; Kabeer & Subrahmanian 1999). Föreställningar om genus finns på flera nivåer i samhället och vi kommer att se att dessa kan sammanfalla och förstärka varandra i utvecklingsprojekt och därigenom begränsa eller möjliggöra för kvinnor och män att klara sin försörjning.

I det andra synsättet på makt är Connell (2002) inspirerad av den franske filosofen Michel Foucault, som är kritisk till att makt framför allt utövas på central nivå. Foucault (1974, 1979) anser att vi snarast frivilligt väljer att föga oss och följa regler och normer. Makt verkar mindre genom hot om straff än genom självdisciplin, genom att individen anpassar sig efter normer. Det är ett klagörande perspektiv när kvinnor och män i Mäggänaña talar om vilka

---

¹⁵ I sin bok *Gender* (2002) nämner Connell ett fjärde område, symboliska relationer, som jag inte tar upp här. Modellen i *Gender* (2002) är en utveckling av den modell som presenterades i *Gender and Power* (1987). I *Gender* (2002) introducerar Connell aspekten kultur och menar att det fjärde området symboliska relationer tillför mening, innebörd och symbolik i genusrelationer. Utifrån ett antropologiskt perspektiv har allt socialt liv en kulturell aspekt där mening och värde snarare ligger inbäddade i de övriga strukturerande områdena arbete, makt och *cathexis*. Ett fjärde område tillför med det synsättet inte mer till den teoretiska ramen.

möjligheter som står till buds för att försörja sig och vad de uppfattar att de kan göra utifrån gemensamma föreställningar om god moral och goda relationer med andra, inte minst när de gör val som de uttrycker är ofördelaktiga eller begränsade. Det finns tydliga drag av självdisciplin och anpassning där människor anger normer och värderingar som viktiga, strukturerande utgångspunkter som de beaktar. När människor upprätthåller, snarare än omprövar, gemensamma föreställningar är det inte olikt hur Bourdieu beskriver *doxa*.

En vanlig definition av makt är att någon har *makt över* någon annan (se exempelvis Bellamy 1993 för en översikt av maktbegreppet). Definitionen av makt där A har makt att påverka B har ifrågasatts, bland annat av Barnes (1993: 198-199) som menar att uttrycket *makt att* (*power to*, vilket möjligen bättre kan översättas med makt att kunna göra) är en mer användbar definition av makt då den istället för att betona As dominans över B, fokuserar på vad som kan komma ur Bs samarbete med andra och därmed utöka Bs förmåga att agera. Avhandlingen kommer att visa exempel på att staten har *makt över* människor i lokalsamhället för att statlig utvecklingsplanering genomförs enligt planerna oavsett vad lokalbefolkningen anser. Människor i lokalsamhället har, av skäl som senare kapitel kommer att diskutera, begränsade möjligheter att protestera, *makt att göra*, i förhållande till staten. I det senare synsättet på makt, som har att göra med självdisciplin och anpassning efter gemensamma normer, är det svårare att identifiera vad eller vem som utövar makt över oss. Där är Barnes (1993: 198-199) förslag på maktdefinition särskilt användbar då den betonar agens. Avhandlingen kommer på skilda sätt att beröra aspekten *makt att kunna göra* i förhållande till vad kvinnor och män uppfattar är försörjningsmässiga möjligheter eller begränsningar för sig själva eller andra. Avhandlingen diskuterar olika aspekter av hur yngre och äldre kan agera för att säkra sin försörjning och vilken betydelse genus har. Handlingsförmåga kommer i många situationer ur relationer med andra människor, där relationerna ger utökade möjligheter och makt att kunna agera för sin försörjning, till exempel genom olika former av utbyten.

Det tredje och sistnämnda området som Connell menar är en del av ett samhälles genusordning, *cathexis*, omfattar känslomässiga relationer mellan individer där sexualitet är en viktig arena. I ett socialt mönster av begär i Mäggänaña ryms passion men ofta nämner både kvinnor och män till synes nyttobetonade skäl för att välja en specifik partner. Människor söker exempelvis en bra kvinna eller man att gifta sig med som visserligen är

tilltalande och attraktiv men som samtidigt besitter egenskaper som flit, pålitlighet och duglighet för de ska klara att försörja sig tillsammans i en utsatt situation. Det kommer att framstå som om begär ofta har en pragmatisk sida. Jag vill särskilt trycka på att även andra relationer baserade på kärlek och vänskap, utöver sexuella relationer, skulle kunna inrymmas i det tredje området. I en något vidare betydelse än Connell egentligen ger begreppet är *cathexis* användbart för att rikta uppmärksamhet mot känslomässigt laddade relationer, inom och utanför äktenskap, som är betydelsefulla för både kvinnor och män i den här specifika kontexten. Relationer med en make och maka eller en älskare, såväl som med syskon, barn, vänner och grannar kan både vara känslomässiga och extremt viktiga för att klara sin försörjning.

I avhandlingen kommer jag genomgående att diskutera hushållens tillgång till resurser. Viktiga resurser är bland annat mark och kvinnlig och manlig arbetskraft. Avhandlingen avser att särskilt belysa kvinnors omsorgsarbete för att visa hur praktikerna är inbäddade i moraliska värderingar och föreställningar relaterade till släktskap. För att förstå föreställningar om genus menar Carsten (2000, 2004) att genus behöver placeras i en kontext av släktskap och i Mäggänaña är omsorg handlingar som är inbäddade i moraliska föreställningar om släktskap som även har en tydlig genusdimension. Kvinnors dagliga omsorgsarbete skapar släktskapsliknande relationer som ger arvsrätt av mark. Människor utan egna barn kan genom att bo hos ett yngre par få trygghet och omsorg på äldre dagar. I utbyte kommer det yngre hushållet att arva den äldre personens mark så småningom. Det är i dessa fall inte släktskap i betydelsen blodsband som skapas mellan äldre och yngre, utan det som åstadkoms är närhet i en relation, känslomässiga band och moralisk förpliktelse, genom vardagliga omsorgshandlingar. Carsten (2000, 2004) använder begreppet "relatedness" för att betona en öppenhet i beskrivningar av släktskap vilket är användbart för att se bortom det som människor annars kallar "blodsband" i Mäggänaña. Begreppet "relatedness" är användbart för att förstå marköverföring genom arv mot omsorg i Mäggänaña i dag och synliggöra vikten av vad kvinnor skapar genom dagligt arbete. I Carstens material uppfattar människor att de blir substantiellt lika genom att bo och äta tillsammans medan det i Mäggänaña istället handlar om moraliska och juridiska aspekter på släktskapsliknande relationer.

Fältarbete och metod

Platsen för min fältforskning är en bondeförening som jag kallar Mäggänañña och som är belägen i Tehuledere *wäräda* (distrikt) i Södra Wollo vilket är ett område i norra Etiopiens högländ. Under 1999 vistades jag i bondeföreningen under tre månader för en pilotstudie och för att undersöka möjligheten att komma tillbaka under en längre period senare. Året därefter deltog jag i en konferens i Addis Abeba och då gjorde jag även ett kort besök i Mäggänañña för att träffa de människor jag hade lärt känna året innan. Påföljande år återvände jag för en längre fältstudie efter en kurs i amhariska vid Joint Language School i Addis Abeba. Mitt fältarbete omfattade ungefär ett år och de första tre månaderna ägde rum 1999. Därefter tillbringade jag stora delar av 2001 och 2002 i Mäggänañña. Jag hyrde ett rum på ett barnhem i området. Redan 1999 gjorde jag ett antal intervjuer, framför allt med ensamstående kvinnor med egna hushåll och jordbruksmark. I bondeföreningen Mäggänañña finns det ett tjugotal mindre byar och jag valde då att tillbringa min mesta tid i framför allt en av dessa. Under efterföljande perioder vistades jag framför allt i denna by och två till. Allt eftersom lärde jag känna människor i de övriga byarna också.

Jag introducerades till Mäggänañña genom statlig administration i flera led. Universitetet i Addis Abeba försåg mig med nödvändiga handlingar för att jag med hjälp från statliga administrativa kontor på både zon och distriktsnivå slutligen kunde möta bondeföreningens styrelse med papper som gav mig formell tillåtelse att vistas i och forska i området.¹⁶ Bondeföreningens styrelse fungerade som "gate-keepers" då jag initialt fick förklara syftet med min studie på ett möte för samtliga bönder som ingick i denna kommitté. Efter detta möte prövade jag ett semi-strukturerat frågeformulär på flera av de personer som ingick i bondeföreningens styrelse för att dels testa frågornas relevans och diskutera dem, dels konkret klargöra vilka frågeställningar jag var intresserad av. Jag fick även tillgång till områdets taxeringslängder och kunde konstatera att hushåll med en kvinna som överhuvud utgjorde nästintill en fjärdedel av samtliga hushåll. Ett antal hushåll, kvinnohushåll såväl som hushåll med en

---

¹⁶ Det är svårt att föreställa sig ett mer tillmötesgående mottagande än det jag möttes av, både av bondeföreningen och anställda på distrikts- och jordbrukskontoret i området. En av jordbrukskontoret anställd "Development Agent" hjälpte mig bland annat med att sammanställa information över boskap i Mäggänañña och hjälpte mig att räkna all slags kreatur, detta omfattande företag inkluderade till och med höns.

man som överhuvud, valdes ut för att bilda underlag för en enklare census och för att börja ta kontakt med människor i området. Jag insåg snart att det var fördelaktigt att ryktet om mig nådde människor innan jag själv gjorde det. Då blev människors förväntningar på mig som resursstark utlänning inte så höga, jag var ju student.¹⁷ Jag valde också ut byar där jag vistades längre perioder för att kunna få fördjupad kontakt med ett mindre antal människor.

Reflektioner över etik och konsekvenser

På kort sikt innebar mina frågor till bondeföreningens styrelse att den information som jag frågat efter även annonserades på bondeföreningens anslagstavla och därmed blev tillgänglig för den läskunniga delen av befolkningen i Mäggänañña. Människor diskuterade resultaten och inte minst talade de allmänt och intresserat om vad jag gjorde, vem jag besökte och vilka frågor jag ställde. Detta fick till följd att personer som jag inte hade talat med sökte upp mig för att förmedla sitt hjärtas mening om förhållanden i området. De förväntningar som dessa personer hade på min förmåga att påverka deras livssituation var svåra att komma till rätta med. Många förknippade mig som västerlänning med möjligheter till bistånd och materiella förbättringar i bondeföreningen, vilket gav upphov till en del besvikelse när det visade sig att jag inte kom med sådana resurser. En aspekt av detta sammanfattas väl i en replik som yttrades i samspråk med en man som jag träffade många gånger. Vi talade om vad jag gjorde i Mäggänañña och jag redogjorde för studien när han utbrast: ”Ser du inte att jag har trasiga kläder, ge mig lite kläder.”¹⁸ En fullkomligt rimlig begäran till en medmänniska som har hela kläder, skor på fötterna och talar om en studie på uppdrag av ett universitet i ett annat land långt borta.

En svårighet med att arbeta i ett område som periodvis drabbas av torka, hunger och svält visade sig initialt i människors uttalade och outtalade förväntningar på ekonomiskt bistånd i olika former. Efter ett mindre antal

---

¹⁷ Vid ett tillfälle då jag hade slagit följe med en grupp kvinnor som jag kände väl och vi var på väg till en marknadsplats, närmade sig en annan äldre kvinna och bad mig om pengar. Mitt sällskap förmanade henne vänligt att inte göra så, jag bodde ju hos dem i området. Det var enda gången något sådant hände.

¹⁸ Detta är ett artigt sätt att tala, en begäran framställs artigt med hjälp av det tonfall som används och inte med hjälp av speciella uttryck som exempelvis svenskans ”skulle du vilja” eller engelskans ”please”.

intervjuer upptäckte jag att den intervjuade personen önskade bli uppfattad som en lämplig mottagare av statlig hjälp och bistånd. Därför presenterade man sig vid intervjuer ofta utan att nämna boskap och andra tillgångar. Att människor först undanhöll sina tillgångar från min kännedom blev begripligt när jag förstod att nödhjälp i form av vete som delades ut i området endast gavs till bönder utan boskap. Problemet att få reda på hur människors situation egentligen såg ut avhjälpes dels med det rykte som spreds i området att jag var student och dels genom att jag redan under introduktionen till intervjun klargjorde min brist på ekonomiska medel att fördela. Det var också fördelaktigt att låta en person introducera mig till en annan eftersom den redan intervjuade personen kunde förklara för nästa att jag inte var kopplad till något utvecklings- eller bistandsprojekt.

Det var relativt rikliga regn och goda skördar under de perioder jag vistades i Mäggänaña. Det hade varit mycket svårt att bedriva fältstudier under bistrare omständigheter. Jag blev trots att det var goda skördar oerhört påverkad av människors utsatthet och sårbarhet. Det tog flera månader innan jag såg vidden av hur trasigt människor var klädda. Först fokuserade jag på människor jag mötte, på vad de gjorde och sa och var så imponerad av deras kunskap och integritet att jag inte såg kläderna. Vidden av deras fattigdom tog alltså tid att ta in. Och jag behövde klara av att samtidigt både ta in och hålla ifrån mig deras livsvillkor för att hantera deras utsatthet i förhållande till min egen maktlöshet över deras situation. Ett exempel som gjorde stort intryck på mig var böndernas bekymrade väntan på vårregn under de första månaderna av år 2002.¹⁹ Väntan på regn var aktiv, människor nämnde den i varje möte under den här perioden. Varje sammanträffande med någon bekant innebar att förutom att vi önskade varandra en god dag så blev jag uppmanad att be för regn. Jag deltog i bönemöten för regn och kom på så sätt att också ständigt snegla oroligt mot himlen för att se om regn var på väg. Varje dag var en väntan och varje morgon började med en bekymrad undran, hur skulle vädret bli? Mörka moln och åska gladde mig medan erfarna bönder skakade på huvudet och förklarade att de där molnen jag kommenterade, inte räckte till ett vårregn som skulle göra det möjligt att så åkrarna. Detta gav en påtaglig inblick i hur människor lokalt tolkar och avläser naturen och utifrån sina erfarenheter förutspår och planerar sitt jordbruksarbete efter vädrets växlingar.

---

¹⁹ Tyvärr ledde torkan under våren 2002 till att bönderna fick det mycket svårt under 2002 och 2003.

En annan situation som var omedelbart problematisk var också relaterad till min status som utlänning och västerlänning. Marknadsdagar följde jag med på tidiga vandringar i gryningen till olika marknadsplatser och observerade inköp och försäljning. Min närvaro på sådana marknadsplatser skapade problem ibland. En kvinna jag följde med klagade halvt på allvar, halvt på skämt att priserna gick upp när jag var med. Med mig i sällskap försvårades hennes inköp. Det var även besvärligt för mig att få uppgifter om lokala priser på odlade grödor, hushållsföremål eller hantverk eftersom det krävde omständliga intyganden från min assistent och andra i sällskapet för att övertyga marknadsförsäljande bönder att jag bara var vetgirig och faktiskt inte ville köpa något. De priser som inledningsvis presenterades för mig var ofta ämnade att ge säljaren dagens förtjänst.

Vid ett första möte med bondeföreningens styrelse samt vid varje intervjutillfälle och möte med en ny person har jag informerat om min studie, att deltagande i den var frivilligt och att människor skulle vara anonyma. Jag har därför inte använt människors riktiga namn och heller inte bondeföreningens riktiga namn utan gett dem pseudonymer. Ibland har jag gjort en person till två för att minska risken för att peka ut en individ. Jag är däremot bekymrad över att någon skulle kunna bli besviken just av detta skäl, över att inte få synas som den person man är i denna text. Det var viktigt för många som jag mötte att jag förstod deras livsvillkor och många har bemödat sig att förklara och visa hur man lever i Mäggänaña. Att jag inte nämner människor vid deras rätta namn är därför en kluven situation.

Deltagande observation och intervjuer

Jag fick initialt kontakt med människor genom att genomföra ett antal semi-strukturerade intervjuer. Dels gav dessa mig en överblick över möjliga svar på frågor som intresserade mig, dels fick människor möjlighet att se vad jag ”ville” som gäst i deras område. För bondeföreningens styrelse var tillvägagångssättet att gå från hus till hus med ett frågeformulär ett bekant sätt att bedriva undersökningar på även om det vid mitt första besök inte hade varit någon utlänning i området med detta syfte tidigare. Ett formulär med frågor gav också en möjlighet att knacka på och lära känna ett större antal människor. Senare kunde jag utifrån dessa bekantskaper fortsätta att lära känna ett mindre antal hushåll på ett djupare sätt.

Mina första intervjuer genomfördes tillsammans med en vakt från bondeföreningen, för min säkerhets skull. Det skapade den lätt absurda

situationen att medan jag ställde mina frågor till husets invånare satt en man beväpnad med en Kalasjnikov utanför huset och väntade. Vi insåg snart att det var både onödigt och ett slöseri med vaktens tid. Det var tryggt och säkert att vistas i Mäggänaña utan att vara eskorterad av en vakt med vapen över axeln.

Så småningom kom jag nära ett mindre antal hushåll och individer. På så vis kom en handfull människor att ta mig under sina vingar för att lära mig allt en person i Mäggänaña behöver kunna. Både kvinnor och män har delat med sig av sina kunskaper och erfarenheter i samtal och livsberättelser och genom att låta mig vara med i deras olika arbetsuppgifter och åtaganden. Deltagande observation är en metod som pendlar mellan närhet och att ta ett steg tillbaka och reflektera över vad som sker för att kunna formulera nya frågor. Den längre delen av fältarbetet skapade förutsättningar för närhet och kontinuitet och det blev samtidigt möjligt att följa jordbruket och jordbrukets arbetsuppgifter genom olika faser. Deltagande observation blev också ofta en fysiskt utmanande upplevelse och samvaro. Fati har tålmodigt undervisat mig i konsten att sitta på huk och baka injera över sin flammande kökshärd och vänligt översett med mina misslyckade försök. Mohammed lät mig lika tålmodigt försöka att plöja för att jag så gärna ville se om det gick! Min utgångspunkt var livet i bondeföreningen Mäggänaña. Att följa en eller flera medlemmar i ett hushåll under en dag kunde innebära att vi endast rörde oss runt huset men också att vi rörde oss över stora områden, inom såväl som utanför bondeföreningens gränser. Detta tillförde spatiala dimensioner till studien. Gradvis kom jag att lära mig vad människor betraktade som sina försörjningsmässiga möjligheter och begränsningar i det område där de levde och i förhållande till yttre strukturerande ramverk. I diskussioner om jordbruksmark var människors erfarenheter av statliga jordreformer och lagstiftning ständiga referenspunkter. Det blev också med tiden tydligt att markfördelning var ett ämnesområde som innebar potentiella konflikter mellan människor.

Jag har gjort 55 semi-strukturerade intervjuer av vilka 30 är med kvinnor som är hushållsöverhuvuden medan de övriga är gjorda i hushåll som bestod av både man och hustru. I det senare fallet deltog oftast båda makarna under intervjun men i några fall bara en av dem. De flesta av intervjuerna bandades och transkriberades. Jag använder framför allt intervjuerna för att jämföra och undersöka variation hos kvinnohushåll i det här området. Under mitt första besök 1999 valde jag en av ett tjugotal byar som låg på rimligt gångavstånd (en timme) från platsen där jag bodde och som bestod av drygt 60 hushåll. Enligt

taxeringslängderna var 20 av dessa hushåll kvinnohushåll och jag intervjuade 18 av dem. Utöver dem intervjuade jag fem kvinnohushåll i en annan by en bit därifrån samt fem hushåll med en man som hushållsöverhuvud enligt taxeringslängderna för att få en jämförelse. I den senare byn hade flera hushåll tillgång till konstbevattning från en större å som flöt genom området. När jag återkom 2001 valde jag slumpmässigt var femte hushåll från taxeringslängderna (i proportionerlig överensstämmelse med området i stort blev ungefär en fjärdedel av de utvalda hushållen kvinnohushåll). Då valde jag dels hushåll från den by där jag intervjuat fem kvinnor och fem män tidigare samt en by som låg i en sluttning och därmed också hade begränsad tillgång till konstbevattning från små bäckar. Endast ett fåtal bönder i byn hade dock tillgång till detta och jag intervjuade både kvinnor och män som hade konstbevattning och de som var utan. Det visade sig strategiskt viktigt att fånga upp hushåll både med och utan tillgång till konstbevattning då detta kan göra stor skillnad för hushållens möjligheter att odla avsalugröda.

Då jag under hösten 2001 genomförde ett flertal intervjuer blev jag uppmärksam på att ett större antal hushåll, en femtedel av de 55 hushållen, bestod av mor- eller farföräldrar med barnbarn. När jag följde upp detta genom att fråga om det i olika situationer förklarade människor att det var ett vanligt arrangemang och berättade att det är ett sätt att få tillgång till mark. En annan aspekt på samma tema upptäckte jag genom ett mindre antal kvinnor som uppgav att de var änkor i åttioårsåldern och att de inte hade egna barn. De levde helt ensamma eller i några fall med en avliden makes barn från tidigare äktenskap. Ensamstående kvinnor i hög ålder har sällan uppmärksammats i litteraturen om Etiopien. Dessa kvinnor gav upphov till nya frågor om hur de klarade sig, vem som hjälpte dem i jordbruket och inte minst vem som skulle hjälpa dem om de skulle behöva assistans med personlig omsorg. De här kvinnorna ledde mig att se att behovet av kvinnligt arbete i form av omsorg är centralt i en äldre människas liv och att mark används i utbyte mot omsorg. Innehav av mark gav dessa äldre, ensamstående kvinnor ett förhandlingsutrymme som i någon mån garanterade dem hjälp och omsorg den dag de inte skulle orka eller klara att ta hand om sig själva.

Utöver de 55 semi-strukturerade intervjuerna har jag gjort ett femtontal gruppintervjuer med i förväg annonserade, specifika teman, som exempelvis äktenskap och mark eller försörjningsstrategier. Vanligtvis bad jag en person samla sina vänner och grannar för en sådan intervju. Under genomförandet av semi-strukturerade intervjuer uppstår efter ett tag en mättnad i materialet.

Gruppintervjuer ger då möjlighet att fördjupa och diskutera olika aspekter av någon specifik fråga. Likhet och olikhet i uppfattningar framträder också tydligare vilket jag använt för att undersöka variation och motsättningar inom ett gemensamt tema. Jag har även intervjuat nyckelpersoner på olika nivåer av statlig administration för att få hjälp med övergripande information såväl som specialistkunskaper inom olika områden.

De kvinnor som befann sig ”mellan äktenskap” eller som varit gifta men inte funderade på att gifta om sig fler gånger var generellt frispråkiga när det gällde frågor kring försörjning.²⁰ Äldre kvinnor (och män) har mer livserfarenhet än yngre och de har ofta hunnit både skilja sig och gifta om sig vilket gör att äldre oftare reflekterar över sina livsvillkor på ett annat sätt än yngre personer utan dessa erfarenheter. Frånskilda kvinnor och änkor har en uppenbar brist på manlig arbetskraft i sina hushåll och detta blev ett utmärkt avstamp för att tala om hur de klarade sin försörjning. Dessa kvinnor beskrev vem som plöjde deras mark, varför just den personen gjorde det och vilka valmöjligheter som stod till buds.

Att arbeta med assistent

Två män har assisterat mig under mitt fältarbete. Båda två var väl förtrogna med trakten och jordbruksarbete. Min första assistent fick senare ett annat arbete. Den unge man som hjälpte mig under fältarbetets huvudpart 2001-2002 var född och uppvuxen i Mäggänaña. Det var en fördel att min assistent var känd av alla vi mötte för det gjorde mitt möte med människor enkelt. Jag var obekant men personen i mitt sällskap var välkänd. Min assistent drogs ofta in i diskussioner av de personer jag talade med. ”Du vet ju...” kunde någon säga när samtalsämnen som knöt an till exempelvis min assistents hemförhållanden dök upp. För- och nackdelar med en manlig assistent när kvinnors världar undersöks är viktigt att diskutera. Påverkar en mans närvaro kvinnors (eller möjligen andra mäns) frispråkighet? Det är förstås inte möjligt att utesluta att assistentens genus, ålder, lokalkännedom och andra faktorer som assistentens

---

²⁰ Möjligen berodde detta på att jag från början var särskilt intresserad av deras belägenhet och att detta spred sig och talades om i området. Många kvinnor var helt enkelt nyfikna och letade upp mig för att säkerställa att även de skulle bli intervjuade. Detta hindrade inte heller män från att spontant leta upp mig för att berätta saker som de tyckte att jag borde veta om, eftersom jag nu var intresserad av hur människor levde i deras trakt.

personlighet, utbildningsnivå och anseende osv., har påverkat denna studie. Det är också rimligt att tro att hans position påverkade hans egna tolkningar av det som sades under samtal och intervjuer och att detta kommunicerades till mig både under samtal men också när vi efteråt diskuterade vad som sagts eller när vi skulle transkribera text. Ett område där det uppstod problem för att det var svårt för mig att förstå vad som pågick var i diskussioner om kvinnlig omskärelse. Min assistent och jag lyckades inte finna gemensamma ord för det som beskrevs. Människor praktiserar både kvinnlig och manlig omskärelse och det är en viktig aspekt av genus, inte minst för att de talar om kvinnlig omskärelse i termer av att praktiken är nödvändig för att kunna ha en sexuell relation och få barn. Den är alltså kopplat till fertilitet. Det här var ett samtalsämne som innehöll en vokabulär som jag inte kunde och en konsekvens är att jag inte har material om det. Förmodligen hade denna situation varit enklare med en kvinnlig assistent. I det här fallet fanns inte en kvinnlig assistent att uppbringa och mina valmöjligheter var därmed begränsade.

Däremot var situationen fördelaktig på många sätt. Min assistent var väl insatt i traktens villkor och händelser. Han var välkänd och möjligtvis bidrog detta till att det hörde till ovanligheterna att någon signalerade att hans närvaro hindrade diskussioner där även äktenskapliga bekymmer och skvaller dryftades. Jag tror inte att människor uppfattade assistenten som en dämpande faktor i diskussioner på grund av sin lokala tillhörighet utan snarare tvärtom, som en person från trakten som garanterade att jag som utlänning var möjlig att tala med. Framför allt initialt då min amhariska, inlärd på kurs i huvudstaden, var näst intill obegriplig för människor på landsbygden.

Avhandlingens disposition

Avhandlingens kapitel hör, grovt indelat, till en av två aspekter av hushållens försörjningsmässiga handlingsutrymme. Medan kapitel 2, 3, och 5 främst beskriver hushållens förutsättningar ur olika infallsvinklar diskuterar kapitel 4, 6, 8, 9 huvudsakligen handlingsutrymme. Kapitel 7 belyser variation bland kvinnohushåll i relation till resurserna arbetskraft, oxar och mark

Kapitel 2 ger en introduktion till området Mäggänañña i Etiopiens högländ och beskriver de yttre, strukturerande ramar som utgörs av klimat och andra förutsättningar för jordbruk och försörjning. Kapitlet presenterar en landsdel som präglas av osäkerhet, utsatthet och begränsade tillgångar. Människors anpassning till en osäker kontext är ett försörjningsmässigt dominerande drag

där riskundvikande, diversifiering och flexibilitet är centrala aspekter av hur människor agerar. Kapitlet diskuterar även statens och religionens möjliggörande respektive begränsande betydelse för människor i en osäker försörjningssituation.

Kapitel 3 visar vad det innebär för unga människor att växa upp och vad det innebär att vara en duktig flicka och pojke och så småningom en moraliskt god kvinna och man. Kapitlet fokuserar på hur normer och ideal kommer att begränsa eller möjliggöra en människas försörjningsmässiga handlingsutrymme. Kapitlet undersöker vad genusrelationer får för implikationer för flickor och pojkar, unga kvinnor och män, och utforskar alltså närmare genus begränsande och möjliggörande konsekvenser för individers handlingsmöjligheter under den tidiga delen av livet. På så vis kommer kapitlet att åskådliggöra hur genusrelationer påverkar kvinnors och mäns möjligheter att försörja sig som vuxna, genom jordbruket och genom andra jordbruksrelaterade sidoinkomster.

Kapitel 4 följer upp livscykelperspektivet från kapitel 3 och diskuterar likheter och skillnader i kvinnors och mäns handlingsutrymme vid skilsmässa eller om en maka/make dör och belyser vad det innebär att vara en moraliskt god mor och far. Kapitlet belyser hur genusrelationer bidrar till att kvinnor under vissa omständigheter har egna hushåll medan män mycket sällan har hushåll utan kvinnlig arbetskraft.

Kapitel 5 fokuserar på produktionsfaktorerna mark, oxar och arbetskraft som är nödvändiga för att överleva av jordbruk i Mäggänañña. Avsnittet lägger särskild vikt vid att diskutera att trots att det i Mäggänañña finns ett stort mått av flexibilitet inför ett osäkert regnberoende småjordbruk så är uppdelningen inte flexibel när det kommer till kvinnors och mäns arbetsuppgifter inom jordbruket. Genom att visa hur arbete är fördelat och vem som utför vad i ett hushåll, åskådliggör kapitlet att kvinnor och män deltar i hushållets gemensamma försörjning på olika sätt och villkor.

För de hushåll som saknar någon produktionsfaktor finns möjligheten att skaffa sig det som saknas genom formaliserade utbyten. Kapitel 6 diskuterar möjliga ekonomiska transaktioner och praktiker och särskilt genusaspekter av viktiga utbyten och undersöker kvinnohushållens handlingsutrymme.

Kapitel 7 diskuterar försörjningsmässig variation hos kvinnohushåll och identifierar vilka faktorer som har störst betydelse för hushållen. Kapitlet belyser vilka relationer som människor uppfattar som nära nog för att hjälpa

utan att kräva något i gengäld, vilket är centralt för kvinnor utan tillgång till manlig arbetskraft i sitt eget hushåll.

Kapitel 8 undersöker relationen mellan lokalbefolkning och stat genom att granska människors handlingsutrymme i förhållande till statliga utvecklingsprojekt. Staten har en strukturerande roll i lokalsamhället och människors möjligheter att ha inflytande över projektens genomförande är begränsade. Kapitlet belyser hur människor protesterar i situationer när de blir inkluderade eller exkluderade i projekt utan att kunna påverka sitt deltagande. Det är också ett försök att förstå, genom att lyfta fram kvinnohushåll, hur utvecklingsprogram påverkar (kvinno-) hushålls försörjningsmöjligheter och vilka konsekvenserna blir.

Kapitel 9 diskuterar kvinnors handlingsutrymme i förhållande till faktorer som markinnehav, genus, ålder och föräldraskap. Variation i förutsättningar avspeglar sig i olika handlingsutrymme i förhållande till vad kvinnorna kan och vill åstadkomma försörjningsmässigt för sig själva, sina barn och andra släktingar. Kapitlet belyser också hur omsorg är genusrelaterad kunskap inbäddad i moraliska föreställningar om hur man bör uppföra sig mot varandra och vilka konsekvenser detta arbete får i förhållande till praktiker som gäller arv och släktskap. Kapitlet visar hur kvinnligt arbete är en del i ett arrangemang där mark ges i utbyte mot omsorg under en äldre persons sista år i livet.

Det sista kapitlet sammanfattar avhandlingens viktigaste resultat och diskuterar slutsatserna.

Kapitel 2

Introduktion till ett landskap

Det sextonsitsiga flygplanet tog ett extra varv över den grästäckta landningsbanan så att de boskapsvaktande barnen hann få undan kreaturen som betade av gräset innan vi åter närmade oss hustaken och svepte ned i brant lutning mot jordens yta. I sätet bredvid mig bad en man om Allahs beskydd, framför mig gjorde en kvinna korstecknet upprepade gånger. Jag satte min tilltro till två piloter som hade navigerat över höglandets dramatiska och karga landskap, präglad av plåtåer med hus och odlingar omgivna av bråddjupa raviner, under den dryga timme det tog att flyga fyrtio mil från Addis Abeba till min destination Kombolcha. Vi tog mark med en liten duns och småsten och grästuvor flög omkring landningsstället vid inbromsningen. När vi stod helt stilla hälsade piloterna oss välkomna till slutdestinationen. De vinkade vänligt åt mig när jag hukande tog mig ur det lilla flygplanet. Jag var så gott som stamkund på denna sträcka sedan de senaste månadernas pendlande mellan fält och familj.

Efter en serpentinvindlande resa genom ett kuperat jordbrukslandskap stannade slutligen den överlastade bussen i en större by som var omtalad för sin livliga och välbesökta marknadsplats. Två män lastade av några får som legat fastbundna på bussens tak under färden medan folk klev av. Under eftermiddagshettan stod luften stilla i byn och det var torrt, varmt och dammigt. Just den här dagen var det inte marknadsdag men några fruktförsäljare stod i skuggan intill vitkalkade husväggar vid vägen. De närmade sig med sina varor när bussen anlände. Medan jag inspekterade sprickorna i skalet till några bananer förklarade försäljaren att frukten kom norrifrån och att de var mycket goda. Till slut valde jag bananer med hela skal och la dem överst i väskan. En av pojkarna som hade stått och hängt med fruktförsäljarna frågade om han kunde hjälpa mig att bära. Han var klädd i trasiga byxor och en lika trasig t-shirt. Jag förklarade att jag skulle gå långt men han ville gärna tjäna en slant och greppade därför väskan och slängde upp den på axeln. Vi gick genom byn och jag köpte ägg, socker och kex i en liten affär på vägen. Affären var snarast en kiosk, ett hus med en fyrkantig öppning i väggen där urvalet av varor var

mycket begränsat. Kexen var näringsberikade och mättande och hade hittat vägen till kiosken från ett tidigare hjälpprojekt i området. Pojken i luckan hämtade en vuxen kvinna när en ”utlänning” med knackig amhariska ville handla. Det doftade av kaffe och rökelse från gården bakom kiosken. När jag hade handlat färdigt lämnade kioskinnehavarskan över till ett annat barn och återgick till sin kaffebjudning. Min unge väskbärare försäkrade mig under sin börda att det gick fint att bära och vi fortsatte genom byn.

När vi nått byns utkant mötte vi Zänäba och två kvinnor till i hennes sällskap. De var på väg till det statliga distriktskontoret inne i byn för att diskutera en angelägenhet för den kvinnoförening där Zänäba var ordförande. De tre kvinnorna var alla i femtioårsåldern och hade vuxna barn. Vi stannade för att hälsa. Zänäba hade rest en del i Etiopien och skakade hand med mig, hon visste hur ”utlänningar” brukar hälsa. Hennes sällskap däremot hälsade som de vanligtvis gjorde i området. De fattade i tur och ordning min högra hand och kysste den på ovansidan och jag gjorde likadant tillbaka. Jag kysste en hennafärgad hand, grov av arbete, och fick ytterligare en kyss på handryggen i retur. De förhörde sig om hur barnen mådde, hur min mamma mådde, om det gick bra med mitt arbete och om resan från Addis Abeba hade gått bra. Jag frågade efter deras hälsa, deras barn och de övriga medlemmarna i deras hushåll och hur det gick med regnet och sådden. De tackade Allah för att de alla var välbehållna men när regnen kom på tal skakade Zänäba bekymrad på huvudet och bad mig komma med på ett bönemöte dagen därpå. De skulle be för den kortare regnperioden som hittills uteblivit. ”Ta med dig bandspelaren, du kan spela in när vi ber”, sa Zänäba. Hon var som alltid angelägen om att jag skulle förstå så mycket som möjligt av hennes liv. Zänäba klappade mig sedan lekfullt i urringningen på tröjan där min hud var brunbränd av solen. ”Du blir mer och mer lik en *abäša* [en etiopier]”, sa hon uppskattande och med glimten i ögat. Hennes sällskap log stort åt repliken. Zänäba förmanade mig att komma ihåg att oupphörligt be för regn innan vi skiljdes åt. Pojken och jag fortsatte den dammiga vägen ut ur byn över gulnande betesmark och åkrar som lyste svarta av lerhaltig jord i väntan på regn och sådd.

Det här kapitlet kommer att presentera de förhållanden som människor i bondeföreningen Mäggänañña i Etiopiens högland lever under och som utgör utgångspunkter för deras försörjning. Kapitlet introducerar ett landskap av yttre faktorer som är av betydelse för hur människor klarar att överleva. Initialt kommer kapitlet att beskriva förutsättningar i form av geografi och klimat som småskaliga och regnberoende jordbrukande hushåll i området möter. I det

böljande jordbrukslandskapet syns utöver åkrar, träd, hus och vattendrag även skolbyggnader, bondeföreningens kontor och moskéer vilka är konkreta manifestationer av stat och religion i området. Kapitlet kommer att introducera staten som påverkar och strukturerar lokalsamhället såväl som religion som utgångspunkt i tillvaron och hur de kan verka möjliggörande eller begränsande i förhållande till människors försörjning.

Geografi, klimat och befolkning

Etiopien ligger på Afrikas horn och gränsar medurs till Eritrea, Djibouti, Somalia, Kenya och Sudan. Huvudstaden Addis Abeba är belägen mitt i Etiopiens högland, ungefär 2600 meter över havet. Höglandet går som ett bälte genom landet från norr till söder och är på båda sidor omgivet av lågland. Etiopien är ett land med extrema höjdskillnader där den lägsta punkten är Danakilsänkan i öknen öster om höglandsryggen, 125 meter under havsytan. Den högsta bergstoppen i höglandmassivet är Ras Dashen som är uppmätt till 4 620 meter. Området Mäggänaña ligger på 2000 meters höjd i Södra Wollo, en nordlig del av det etiopiska höglandet. I höglandet dominerar småskaligt jordbruk med boskap medan människor i låglandet i hög grad försörjer sig genom boskapsskötsel. Ett tropiskt monsunklimat med stor topografiskt bunden variation utmärker Etiopien. Mäggänaña är beläget i en agro-ekologisk zon, som benämns *wäyna däga* och som utmärks av en höjd över havet på 1500-2300 meter och en årlig nederbörd på omkring 900-1400mm.²¹ Regn kommer i två perioder under året. *Krämt* eller *meher* är den längre regnperiod som infaller från slutet av juni till början av september. *Bälg* är en kortare och i Mäggänaña dessvärre opålitlig regnperiod som kan vara mellan två veckor och en månad lång och oftast infaller någon gång mellan slutet av januari och april. Den klimatzon som Mäggänaña ligger i har en årsmedeltemperatur runt 22 grader. Den årstidsbundna variationen är dock ansevärd med dagstemperaturer upp mot 35 grader i april och maj. Nätter kan däremot periodvis vara mycket svala, framför allt mellan november och januari, och risk för nattfrost föreligger.

---

²¹ Bönderna skiljer på agro-ekologiska zoner, bland annat för att det är nödvändigt att odla olika saker i dessa zoner. Exempelvis så har *däga*, som är på högre höjd än *wäyna däga*, större problem med nattfrost än områden som ligger lägre. Detta problem kräver att bönderna använder ett tåligare utsäde. *Däga* är för kall för vete och åtskilliga andra sädeslag.

I den bondeförening som jag kallar Mäggänaña bodde vid mitt fältarbete ungefär 7000 människor. Totalt fanns ungefär 1400 hushåll i området. De var fördelade på ett tjugotal byar och i varje by fanns det mellan 60 och 120 hushåll. Varje hushåll hade mellan en och tolv medlemmar med ett medeltal på fem medlemmar per hushåll.²² Människor talar amhariska och de flesta bekänner sig till islam. Exogami är viktigt i området och alla lyfter fram att det är omöjligt att gifta sig med någon som är en släkting. Eftersom ett virilokalt bosättningsmönster praktiseras är män ofta släkt med sina manliga grannar. Genus i kombination med tidpunkt i livet är alltså betydelsefullt för vilken plats människor bor på och vilken relation de har till människor som de bor granne med. Efterföljande kapitel kommer att visa hur de här mönstren är viktiga i förhållande till vilka män en ensamstående kvinna kan be om hjälp med manliga arbetsuppgifter för att försörja sig av sitt jordbruk.

Människor försörjer sig på småskaligt jordbruk och i viss mån boskapsskötsel. I det böljande, öppna landskapet odlar bönderna dels på plan och svagt sluttande mark, dels i terrasser längs branta sluttningar. Det inhemska sädeslaget teff (*eragrostis teff*), durra, majs, vete, emmervete och råg är de vanligaste sädeslagen och växer tillsammans med balj- och oljeväxter på åkrarna. De bönder som har tillgång till konstbevattning odlar ibland rotfrukter och grönsaker, framför allt som avsalugröda. Andra odlar khat (*chata edulis*) i större kvantiteter på sina åkrar, också framför allt för att sälja. Khat är dessutom en nödvändig gröda vid lokala bönemöten. De träd som finns i detta landskap är framför allt eukalyptusträd, vilka huvudsakligen är planterade runt hus där de ger skugga och bränsle till husets eldstad. Andra trädslag finns planterade i sluttningar som är så branta eller otillgängliga att de anses obrukbara som åkermark. En stor del av dessa sluttningar ingår i gamla såväl som nyligen initierade skogsplanteringsprojekt för området som leds av det statliga jordbrukskontoret. Enstaka akacior ger skugga på fält som används som betesmark för boskap. Barn i olika åldrar vaktar kreaturen och barnen leker också med varandra på fälten eller i skuggan av träden medan kreaturen betar. Den grässträng som finns närmast kanten av en anlagd terrass används också som betesmark för hushållets kreatur så fort skörden är tillvaratagen. Bondeföreningen är till ytan knappt 2000 hektar men endast hälften är uppodlad mark. Det beror på raviner och sluttningar i det delvis mycket

---

²² Bland de hushåll som jag intervjuade fanns ett hushåll med tolv medlemmar, vilket människor uppgav var ovanligt.

kuperade landskapet som inte går att odla på, samt åar och bäckar i området. Tomtmark, betesmark och skogplanterade sluttningar ingår också i den yta som inte räknas som uppodlad.

I Mäggänaña ligger hus utspridda i landskapet, ibland i mindre klungor. Grundkonstruktionen i ett hus är gjord av eukalyptusträd och husets väggar består av lera blandad med halm och dynga. Dynga bidrar till ett ge husets ytskikt en jämn struktur. Ett hus med tak av gräs kan vara antingen runt eller fyrkantigt till formen. En påle av trä reser sig ur gräset, den står mitt i huset och är krönt av en lerkruka som hänger upp och ner utomhus. Krukan skyddar mot regn i skarven där gräset möter träpålen. Ett fåtal människor hade vid tiden för mitt fältarbete haft råd att köpa ett plåttak till sitt hus men då så var fallet var huset fyrkantigt för att passa formen på takplåten. Hus består ofta av ett rum men är ibland avdelat för olika ändamål; en avskild del för att sova och ta emot besökare, ett förråd för spannmål och en köks- och kreatursavdelning där husets eldstad för matlagning upptar en del av golvet som är av jord. Dörren är av trä och pryds av ett hänglås. Utanför dörren finns vanligtvis en väggfast bänk att sitta på, som följer husväggen ett stycke. I anslutning till hus finns i de flesta fall en köksträdgård med fruktträd, khat- och kaffebuskar, olje- och rökelseväxter och andra grödor för hushållet.

Smeder och krukmakare är en endogam grupp som bor i två av bondeföreningens byar och de försörjer sig på hantverk utöver att de är jordbrukare. De har alltså kunskaper som ger kompletterande inkomstmöjligheter. Män är smeder och kvinnor krukmakare och inom gruppen finns det både kvinnor och män som tillverkar smycken. Det är smycken som människor i området använder som gåvor från en man till en kvinna inför giftermål. I hela Etiopien finns minoritetsgrupper av hantverkare som är, åtminstone ideologiskt, marginaliserade av omgivande samhälle.²³ När jag frågade en grupp hantverkare varför andra bönder pratade om att de inte fick gifta sig med hantverkare skrattade de bort min fråga: ”De andra är rädda för oss.” I Mäggänaña återberättade gärna majoriteten av befolkningen, de som inte själva var hantverkare, historier om unga män och kvinnor där någon varit av hantverkssläkt. Trots att det var otänkbart hade de ändå gift sig med någon

---

²³ Det finns en spatial dimension av marginaliseringen som i andra delar av Etiopien är betydligt mer uttalad än den var i Mäggänaña. I sydvästra Etiopien lever hantverkare i utkanterna av byar, i branta sluttningar eller mellan åkrar och skog (Freeman & Pankhurst A. 2003).

som inte var av hantverkssläkt. Berättelserna slutade alltid sorgligt med att en av parterna dog och besannade att ett sådant par var en ”omöjlig” allians. Människor som inte var hantverkare förhöll sig inför äktenskap alltid till att det var omöjligt att en blivande partner var av hantverkssläkt.

Alla som bor i området behöver emellertid smedernas och krukmakarens hantverksskicklighet. Smederna tillverkar bland annat järnspetsen till plogen som river upp jorden och krukmakarna gör alla kokkärl till matlagningen. Människor är beroende av deras kunskap om hantverk och behöver ha goda relationer med dem men är samtidigt rädda för dem. Flera som jag talade med menade att man bör bära silver för att skydda sig mot deras potentiellt skadande krafter. Människor uppfattade hantverkare som *buda*, behäftade med onda ögat. De kunde därför orsaka skada och sjukdomar hos andra människor och kreatur, ett fenomen som finns beskrivet i andra delar av höglandet (Messing 1957; Reminick 1974; Quirin 1998), i övriga Etiopien (Levine 1974: 56; Freeman & Pankhurst A. 2003) såväl som i andra delar av världen (Bowie 2000: 235-258; Maloney 1976).

Landskapets variationer

I trakten finns flera marknadsplatser på olika ställen där handel pågår på fastställda dagar. I Mäggänaña finns en särskilt stor och välkänd marknadsplats som framför allt är mötesplats en specifik dag i veckan och då kommer många människor långväga ifrån för att delta i både handel och det sociala liv som utspelar sig där. Redan innan solen går upp börjar många kvinnor och män gå de upptrampade stigar som finns i området för att komma fram i god tid till den marknadsplats som är aktuell för dagen. Under sen eftermiddag och kväll vandrar de hemåt igen och de som ska gå långt skyndar sig för att inte riskera att behöva röra sig ute när mörkret fallit. Människor uppfattar det som osäkert, otryggt och olämpligt att vara ute på kvällen efter mörkrets inbrott.²⁴ En iakttagbar variation i landskapet är alltså hur människor rör sig i området över veckans dagar och skillnaden mellan dag och natt. Under alla veckans dagar rör sig kvinnor, män och barn över trakten för att utföra olika slags arbetsuppgifter, gå till skolan eller besöka varandra. Kvinnors arbete

---

²⁴ De anser att tjuvar och hyenor utgör den största faran när det är mörkt. Personer som förknippas med *buda* har beskrivits som farliga då de antas kunna förvandla sig till hyenor på natten (Quirin 1998).

är ofta förlagt till huset men de arbetar också på fälten och går dagligen för att hämta vatten och samla bränsle till kökets härd. Mäns arbete är framför allt på åkrarna medan barn vaktar boskap, springer ärenden och hjälper sina föräldrar.

En annan variation är årets växlingar som förändrar landskapet under tiden från sådd till skörd i en cykel som följer de två regnperioderna. Varje hushåll odlar intensivt den mark de har till sitt förfogande. Mark ligger därför mycket sällan i träda och brukas vid båda regnperioderna, *bälg* och *krämt*. Nära skörd efter den längre regnperioden *krämt* är det uppvuxet och bitvis svårframkomligt i området. Durra är, när det vuxit upp, ett så högvuxet sädesslag att det förhindrar nästan all sikt men det kan även vara svårt att ta sig fram för att marken är sank och lerig efter regn. Mellan åkrar och hus slingrar mer permanenta och upptrampade stigar som människor då håller sig till. Efter skördetiden då marken torkat upp och landskapet åter är överblickbart, då tillkommer genvägar över skördade fält. Ett skördat fält ger möjligheter att skapa eller snarare återskapa stigar som inte funnits där under ett skede av året. Människor trampar snabbt upp smala stigar mellan rester av durrastjälkar och grova klumpar av jord. Dessa återkommande genvägar förkortar och förenklar för alla som rör sig i landskapet. Det går både lättare och fortare att ta sig fram till marknadsplatser, till åkern eller för att besöka grannar fram tills det är tid att plöja och så åkerjorden nästa gång.

Jordbrukscykeln, med sina olika faser under året, skapar även variation i människors tillgång till mat. Både kvinnor och män i Mäggänaña refererar oupphörligt till jordbruket och tidpunkt på året i jordbrukscykeln i de hälsningar som de utbyter med varandra. I dagliga hälsningsfraser frågade människor efter hur det gick att plöja och så och hur grödan växte. I vardagliga möten ingick också uppmaningar om att be om regn om det var dags för den kortare mer opålitliga regnperioden och den dröjde. Sårbarheten i människors försörjningssituation var ständigt närvarande genom deras hälsningsfraser i en kontinuerlig återkoppling till hur det gick med regn och sådd och hur den växande grödan framskred. Mesfin Wolde Mariam (1984) menar att Etiopiens landsbygdsbefolkning i princip tillfredställer ett minimum av sitt näringsintag under sex till nio månader om året. De övriga tre till sex månaderna lever människor med hunger. Förloppet är cykliskt och följer årets jordbrukscykel där hunger är märkbar under tiden före skörd. I Mäggänaña är den dominerande skördetiden i november-december en period av intensivt arbete. Den efterföljs av en tid då skörden är bärgad och förråd fyllda och då firar man ofta bröllop.

En krävande och arbetsintensiv period är från den längre regnperiodens början i mitten eller mot slutet av juni och till och med augusti. Då plöjer, sår och rensar bönder ogräs. Etiopiska Röda Korsets sammanställning av en årstidskalender i Gobeya, en bondeförening i samma distrikt som Mäggänaña, visar att under denna intensiva tidsperiod grasserar mag-tarmsjukdomar, övre luftvägsinfektioner, kikhosta och andra sjukdomar i högre grad än vanligt (Ethiopian Red Cross society 1986: 58-59). Under dessa månader av hårt arbete och risk för infektionssjukdomar är det samtidigt brist på foder till boskapen, eftersom gräset börjar växa först när regnet faller och även kreaturen drabbas av diarrésjukdomar under regnperioder. Detta är en mycket påfrestande tidsperiod under året.

Regn och torka

Bönder som försörjer sig av regnberoende jordbruk är förstas beroende av att regn kommer i tid. När regn dröjer eller uteblir vid såningstid och den svarta lerhaltiga jorden torkar och krackelerar i solen i Mäggänaña befarar och planerar människor för hunger. Mäggänaña ligger, enligt representanter på distriktets jordbrukskontor, inte tillräckligt högt för att den kortare regnperioden *bälg* skall vara tillförlitlig i området. Samtliga jordbrukande hushåll förlitar sig på den längre regnperioden *krämt* för sin huvudsakliga skörd men alla är beroende av att så åkrarna även under den kortare regnperioden för att klara sig till skörden i november-december.

1999 var ett torrt år i området. Den kortare regnperioden *bälg* mellan januari och april uteblev helt. Denna torka gjorde att det blev brist på mat medan människor väntade på nästa skörd. Situationen blev så svår att Förenta Nationernas World Food Program delade ut matransoner av vete i området fem gånger mellan maj och oktober, vilket sker när de bedömer att människor riskerar att svälta ihjäl.²⁵ December är den längre regnperiodens skördetid och detta var den tidpunkt som sammanföll med mitt första besök i området. Då stabiliserades situationen och WFP bedömde att det inte längre var någon akut nöd. Bönderna var dock oroade för att nästa *bälg* också skulle visa sig

---

²⁵ WFP arbetar med generella mät- och beräkningsmetoder, Famine Early Warning System, där meteorologiska stationer samt satellitövervakning uppskattar risknivå i ett större område i förhållande till nederbörd (Alex Carr, WFP, personlig kommunikation). För att kunna få del av matbistånd krävdes att ett hushåll registrerade sig på det statliga administrativa kontoret på distriktsnivå.

otillräcklig. Eftersom de skördat mindre än under ett normalt år menade de att de skulle få svårt att få skörden att räcka ett helt år. Under år 2000 kom dock regnet som förväntat.

1999 bad jag en grupp med flera kvinnor och män att minnas det antal dagar det hade regnat under året och sedan att jämföra det med året dessförinnan. Människor i Mäggänaña är så beroende av och upptagna med regn att de har bra minne i detta avseende.²⁶ Gruppen konfererade en lång stund och nådde sedan samstämmighet om följande dagar.

Tabell 2.1. Regndagar under ett år utan torka (1998) jämfört med ett år med torka (1999).

Månad	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Regndagar												
1998	15	18		5	2	3	15	31	21		8	
1999							19	31	3	10		

Källa: Gruppintervju, december 1999.

Under 1999 uteblev den korta regnperioden helt. Den 12 juli började den längre regnperioden vilket var senare än normalt och det regnade oavbrutet genom hela augusti. I september regnade det i tre dagar. I oktober regnade det under tio dagar och det upphörde den 21 oktober.

I januari 1998 däremot började den kortare regnperioden som förväntat, då regnade det under 15 dagar. I februari regnade det mellan två och tre veckor. Den 17 juli startade den längre regnperioden, vilket också var senare än normalt, och fortsatte genom hela augusti och tre veckor in i september. November hade åtta dagar regn. Det här året var enligt gruppen ett jämförelsevis bra år och utdelning av matbistånd var heller aldrig aktuellt. Gruppen beskrev åren 1997 och 1996 som ännu bättre år ur regnsynpunkt och 1995 visade upp ännu bättre omständigheter.

²⁶ Gruppen samlades, diskuterade och kom överens om ovanstående data och därför ser jag dem som en indikation på hur situationen var. Det har vida diskuterats hur svårt det är att minnas och därför är det problematiskt att ta siffrorna för något annat än indikationer. Siffrorna stämmer så till vida att det regnade mycket lite 1999 och WFP initierade matbistånd på grund av torka.

2002 uteblev återigen *bälg*, det oförutsägbara kortare regn som förväntas inträffa varje år mellan januari och april. Under den här perioden dominerade frågan om regn varje samtal jag hade med bönderna. Det förekom oräkneliga bönemöten där människor bönföll Allah om regn. Människor avslutade varje vardagligt möte med hälsningsfraser som inkluderade en angelägen vädjan om att gemensamt fortsätta be för regn. I väntan på regn låg också en normal förberedelse för sådd genom att bönderna gödslade och plöjde sin jord. Om regn uteblev hade människor alternativa planer. En man berättade att han sådde teff vid det första dagsregnet under den förväntade *bälg*perioden men sedan kom det inget mer regn. Detta utsäde var förspillt. För honom återstod att plantera kål och majs så fort han fick tillfälle, vid den längre regnperioden *krämt*. Kål ger relativt snabbt inbärgning - redan efter sex veckor går det att äta den. Detta skulle förse mannen och hans hushåll med något att äta tills den långa regnperiodens skörd i november-december. Hushålls olika förutsättningar vad gäller ekonomisk marginal och möjligheter kan dock se något olika ut vilket följande fall om konstbevattning exemplifierar.

Vattendrag och bevattning

I Mäggänaña lever man i första hand av regnberoende jordbruk men det finns även ett tiotal naturliga vattenkällor, ett mindre antal bäckar och en större å. För det fåtal bönder som har mark i närheten av dessa vattendrag finns möjlighet att konstbevattna åkermarken. Tillgång till konstbevattning kan göra stor skillnad i ett hushålls möjligheter att klara sin försörjning. De som har mark med tillgång till vatten är mycket lyckligt lottade enligt sina grannar. Grävda kanaler kan förse åkrarna med konstbevattning under vissa tider. Människor släpper omväxlande fram vattnet och blockerar det med hjälp av stenar så att det fördelas mellan de hushåll som har tillgång till det. Detta företag kräver samarbete. En man i sextioårsåldern berättade att bönder som hade mark längs ån i området hade slagit sig samman och gemensamt grävt konstbevattningskanaler. De försökte även organisera bevattningen så att varje hushåll skulle få vatten med det mellanrum den planterade grödan krävde. Organisationen av bevattning var ett påfrestande arbete då någon som hade planterat potatis inte ville ha vatten oftare än var åttonde dag medan ett

morotsland behövde vatten var tredje dag.²⁷ Själv utpekade denne man sig som lyckligt lottad då han kände en äldre änka med mark vid ån och hade gjort ett avtal med henne om att bruka hennes mark. För egen del hade han mark utan tillgång till konstbevattning. Under det föregående året hade han sålt grönsaker och potatis som han planterat på änkans mark och tjänat 900 birr (ca 1080 SEK).²⁸ Dessa pengar hade han i enlighet med avtalet delat lika med änkan. Mannen påpekade också att den minsta lilla åkerlapp med konstbevattning kunde försörja en bonde igenom en torka och att den å som han hänvisade till aldrig hade sinat under hans sextioåriga livstid, inte ens under de torraste perioderna.

Den här mannens berättelse visar att konstbevattning gör stor skillnad i inkomstmöjligheter för bönderna i Mäggänañña. Den visar också att det är relativt slumpmässigt vem som har tillgång till konstbevattning. I Mäggänañña har bönder inte möjlighet att förvärva annan mark än den de innehar förutom genom äktenskap (kapitel 3), arv (kapitel 9) eller ett tillfälligt arrende, ett formaliserat utbyte som det ovan nämnda arrangemanget där två parter delar på den slutliga produkten (jfr Aspen 1990, 1993; Dessalegn Rahmato 1994; Ege 1994; Johannes Habtu 1994; Hammond 1994; Teferi Abate 1994). Kvinnor och män har olika roller i ett sådant utbyte. Trots att en kvinna med eget hushåll, som änkan ovan, innehar potentiellt mycket lukrativ åkermark kan hon inte bruka den själv utan endast med hjälp av en man som i det här fallet är hennes granne och som förser henne med nödvändig manlig arbetskraft. Genuspekter av olika former av utbyten kommer att diskuteras mer utförligt i kapitel 6. Vinsten som båda parter gör i ovanstående utbyte är avsevärd. Så är dock inte alltid fallet.

Risk och osäkerhet som kontext

Bönder i Mäggänañña har andra faktorer utöver opålitliga regnperioder att handskas med; när skörden drabbas av växtsjukdomar som mjöldagg och

---

²⁷ Morötter och potatis men även kål och rödbetor är vanliga grödor att plantera för en bonde med tillgång till konstbevattning. Grönsakerna planteras mellan oktober och december. Under februari till april säljs grönsakerna och ger oftast god förtjänst.

²⁸ 1 birr motsvarade under 1999 - 2002 1,20 SEK. Förtjänsten är dock att jämföra med priset på en god ox som människor angav till 800-1000 birr (ett år utan torka). Vid torka är det många som säljer kreatur och då går priserna ner. Den årliga markskatten är 20-25 birr vilket många hade svårt att klara av att betala. Det är alltså mycket bra betalt.

svartrost eller skadeinsekter påverkar även det människors liv i hög grad. Dessa bekymmer kan vara extremt lokala och drabba en bondeförening eller delar av den hårt medan andra områden går helt fria. Mjöldagg är en växtsjukdom som kan ge problem under en period från oktober till december. Rotparasitväxter är ogräs som ger bekymmer med bland annat durraskörden. Under viss tid på året är nattfrost en oro för bönder som har lågt belägen mark medan mark högre upp på sluttningar klarar detta problem bättre.²⁹ Mul- och klövsjuka är ett virus som med jämna mellanrum drabbar boskapen i området. Det smittar när boskapen betar från samma mark. Enligt veterinären på jordbrukskontoret i området bryter infektionen ut ungefär en gång per år. Boskapen får då svårt att äta och röra sig och det blir omöjligt att plöja med drabbade oxar.

Människor lever alltså ständigt på gränsen till en krissituation (jfr Dessalegn Rahmato 1987; Mesfin Wolde Mariam 1984). När som helst kan ett svårt läge utbryta i form av sjukdom hos människor, kreatur och gröda, eller genom skadeinsekter och torka (se även McCann 1987b: 27). Som många tidigare har diskuterat är steget från fattigdom och hunger till svält inte avhängigt en enda faktor utan resultatet av många komplexa samband. Mesfin Wolde Mariam (1984) betonar att torka inte är detsamma som svält utan att sårbarhet för svält är resultatet av ett system som består av flera komponenter. Bönders beroende av naturen är en del av systemet men det samverkar med socioekonomiska och politiska aspekter.

Staten i lokalsamhället

Marken i Mäggänaña har brukats under åtskilliga generationer och denna kontinuitet visar sig i gamla grävda brunnar och inte minst vittnar begravningsplatser om tidigare generationers liv och arbete på samma jordbruksmark. Samtidigt har böndernas förutsättningar att bruka jorden och försörja sig präglats av politiska beslut och förändringar som också är påtagliga i landskapet. Detta går exempelvis att se i terrasskonstruktioner, vägar och trädplanteringar som är en följd av statligt påbjudna gemensamma arbetsdagar och det är uppenbart genom fördelningen av mark. Uppdelningen av åkermark till varje hushåll är delvis resultatet av ett politiskt regimbyte och en efterföljande jordreform 1975. Landskapet vittnar därmed om människors

---

²⁹ Eftersom varm luft stiger blir dalsänkan betydligt kyligare än omgivande bergssluttningar.

handlingar men i lika hög grad om statens agerande. Nu ska hushållens administrativa och politiska placering i staten Etiopien belysas samt vilka implikationer detta har för hushållen.

Bondeföreningen - mark, utveckling och utbildning

Bondeföreningens styrelses kontor är väl synligt i Mäggänaña där det ligger i en gräsbevuxen slänt mitt i området bland åkrar och betesmark. På kontoret anslår styrelsens medlemmar och jordbrukskontorets representanter viktig information till dem som bor i trakten. Här förvaras taxeringslängder och annan information om området. Styrelsens medlemmar är valda av bondeföreningens medlemmar och representerar dem gentemot staten. Den utgörs av nio män och en kvinna som bor i området. Det är obligatoriskt att minst en kvinna ingår. Styrelsen består av ordförande, sekreterare och kassör samt ansvariga för olika avdelningar såsom politik, administration och en social sektion. Ytterligare en grupp, ett femtiotal människor, fungerar som medlare i kontakten mellan styrelsen och boende i Mäggänaña. Vid sidan om denna verksamhet finns också en kvinnoorganisation som arbetar med ärenden som särskilt underlättar kvinnors arbete. Det kan exempelvis röra sig om att få till stånd en kvarn som kan mala till rimligt pris i bondeföreningen.

Mäggänaña är en av flera bondeföreningar i ett distrikt i regionen Södra Wollo. Bondeföreningens styrelse har tät kontakt med distriktets administrativa kontor som alltså är nästa nivå i den statliga administrationen. Den federala demokratiska republiken Etiopien består av stater som sedan följs av lägre former av administration, först så kallade zoner och sedan distrikt. På distriktsnivå bedöms och jämförs områdets samtliga bondeföreningar med avseende på hur väl de följer program och aktiviteter och de främsta tilldelas utmärkelser. På distriktsnivån märks även jordbrukskontoret som i nära kontakt med bondeföreningens styrelse introducerar utvecklingsåtgärder, leder utbildning och insamlar statistik över områdets aktiviteter.

I Mäggänaña var fördelning av mark ett ständigt återkommande samtalsämne. Under den politiska regimen The Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front, EPRDF, äger staten all mark och har kontroll över dess fördelning. Markpolitiken har sina rötter i en jordreform som genomfördes 1975 av den föregående regimen (dergen 1974-1991) efter dess maktövertagande från kejsar Haile Selassie. I Mäggänaña är det få hushåll

som har större marktillgångar.³⁰ 60 % av hushållen i Mäggänaña hade tillgång till mindre än en halv hektar jordbruksmark och många hade så lite som 800 m². Människor talade i termer av att de upplevde att de hade för lite mark för att kunna klara sin försörjning och att situationen hade försämrats under de senaste åren på grund av en folkökning. Många menade att de ”hade mer jord för” även om de inte uttryckte detta som en konkret jämförelse i kvadratmeter. Bondeföreningens styrelse menade att folkmängden i Mäggänaña hade ökat under senare år men jag har inte lyckats finna eventuella tidigare siffror för området att jämföra med. En nationell folkökning finns dock uppskattad (Befekadu Degefe & Berhanu Nega 1999/2000) och som kapitel 5 kommer att visa brukade hushåll mindre mark än vad de tilldelades vid jordreformen 1975.

På ett formellt plan är marksituationen låst i Mäggänaña då det i detta område inte finns någon ytterligare mark att fördela. Istället fördelar varje hushåll mark mellan sina medlemmar. En kvinna uttryckte sig om bondeföreningens styrelse att ”de lär oss att vi ska ta hand om våra barn”. Fördelning av mark mellan människor är främst en angelägenhet för varje hushåll att lösa genom arv men i situationer där människor är oense är staten en instans att vädja till. Bondeföreningens styrelse beslutar om markfördelning vid konflikter exempelvis i de fall det finns flera parter som gör anspråk på mark vid dödsfall. Om flera parter uppfattar sig ha rätt till mark kan de lämna speciella yrkanden till styrelsen som diskuterar dessa, vilket kapitel 9 kommer att ge exempel på.

Bondeföreningens styrelse har även till uppgift att föra taxeringslängder över de hushåll som finns i området och driva in skatt för den mark som hushållen innehar. Hushåll betalar markskatt till staten i proportion till markens storlek; för mark som är upp till en halv hektar betalar ett hushåll årligen 20 birr (ca 24 SEK), vid innehav av mellan en halv och en hektar är skatten något högre och så vidare. Staten beskattar oavsett inkomst och jordbruksförhållanden och skatten ska inbetalas i november-december i samband med att större delen av årets skörd är bärgad. Dergens skatt för markinnehav uppfattades initialt av många i Etiopien som en förlängning av den tidigare pålagan som brukande småbönder var skyldiga att betala jordägaren (Teferi Abate 2000). Bönder

---

³⁰ Enligt Development Agent som var anställd på distriktets jordbrukskontor innehade tre hushåll 2 ha jordbruksmark vardera, 25 hushåll hade 1-1, 5 ha, 372 hushåll brukade 0,5 till 1 ha mark och drygt tusen hushåll hade mindre än 0,5 ha mark (personlig kommunikation, december 1999).

använde emellertid även skattepolitiken för att bevisa sin rätt till mark, man visade upp sitt skattekvitto om det uppstod en konflikt om vem marken tillhörde.³¹

De hushåll som har mark i Mäggänaña har också hushållets överhuvud antecknad i taxeringslängderna som innehavare av marken. Denna person är, som föregående kapitel talade om, i första hand en man och denna person är även medlem i bondeföreningen och representerar då resten av sitt hushåll. Det betyder att när bondeföreningen ska diskutera viktiga ärenden så möts hushållets överhuvud för att göra det. Vid de möten jag bevittnade var kvinnor sällan med i de diskussioner som pågick, trots att nästan en fjärdedel av bondeföreningens medlemmar bestod av kvinnohushåll. Poluha har visat hur lokala, kulturellt förankrade föreställningar om genus skapar olika möjligheter för deltagande i politiskt liv för kvinnor och män i Etiopien (Poluha 1989, 1997, 2002a, 2002b). Kvinnor saknar vana att tala för egen del och att representera andra. Det kan förklara varför så få kvinnor i Mäggänaña var med på möten för bondeföreningens medlemmar. De kvinnor som företräder kvinnoorganisationen har viss vana av att representera andra kvinnor, som Zänäba i inledningen till detta kapitel. Hon var en av få kvinnor i området med denna erfarenhet.

Bondeföreningens styrelse ansvarar också för att administrera statens planer för bistånd, utveckling och utbildning i lokalsamhället. De ska implementera statens planer i en komplex lokal verklighet som de själva väl känner och förstår eftersom de bor i området. Deras roll är dubbel eftersom de måste svara mot statens krav och samtidigt förhålla sig till sina grannars och släktingars förväntningar på såväl statliga utvecklingsprojekt som de internationella biståndsinsatser som bedrivs i området. ”*Ərdata kä alle, čəgger alle* [där det finns bistånd, där finns det problem]”, suckade flera av styrelsens medlemmar såväl som övriga boende i Mäggänaña om svårigheterna att fördela matbistånd

---

³¹ Att betala skatt kan även utgöra en handling som är kopplad till människors identitet. När bönder som lämnat Wollo för att migrera till sydvästra Etiopien hade levt där en längre period förändrades deras syn på sig själva (Pankhurst, A. 2002). De betraktade inte längre sig som inflyttade utan påpekade att de var skattebetalande bönder. Deras identitet var sammanlänkad med det faktum att de som bönder betalade skatt för den mark de brukade och levde på. De uppfattade skatten som en ny men viktig symbol för vem man var i relation till staten såväl som i förhållande till andra människor. Skatteinbetalningen var ett synligt bevis för en identitet som bonde med rätt till mark.

rättvist under torka, en lokal implementering av internationellt bistånd i området som kapitel 8 kommer att belysa.

I bondeföreningen finns områdesgemensamma utvecklingsprojekt vilket innebär att varje hushåll, oavsett storlek, ska bidra med arbetskraft ett flertal arbetsdagar varje månad. De bygger gemensamt bland annat vägar, skolbyggnader och jordbruksterrasser i bondeföreningen. Antalet arbetsdagar varierar i förhållande till årstidens arbetsbelastning inom jordbruket. Under perioder av intensivt jordbruksarbete är kraven på gemensamt arbete lägre. Det här arbetet är inte frivilligt och om någon uteblir upprepade gånger riskerar hushållet böter.

Bondeföreningens kontor används också för undervisning i jordbruksutveckling och periodvis som undervisningslokal för vuxna analfabeter. Analfabetismen bland vuxna är utbredd och få kan läsa och skriva. Vid andra speciella projekt som är initierade av staten, såsom vaccinationskampanjer, upplåter styrelsen lokalerna till ambulande team av sjukvårdspersonal som bland annat administrerar utdelning av poliodroppar.³² En jeep med fyrhjulsdrift körde dagligen rakt in i området under en period och parkerade utanför kontoret som en signal till mödrar med små barn, som vaccinationskampanjen riktade sig till, om att den pågick.

Skola

En annan närvarande statlig institution är skolan. Det finns två skolor i området där eleverna kan gå från klass ett till tolv. Efter att ha klarat tolv årskurser var man vid tiden för mitt fältarbete behörig att söka till universitetet. En av skolorna ligger mitt i bondeföreningen, granne med styrelsens kontor och består av flera byggnader. Det finns också en gräsplan utanför skolhusen för samling, lek och bollspel. I denna skola går barn i de lägre årskurserna. För att gå de högre klasserna hänvisas barnen till skolan i en större by i närheten. Det senare innebär en vandring till fots på mellan en halv och två timmar enkel väg för eleverna. Det var hög närvaro enligt skolans lärare för de lägre årskurserna, runt nittio procent av barnen i området gick i den närbelägna lokala skolan som låg mitt i bondeföreningen. Från årskurs fem avslutas året med prov och om man inte klarar dessa får man gå om årskursen. Därför kan även äldre ungdomar gå i lägre årskurser. Både flickor och pojkar går i skolan och eleverna går antingen på förmiddagen eller på eftermiddagen. Det lämnar viss tid över för att läsa

---

³² Oralt administrerat poliovaccin.

läxor eller hjälpa till med arbete kring hemmet eller i jordbruket. Barns arbete är en anledning till att det inte alltid är så lätt att klara läxor och prov och bli uppflyttad en årskurs. Barn som arbetar med att vakta boskap åt något annat hushåll, och som då bor i detta hushåll, har inte möjlighet att gå i skolan alls. De flesta föräldrar har inte råd att skicka sina barn på ytterligare utbildning efter tolv årskurser och det finns få arbetstillfällen i området som grundar sig på en väl genomförd tolvårig skolgång. Vuxna medgav emellanåt att föräldrars motivation att stödja sina barns skolgång under flera år kunde vara ett problem. Skolundervisning i klass ett till tolv kostar ingenting men eleverna som går i skolan med de högre årskurserna måste ha skoluniform. I det här området är det en speciell skjorta i viss färg och mönster som både pojkar och flickor bär över sina andra kläder. Skjortorna finns att köpa på den lokala marknadsplatsen och har högt andrahandsvärde. En del barn använder skjortor som nätt och jämt hänger ihop. Utöver skoluniform måste barnen ha skrivböcker, penna och suddgummi.

Mikrolån

Under mitt första besök 1999 presenterade distriktskontoret möjligheten att låna pengar genom den statliga National Commercial Bank och att delta i Amhara Credit Bank Project, som då hade funnits i fem år. Projektet hade sextio procent kvinnor som låntagare. För att komma ifråga som låntagare krävdes att personen ifråga hade mark och var bosatt i en bondeförening i distriktet. Det var också nödvändigt att gå samman med ett tiotal andra personer som ville låna. Tillsammans tog gruppen kollektivt ansvar för de individuella lånen. Andra krav på en låntagare var att hon eller han inte fick ha tidigare obetalda skulder och personen ifråga skulle även ha bott under en längre tid i bondeföreningen så att hon/han var välkänd och bevisligen en pålitlig människa. Det fanns en övre gräns för det här slaget av lån men det vanligaste var att en person ville låna mellan 500 och 1000 birr (1000 ETB = 1200 SEK). Projektet uppmuntrade människor att köpa boskap och att exempelvis låna pengar vid en tidpunkt då oxar gick att köpa till ett lägre pris, som i augusti-september då bönder har plöjt och det är långt till skörd. Under denna period säljer många bönder sin boskap för att det är ont om mat medan de väntar på skörd och då är priset på oxar lågt. Senare är det möjligt att sälja boskapen till ett högre pris. I december- januari firas ortodoxa högtider där kött är ett viktigt inslag i måltider och i april plöjer bönder för att så durra. Vid båda dessa tidpunkter går priset på boskap upp. År 2001 presenterades en annan möjlig

låneform, där ickestatliga organisationer samarbetade med statliga distriktskontor i förmedling av mikrolån. Det var nödvändigt att ha boskap för detta slags lån eftersom boskapen är en säkerhet i förhållande till långivaren.

Staten möjliggjorde och uppmuntrade till marknadsekonomiska transaktioner genom dessa lån. Människor som var beredda att ta risk hade möjlighet att utnyttja marknaden med hjälp av mikrolån. De hade möjlighet att nyttja årstidsbundna och regionala variationer på lokala marknadsplatser för att kunna göra större ekonomiska vinster. Först behövde dessa personer ha tillräcklig ekonomisk marginal, dvs. boskap, för att kunna låna. De måste sedan också ha marginal nog för att undanhålla och vänta med att sälja tills ögonblicket var rätt, när tidpunkt och pris var till deras fördel.

För de bönder som råkade i bekymmer av något slag och som använde de lånade pengarna till exempelvis sjukvård eller mat i en nödsituation blev det mycket svårt att betala tillbaka ett lån av det här slaget. Flera kvinnor och män berättade hur de på grund av olyckliga omständigheter som torka eller sjukdom tvingats använda det lånade beloppet för att rädda sina liv och därefter inte haft några medel kvar. Ancha, en gift ung kvinna med flera små barn, berättade att hon var bekymrad och hade fått huvudvärk av sin oro. Hennes make hade tagit ett lån för att köpa boskap billigt och sälja dyrt. Tyvärr hade han inte lyckats sälja boskapen under veckans marknad, som han hoppats på. Festdagen som kreaturen skulle ha sålts inför hade nu passerat. Nästa vecka var det dags att återbetala lånet och för att kunna göra detta skulle de behöva låna pengar av sina släktingar. ”Vi har tagit lån flera gånger förut” sade Ancha, ”och det har alltid gått bra.” Hon förklarade att hon trodde att deras problem berodde på att hennes make hade börjat dricka mycket alkohol.

Mikrolån borde fungera utifrån marknadsekonomiska principer om tillgång och efterfrågan och många använde också möjligheten att låna framgångsrikt. Ancha visar med sitt exempel att eftersom verkligheten är komplex och inte helt möjlig att kontrollera så uppstår oförutsägbara situationer som leder till att människor blir skuldsatta. Flertalet hushåll har mycket små marginaler och helt enkelt inte förmåga att lösa en situation som Anchans. Många människor, som kände andra som skuldsatt sig utan att lyckas betala tillbaka, uttryckte tvekan för att låna baserat på sådana dåliga erfarenheter. Som föregående kapitel visade har människor i det här området, enligt Mesfin Wolde Mariam (1991: 126-152), generellt inte förtroende för marknadsmekanismerna eftersom de inte kan lite på dem för sin överlevnad. Riskundvikande snarare än vinstmaximering är betecknande för människors ekonomiska agerande i Mäggänañña. Vad gäller

mikrolån är det tydligt att många människor uppfattade risken att dra på sig en skuld som inte skulle gå att återbetala, som stor.³³

En stor del av statens agerande innebär åtgärder som är hälsobefrämjande, fostrande och utbildande och som alltså i hög grad styr människor mot av staten uppsatta mål för hälsa och utbildning. Andra åtgärder kräver något av människor; staten fordrar arbetsdagar och skattepengar oavsett hur människors situation ser ut. Etiopien har en historia som under de senaste trettio åren har präglats av stora politiska förändringar. Staten har introducerat reformer av olika slag, bland annat omflyttningar av människor och kollektivjordbruk som senare avvecklades. Internationella och nationella insatser vid svältkatastrofer har genomförts toppstyrt och politiserat (Hoben 1995). Mer än en halv miljon människor flyttade från Wollo till Wollega i sydvästra Etiopien under 1985, dels för att undkomma svält men också för att delta i ett politiskt projekt med marxistiska ideal (Pankhurst, A. 1992, 2002). Flytten innebar ett nytt klimat och nya matvanor men också att människor fick leva som lönearbetare i ett mekaniserat jordbrukskollektiv. Många upplevde att nackdelarna med det nya levnadssättet övervägde (Pankhurst, A. 2002: 135) och återvände därför till Wollo efter en tid. Människor i Etiopien har erfarenheter av staten som utmärks av osäkerhet och föränderlighet (se exempelvis James et al. 2002 för en tillbakablick såväl som en nutidsorientering) där människor har uttryckt social konflikt genom lågmäلت motstånd (se Crummey 1986; Poluha 2002b; jfr Scott 1985, för en mer omfattande diskussion se kapitel 8).

---

³³ Bönder i andra delar av världen har tidigare beskrivits som tveksamma inför statens introduktion av marknadsekonomiska transaktioner. När bönder i Kenya menade att pengar från vissa marknadsorienterade transaktioner var "bittra" och därför inte kunde användas till utbyten som hade med släktens fortlevnad att göra, som brudpris, tolkade Shipton (1989) det bland annat som ett uttryck för människors maktlöshet inför statens introduktion av ett nytt ekonomiskt synsätt som lokalt fick oförutsägbara konsekvenser. Gudeman (1976: 202-204) har beskrivit en ritual i Panama i Latinamerika som syftade till att förändra onda pengar, som förknippades med en "ond" marknadsekonomi, till goda pengar. Taussig (1980: 13-14) har beskrivit hur ekonomiska transaktioner som ledde till rikedom med hjälp av penningekonomi i Colombia innebar att människor uppfattade att de som blev rika på detta sätt hade ett kontrakt med det onda. Även om dessa exempel är måleriska och mer explicita än Mäggänaññaböndernas tveksamhet inför att ta större ekonomiska risker som mikrolån, belyser de komplexiteten i mötet mellan en marknadsekonomisk modell och de lokala ekonomiska förutsättningarna i Mäggänañña.

Wolf (1966) har beskrivit bönders ekonomiska beteende som präglad av att de som grupp existerar inom ett större system och att de överför överskott till en härskande grupp. Bonden lever inom ramen för en social ordning där han eller hon är nödgad att ge bidrag till den större ekonomin. Saul och Woods (1971) och Shanin (1971) har påpekat att detta sker utan hänsyn till bondens egna behov. Människor i Mäggänañña uppfattade skatt och arbetsdagar i hög grad i överensstämmelse med detta sätt att beskriva bönders situation. Sammantaget är alltså staten en del av det lokala landskap som både möjliggör och begränsar genom att utforma riktlinjer, utbildning, hälsoarbete och utvecklings- och biståndsprojekt, och genom att kräva skatt och arbetsdagar.

Religion

Den 16 december 2001 vid fastan Ramadans slut hade tusentals människor samlats i utkanten av en stad i området för att gemensamt fira Eid al Fitr.³⁴ En mindre estrad var tillfälligt uppbyggd vid en fotbollsplan där män och unga pojkar stod närmast medan kvinnor, flickor och småbarn var samlade i en halvcirkel bakom männen. Alla slags människor var där, kvinnor och män från de närbelägna bondeföreningarna, unga, gamla och handikappade, muslimska ledare i fotsida vita dräkter med kavaj, käpp, liten rund mössa och mönstrad sjal men även yngre kvinnor som arbetade på barer och bar träningsoveralljackor till platåskor. En bred korridor av gräs skiljde klungan med kvinnor från den med män. De flesta lade ut sina vanliga filter och sjalar att sitta på och senare för att be på. Några enstaka hade en färgrik, kraftigare bönematta som de omsorgsfullt skyddade mot damm och gräs och borstade av när de rullade ihop den. En man som var anställd på distriktskontoret för området inledde mötet innan ordet lämnades till en religiös ledare, även det en man, som bytte språk och talade arabiska innan han genomförde den gemensamma bönen. Få människor i området förstår emellertid mer än några få arabiska ord som de använder i dagligt tal. Statens representant, som hade ordet först, talade i mikrofon om vikten av att lägga sin tid på att utveckla jordbruket lika väl som att lägga tid på religionen. Han talade om den frihet som människor har att utöva sin religion men att detta måste ske parallellt med en ansträngning att utveckla och förbättra jordbruket och landet i stort. Efter att båda männens tal var över tog de som ägde och hade skor på fötterna av dem. Tusentals

---

³⁴ En fastebrytande högtid som firas då Ramadan avslutas.

människor böjde sig i ett gemensamt massivt brus av bön till Allah efter att frivilligt ha avstått från att äta under dagtid i en månad i ett område där hunger är ett ständigt överhängande problem.

Ytterligare en dimension av livet i Mäggänaña som utgör möjligheter eller begränsningar för människor är en sfär av religiösa praktiker. I den inledande skildringen i detta kapitel framgår att bön till Allah är ett möjligt sätt att möta yttre svårigheter som torka. I Etiopiens högländ dominerar kristendom men de flesta människor som bor i Mäggänaña bekänner sig till islam. Ett litet fåtal är ortodoxa kristna. Personal på distriktets jordbrukskontor uppskattade andelen muslimer i området till 85-90 procent. Ett synligt uttryck för religionernas samexistens i trakten är att det finns både en välrenommerad koranskola och ett ortodoxt kloster som är många hundra år gammalt.³⁵ Gud benämns Allah i Mäggänaña men andra religiösa termer som frid (*sälam*) och välsignelse (*barräke*) och inte minst att Gud även kallas *Geta*, ”Herren”, är uttryck som likaledes används av kristna i både detta område och andra delar av Etiopien.

Det finns en stor moské i Mäggänaña med koranskola för unga män. Dessa ynglingar kommer även långväga ifrån för att lära i skolans regi. Byggnaden, ett stort och vittrappat fyrkantigt hus med plåttak, ligger högt på en kulle och är väl synlig på långt håll. Bygdens söner kan också gå i koranskolan och det är framför allt koranlärda män som vill att åtminstone en son ska gå och lära sig där. Det finns inga kvinnor i denna skola. Det är en lång utbildning - femton års studier är inte ovanligt - och den pågår upp i vuxen ålder vilket innebär att studenterna är upp till fyrtio år. De här männen lägger framför allt sin tid på studier och mindre tid på jordbruk. De blir efter avslutade studier religiösa lärare i sina hembyar utöver att de också brukar mark som de lever av. Varje by har sina muslimska ledare och sin egen lokala moské. Det är ett hus som ser ut som alla andra hus i området där människor träffas för bön. Ledarna, som alltid är män, har många funktioner. Bland annat är de viktiga vittnen som legitimerade övergångar i livet som äktenskap och skilsmässa. De talar och

---

³⁵ De tidigaste mötena mellan kristna och muslimer i Etiopien dateras till 615 e kr då Muhammeds tidigaste efterföljare flydde från Mecka till det etiopiska hovet för att slippa förföljelse (Trimingham 1952). Samtidigt utvidgade muslimer sitt inflytande i de hamnar som ligger på båda sidor om Röda Havet, först på den egna sidan men så småningom också längs den kust som idag är Eritreas. Därifrån spred sig sedan islam vidare över östra delarna av Afrika. Imam Ahmad ibn Ibrahim el-Ghazis eller ”Granjs” (den vänsterhäntes) militära islamiserande framryckning under tidigt 1530-tal spred islam till stora delar av Etiopien (Trimingham 1952: 84-91).

läser arabiska vilket inte andra människor i området gör. Det är en prestigefull position att inneha och de här männen klär och rör sig på ett sätt som vittnar om det. De rör sig sakta och värdigt i fotsida ljusa dräkter och människor behandlar dem respektfullt. Att ha en son som är koranlärdd är mycket prestigefullt.

Koranlärda män har sin primära uppmärksamhet och riktar sitt intresse mot religion snarare än jordbruk. Jag mötte två yngre män, båda söner till änkor, som förklarade att de levde av jordbruk men att de lade så lite som möjligt av sin tid och energi på att bruka marken och inte heller utnyttjade de den möjlighet till konstbevattning som de hade. Männens mödrar och deras hushåll hade därför ekonomiskt sämre omständigheter än de kunde ha haft om de nyttjat konstbevattning och haft söner som arbetat mer i jordbruket. Det är möjligt att de här två männen var undantag men inte osannolikt att den tidsmässiga investering det innebär att gå i koranskola samtidigt utesluter möjligheten att hinna arbeta hårt på åkrarna.

Bönemöten där bönen riktas till Allah med en vädjan om något specifikt praktiseras främst då någon är sjuk eller om man behöver samlas för att be om regn. Människor kan också samlas för att be om hälsa, välgång och välsignelse. När jag bad en kvinna förklara för mig vad som utmärker ett sådant bönemöte sade hon:

Böne- och khatmöten har sina egna regler och *čälle* [zarliknande, d.v.s. kroppsligen inkorporerad ande, jfr H. Pankhurst 1992: 160-162] har sina egna regler. Vid ett böne- och khatmöte städar vi huset, lägger ut grönt gräs, dricker kaffe och tuggar khat. Sedan ber vi *Geta* [Herren] om ett bra liv, att vi skall vara långt ifrån allt som är dåligt och om att få frid, att *Geta* ska ge hälsa till mig och min familj. Det är så här vi tuggar khat.

Vid bönemöten som riktar sig till Allah är khat centralt för människor anser att det skärper koncentrationen.³⁶ Bön till Allah och tuggande av khat är så oskiljaktiga handlingar att folk i Mäggänaňňa benämnde det här slaget av

---

³⁶ Khat är en inkomstbringande gröda som odlades för försäljning men även för hemmabruk (jfr Ezekiel Gebissa 2004). Det är en viktig växt för husbehov eftersom den är nödvändig vid bönemöten. Det tuggas även khat ”till kaffet”, ett socialt användande. Vid mitt första bönemöte fick jag särskilt späda, ljusgröna khatblad att tugga på av Zänäba som hade plockat en speciell bukett kvistar till mig i sin trädgård. Hennes omtanke värmden men hennes dramatiska överlämnande av ”bäbis-khat” (i betydelsen khat för bäbisar, dvs. för en novis) väckte stor munterhet bland de andra deltagarna i bönemötet.

möten ”böne- och khatmöten”. Andra viktiga inslag är kaffe, för att det håller människor vakna, och rökelse för att Gud skall höra människors böner. Människor vinkar till sig röken med svepande handrörelser under mötet. Det är också betydelsefullt att det är en grupp människor som samlas och ber tillsammans, hemma hos någon eller i en lokal moské. Under mötet läser en koranlärd i sällskapet högt ur Koranen och de andra upprepar det som sägs. Sånger om önskad välsignelse, regn eller hälsa där någon leder och de andra sjunger efter och upprepar är centralt. Sedan gör man tillägg för det specifika man ber Allah om, exempelvis ett tillfrisknande. Om någon är sjuk ber man en hel natt i hemmet hos den sjuke.

Relationer mellan kristna och muslimer

I Mäggänaña bor ett litet antal kristna. Människor var generellt mycket noga med att påpeka att kristna och muslimer kunde gifta sig med varandra, att det var möjligt att byta religion och att skillnaderna mellan religionerna inte var så stora. Även om majoriteten av befolkningen är muslimer firar kristna och muslimer sina högtider parallellt. Fyrtioåriga Denkinesh, som är född i norra Etiopien, berättade när vi träffades första gången att hon var kristen och hade behållit sin religion trots att alla hennes grannar var muslimer. Hennes man var död och hon levde ensam med sina barn. Hon firade kristna högtider och menade att det som skiljer kristendom och islam åt är de stora högtiderna, annars är det inte så stor skillnad. Denkinesh bodde granne med sin makes bror och dennes hustru och dessa skickade över sina yngsta barn till Denkinesh vid middagstid under muslimernas fastemånad Ramadan. På så vis kunde barnen äta med Denkineshs barn, då små barn inte förväntas fasta. Ortodoxa kristna fastar däremot från kött och mjölkprodukter under vissa dagar varje vecka samt under längre perioder vid några tillfällen under året som påsk och jul.³⁷

Människor har möjlighet att röra sig fram och tillbaka mellan religionerna under sin livstid och man kan ha olika religioner inom familjen. Många framhöll att det kanske inte är så praktiskt men att det är möjligt. Det är emellertid mest vanligt att en part byter religion så att paret får samma när de gifter sig. Denkinesh berättade att hon haft flera friare:

---

³⁷ Kött och mjölkprodukter är inte vardagsmat i Mäggänaña oavsett religiös tillhörighet. Människor äter det pannkakslänkande brödet injera med stuvningar som främst består av baljväxter.

Om rätt man friar till mej så kan jag tänka mej att byta religion. En man tyckte att vi skulle träffas utan att hans fru visste om det. Det tyckte inte jag. Kristna har inte två fruar, det är det bara muslimer som har.

Vid ett senare tillfälle berättade Denkinesh att hon hade beslutat sig för att byta religion utan att gifta om sig och att hon nu var muslim. Det var mest praktiskt menade hon: ”Om jag som kristen dör, vem skall tvätta min kropp på rätt sätt?” Människor i Mäggänaña beskrev sin inställning till islam och kristendom i pragmatiska ordalag. De uttryckte att den ena religionen var möjlig att byta mot den andra och att det dessutom var acceptabelt att ångra sig och byta tillbaka. Människor berättade ofta om byte av religion kopplat till äktenskap eller nya försörjningsmöjligheter och en önskan om att bli införlivad i det nya sammanhanget. Eventuellt kan denna hållning tolkas som en flexibilitet som är kopplad till möjligheten att försörja sig. En ung och fortfarande ogift kvinna hade arbetsmigrerat till ett område där majoriteten av befolkningen var kristen, bland annat hennes arbetsgivare och de släktingar som hon bodde hos. Hon hade då bytt religion för att smälta in. Detta berättade hon under ett besök hos sin syster i Mäggänaña under fastemånaden Ramadan. Systemen fastade men det gjorde inte den kristna unga kvinnan.³⁸ Det människor betonade i Mäggänaña var att kristna och muslimer lever i fredlig samvaro (jfr Abbink 1998). Det är ett ideal som människor menar att de lever upp till.³⁹

Historikern Bahru Zewde (1991: 48) beskriver att kejsar Youhannes under slutet av 1800-talet gick sitt eget korståg mot muslimerna i Wollo. De skulle omvändas till kristen tro annars så skulle de mista sina jordrättigheter. För många människor ledde det till att de var kristna på dagtid men bad till Allah på natten. Enligt Bahru Zewde är detta en erfarenhet som bidrar till att kristna och muslimer i Wollo lyckas samexistera så väl idag. En annan tänkbar anledning till att det verkar vara okomplicerat att byta religion, är att det inte i första hand är i förhållande till Gud och genom att följa religiösa påbud som människor blir moraliskt goda kvinnor, män och föräldrar. Det sker snarare i handlingar i relation till andra människor, vilket efterföljande kapitel kommer att utveckla.

---

³⁸ När jag frågade vad den muslimska kvinnan vad hon tyckte om sin systers byte av religion svarade hon: ”Här i Wollo lever vi i fred med varandra!”

³⁹ Emellanåt var det svårt att stämma träff med folk som arbetade på de administrativa kontoren i området och då skämtade personalen vid ett par tillfällen glatt om att det berodde på att man firade allt som bjöds av de båda religionerna och därför var de ofta upptagna av alla högtidsdagar!

Lokal kristendom och islam är möjligen lika i att inte betona moraliska aspekter och att byta religion förändrar inte människors relationer med varandra.

I trakten finns variation inom både kristendom och islam. I området finns både moskéer, en ortodox kristen kyrka samt en protestantisk kristen kyrka. Den senare byggdes för ett antal år sedan på initiativ av en finsk mission. Denna finska mission värvade anhängare så att det finns en liten grupp aktiva protestantiska kristna i området, med kyrkolokal, kör och gudstjänster. 2001 berättade människor i Mäggänañña att det tillkommit en ny religion i trakten. De benämnde den strikt islam. Vid ovan nämnda avslutning av fastemånaden Ramadan noterade jag ett mindre antal kvinnor i mörka fotsida klänningar och huvudduk som nästan helt dolde ansiktet. Deras kläder avvek skarpt från böndernas traditionella, vadlånga och färgstarka klänningar i lila, grönt och blått och schaletter i alla färger. Kvinnor i Mäggänañña klär sig vanligtvis inte täckande, varken kristna eller muslimer bär schalet för att täcka håret av religiösa skäl. De bär dessutom samma slags klänningar och schaletter och inte så att deras kläder identifierar deras religion.⁴⁰ Tre kvinnor med vilka jag diskuterade närvaron av några muslimska kvinnor i täckande kläder på bönemötet vid Eid al Fitr tillstod att detta var fullständigt nytt för dem. Dessa kvinnor och deras klädsel representerade en för området ny form av islam som var förknippad med nya moskébyggen och, som människor i Mäggänañña uttryckte saken, ”pengar från Saudiarabien”. Ingen av dem levde och brukade jorden i just Mäggänañña. De tre tillfrågade kvinnorna poängterade också att de uppfattade de täckta kvinnorna som annorlunda. Det var alltså något som de placerade utanför sig själva och sina liv.

Tolerans och överskridande av gränser i form av en tillåtande attityd till att byta religion och sedan byta tillbaka är en del av människors identitet. När människor diskuterade religion var de generellt medvetna om och stolta över sin öppna och tillåtande hållning. Dock finns en gräns där globalt missionerande protestantisk kristendom eller missionerande ”strikt” islam inte omfattas av samma öppenhet och likhet. Då talade människor istället om skillnad och betonade en gränsdragning mellan sig själva och andra. I Wollo

---

⁴⁰ Samtliga kvinnor, oavsett religion, rör sig också obehindrat och utan sällskap i området. De besöker vänner och går till marknaden när de behöver köpa eller sälja något. Både kläder och rörelsefrihet gör att de skiljer sig från kvinnor som representerar ”strikt” islam.

existerar sunni islam tillsammans med sufism,⁴¹ kristendom och parallellt med pre-islamska traditioner som andebesättelse-kulter (Hussein Ahmad 2001) och sedan relativt nyligen alltså även en islamiseringsrörelse. Möjligen är det en tidsfråga innan toleransen, som är betydelsefull för hur man uppfattar sig själv, bidrar till att man även inkorporerar nya former av religiösa praktiker, som strikt islam.⁴²

Zar

En helt annan värld av trosföreställningar som existerar parallellt med både islam och kristendom är *zar*, en kult som bland annat innehåller rituellt dansande och andebesättelse.⁴³ Kulten förmodas ha spridits med etiopiska slavar. Den finns även i norra Sudan, Egypten, Djibouti, Somalia, och på den arabiska halvön och i södra Iran (Boddy 1989). I Mäggänaña är kultmötenas syfte att blidka andar så att man inte ska bli sjuk. Medan religiösa praktiker inom islam snarare är en vädjan om hälsa och välgång vid svårigheter innebär *zarkulter* ytterst att blidka och beveka en andevärld som annars kan bli ett hot. Andarna kräver årliga ceremonier som kan ta flera dagar och inkluderar kostsamma tillbehör som smör och speciell mat.

Under kejsar Haile Selassies tid, liksom under dergens styre, ansågs *zarkulten* och andra kulter som bakåtsträvande och under dergen förekom kampanjer för att få bort den. Trots det praktiserar både kristna och muslimer den parallellt med sina religioner, tillsammans med andra inslag som onda ögat och spådom. Aspen (1994: 32-35) föreslår att den mångfald och samexistens av kosmologiska beståndsdelar som råder i höglandet kan betraktas som en kunskapsbuffé av religiösa praktiker. De till synes oförenliga religiösa

---

⁴¹ Sufismens utbredning i Etiopien anses utforskad (Abebe Kefleyesus 1995; Abbink 1998).

⁴² Vad mina observationer ger för handen är att tal och handlingar som betonade tolerans och likaberättigande oavsett religiös tillhörighet var dominerande. Min studies avgränsning innebar att fokus inte i första hand riktades mot människors religiösa samexistens och hur människors religiösa uppfattningar påverkade deras praktiker men mina observationer visar att detta är ett ämne som inbjuder till ytterligare intressanta studier.

⁴³ Troligen är benämningen *zar* en kvarleva av tron på en överlägsen gud i himmelen som av agawfolket benämndes *zar* och som bibehölls när folkgrupper i höglandet konverterade till judendom, kristendom och islam (Trimingham 1952: 257-59).

praktikerna som berör andebesättelse, helgon eller bibelns Gud menar Aspen engagerar människor på olika sätt. Alla utgår från sin högst individuella kunskap och erfarenhet för att navigera bland de möjligheter som finns att tillgå i det andliga landskapet. Aspens arbete utgår från en kristen del av höglandet men beskrivningen är relevant även för det muslimska Mäggänaña. Människor i Mäggänaña talade om hur de bad till Allah parallellt med att det pågick *zarmöten* som gjorde sig påminda genom de trummor som ljud över trakten under pågående ritualer. Samtidigt som möjligheten finns att vända sig till Allah vid sjukdom finns även en läkare i en större by i området, liksom möjligheten att be en spå- och trolldomskunnig person om hjälp med extra beskydd genom amuletter. Många berättade om hur de hade nyttjat samtliga möjligheter för att komma till rätta med exempelvis sjukdom. Det vanligaste var att be till Allah först och, om det fanns ekonomiska möjligheter, vända sig till en biomedicinskt utbildad doktor om bön inte hjälpte.

H. Pankhurst (1992) har beskrivit *zarkulter* bland kristna bönder i Shewa, söder om Wollo. Hon menar att kvinnor genom dessa kulter tycks hitta en sfär av inflytande och utrymme som inte finns inom den kristna religionen, som domineras av män i maktpositioner. Det är viktigt att inte romantisera detta fenomen, säger Pankhurst också, eftersom andedyrkan inte bara förknippas med makt utan även med utgifter, tvång och rädsla. Det är möjligt att samma sak går att säga om muslimska kvinnor som ägnar sig åt andebesättelsekulter men i Mäggänaña deltog även män i flera av dessa kulter. Vad som emellertid var utan tvivel var att muslimska ledare i Mäggänaña, som alla var män, formellt motsatte sig att människor deltog i kulter.

Sammanfattning

Det här kapitlet har visat de yttre villkor som utgör utgångspunkter för människors möjligheter att försörja sig i Mäggänaña. Miljö och klimat erbjuder vissa möjligheter och begränsningar. Människor lever av regnberoende jordbruk men eftersom regnen är opålitliga, grödorna utsätts för sjukdomar, frost och skadeinsekter och de själva såväl som deras kreatur kan bli sjuka så lever de hela tiden med risk och osäkerhet. När som helst kan en försörjningsmässigt svår situation uppstå. Många människor i Mäggänaña har erfarenheten att ha mist familjemedlemmar i de stora svältkatastrofer som ägt rum i trakten och äldre personer hade otaliga historier att berätta om hur de agerat för att genomleva svåra perioder.

Kapitlet har också visat att staten skapar både möjligheter och begränsningar genom utbildning, utvecklingsprojekt och åtgärder som skatt och arbetsinsatser. Statligt förmedlade mikrolån är en ekonomisk möjlighet men situationen är samtidigt ambivalent för människor som generellt är inställda på ett riskundvikande beteende.

Religiös tillhörighet är inte en faktor som frambringar social eller ekonomisk olikhet mellan hushåll i det här området. För de hushåll som har söner som går i koranskola som sin enda manliga arbetskraft tycks det dock finnas en tendens till skillnad, jämfört med hushåll med män som ägnar all sin tid till att bruka marken.

Bön till Allah om regn är en påtaglig del av människors vardagliga liv i Mäggänaña, framför allt under perioder av torka. Människor ber till Allah om regn, där Gud är en makt i förhållande till naturen. Religiösa praktiker är meningsskapande i den livssituation som man har att handskas med. Genom bön till Allah agerar människor i Mäggänaña för att säkra sitt välbefinnande och sin försörjning i ett osäkert landskap. Antropologen Stephen Gudeman (1986: 154) menar att genom att relatera försörjning till andra områden som exempelvis relationen mellan Gud och människa så positionerar människor sig som subjekt i en meningsfull aktivitet. Bön om regn inför den kortare regnperioden i Mäggänaña är en så central och viktig handling att denna aktivitet skulle kunna sägas inneha en metaforisk kvalitet som ger mening i relation till försörjning. Bön blir då, i enlighet med Gudeman, en metafor för ekonomisk aktivitet. I jämförelse med marknadsorienterade transaktioner, en ekonomi som är dekontextualiserad, oberoende av relationer och vinstmaximerande så är människor i Mäggänaña snarare inriktade på sig själva som subjekt, i relationer med Allah och, inte minst, andra människor.

Nästa kapitel kommer att visa att människors försörjning i det här samhället i mycket hög grad är inbäddad i genus- och släktskapsrelationer. När människor refererar till normer och moral så är religionens roll nedtonad. Moraliska aspekter är snarare kopplade till den sociala kontexten, till förväntningar i relationer med andra människor i familj, hushåll, släkt och grannskap.

Kapitel 3

Barn, föräldrar och äktenskap

På natten kan det bli riktigt kallt på 2000 meters höjd över havet och ibland blir det till och med nattfrost. Vid sextiden på morgonen går solen upp och börjar värma jorden. När jag gav mig iväg på tidigt besök hos Fati, en fyrtioårig gift kvinna med flera barn, ångade marken av den plötsliga temperaturväxlingen när natten övergick i morgon. Tupparna i byarna gol och i husen steg kvinnor upp för att börja laga frukost. När jag kom fram blåste Fati liv i ett glödande kol från eldstaden och med hjälp av lite torkat gräs och durrastjälkar var elden snart igång och klar för användning. Hon plockade fram en svart lergryta för att koka upp vatten till *šarro*, en stuvning som man äter tillsammans med injera, det pannkaksliknande bröd som ingår i varje måltid. Fati tog också fram kaffeböner som hon sköljde av och rostade på ett plåtfat över den öppna elden. Hon satt på huk vid eldstaden och rörde bland kaffebönorna med en pinne för att rosta dem jämnt utan att bränna dem. Doften av nyrostade kaffeböner spred sig i huset. Medan Fatis elvaåriga dotter Samira diskade ur kaffekannen av svart lera stötte Fati de rostade bönorna i en hög och smal mortel av trä och krossade bönorna till fint pulver. Samiras åldriga farmor som också var vaken fick hjälp av Fati att sätta sig tillrätta i värmen vid eldstaden.

När kaffet var klart lagade Fati injera. Smeten hade hon tillrett fyra dagar i förväg och den hade under tiden jäst något. Fati placerade den runda bakplåten, som var tillverkad av lera av någon av traktens krukmakare, på de tre stödbenen till fatet i eldstaden och elden hettade upp lerfatet. Hon smörjde in fatets ovansida med en nötliknande oljeväxt. Genom pipen på en kalebass hällde Fati sedan ut smeten på fatet med lugna cirkelrörelser från kanten av fatet och in mot mitten för att få pannkakan lagom tjock. Under gräddningen täckte hon fatet med ett lock. Undersidan av pannkakan blev då långsamt brungräddad och översidan reste sig en aning och fick en ojäm, porös yta. Efter tre till fyra minuter var injeran klar och då förde Fati över den till ett stort, runt fat av flätat gräs.

Under förberedelse och gräddning satt Fati vid elden och såg till att det fanns tillräckligt med bränsle för matlagningen. Med sina händer eller med hjälp av en pinne flyttade och fördelade hon glödande kol, bitar av dynga och durrastjälkar så att elden brann lugnt och jämnt. Fati satt på huk med en låg pall av trä under sig och med sina bara fötter alldeles intill eldstadens glödande kol. Hon hade i denna hukande och framåtlutade position kjolfällen inklämd i knäveckan. Hennes ögon rann av röken från elden. Med små kontrollerade rörelser underhöll Fati elden utan att bränna sig medan injeran blev klar. Dottern Samira hjälpte sin mamma med småsaker och fick till slut visa att även hon kunde föra kalebassen runt, runt över bakplåten så att smeten bildade en jämntjock rund och fin pannkaka utan hål. Hennes arm var kort och hon brände sig nästan men hon lyckades få pannkakan jämn. Samira gjorde flera fina injera i rad medan Fati övervakade och korrigerade henne när det behövdes. Samiras farmor satt i värmen av kökshärden med en filt om axlarna. Hon var liten, tunn och mycket gammal. ”*G^wäbäz nat* [hon är duktig]”, nickade farmor mot Samira,.

På väg från Fatis hus stannade jag till hos Muhammed som plöjde sin åker med sina två oxar. Muhammeds son Endres satt och tittade på och hade tillfälligt sällskap av en granne, en äldre man som också hade stannat till en stund. Från tidiga tonår lär sig pojkar att plöja åkern med plog bakom ett par oxar men Endres var fortfarande lite för liten för att få plöja. Två oxar drog plogen av trä bakom sig där Muhammed gick med en hand på plogens handtag. I den andra höll han den piska som riktades mot dragdjuren. Plogens järnspets fårade den svarta jorden och krossade hårda klumpar av lerhaltig jord. Mohammed ropade oupphörligt på oxarna. Han ropade deras namn och olika kommandon som drev kreaturen framåt eller hejdade dem när det var dags att vända vid fältets gräns. Mohammeds kropp var upprätt, armen med piskan höjdes gång på gång och klatschade i luften över djurens ryggar och ropen hördes långt över de öppna fälten. Endres tittade uppmärksamt på. ”Har du ingen hjälp av honom?” ropade grannen till Mohammed med en knyck åt Endres håll. ”Det kommer, det kommer” ropade Mohammed tillbaka.

I den här inledningen ser vi två vardagliga situationer i Mäggänañña. I den första beskrivningen lagar Fati mat vilket kvinnor gör dagligen och i den andra beskrivningen plöjer Mohammed hushållets åkermark för att förbereda åkerjorden för sådd av den gröda som hushållet skall leva av. Fatis och hennes dotters matlagning sker inne i huset. I köket finns även Samiras ålderstigna

farmor som värmer sig vid kökshärden och tar del av svärdottern Fatis omsorger och hjälp. Redan från tidig ålder får barn lära sig att de är antingen *set lədg* (flickor) eller *wand lədg* (pojkar) och vilka genusrelaterade förväntningar som ställs på dem. Vi ser att Samira får beröm av sin farmor för sin skicklighet att laga injera vid kökets härd medan Mohammeds son förväntas lära sig att plöja. Det här kapitlet kommer att visa hur genus skapas i vardagliga praktiker och inte minst genom barns uppfostran. Genus är en aspekt av det mesta barn lär sig, få arbetsuppgifter är genusneutrala och förväntningar och ideal är olika för flickor och pojkar. Genom dagliga processer av mellanmänniskt agerande socialiseras flickor och pojkar och genom att lära sig ett korrekt sätt att föra sig i tal och handling upptar de även de värderingar som uttrycks omkring dem. Kapitlet kommer att åskådliggöra hur genus kommer att inkorporeras genom handlingar som utförs under uppväxten och senare under livscykeln, när barn blir vuxna. Giftermål får implikationer för flickor och pojkar samt unga kvinnor och män och kapitlet kommer att närmare undersöka genus begränsande och möjliggörande konsekvenser för individers handlingsmöjligheter, under livets tidiga skeden och när de bildar egna hushåll.

Det här kapitlet ska också, genom att undersöka processer och handlingar som skapar genus, se närmare på genusordningen i Mäggänañña i enlighet med Connell (1987); på aspekter som arbete, makt och *cathexis*, den känslomässiga aspekten av genusordningen. Kapitlet kommer att visa hur genus strukturerar individens sociala liv och avgör fördelning av arbetsuppgifter, ansvarsområden och hierarkiska relationer. Kapitlet kommer också att undersöka känslomässigt laddade relationer som är möjliga eller moraliskt tveksamma och hur de relaterar till försörjning. Sammantaget har genusordningen stor betydelse för människors möjligheter att försörja sig.

Föräldrar och barn

Lədg masaddəg, att få barn att växa upp

För ett par som gifter sig i Mäggänañña är det i allmänhet självklart att de också kommer att skaffa barn tillsammans. Barn innebär gemenskap och glädje för sina föräldrar men är också nödvändiga som arbetskraft i hushållet. Inte minst är barn viktiga senare i livet när åldrande föräldrar behöver hjälp för att klara sig (jfr Aspen 1993; Dahl-Jørgensen 1991; Poluha 1989). En kvinna med många barn uttryckte i samtal med mig att ”barn är medicin när man blir

gammal” och berättade om sin beklagansvärda granne som inte hade fått egna barn. Att vara barnlös var inte något frivilligt i Mäggänaña utan omgivningen ömkade barnlösa och människor uppfattade det som en godtagbar anledning att skilja sig för att försöka med någon annan partner. Barnlöshet var ett av flera skäl till att kvinnor och män ibland hade varit gifta många gånger.

De kvinnor och män som inte får barn under sin livstid har ett extra bekymmer utöver de villkor de delar med andra bönder i området, nämligen vem som ska hjälpa dem med jordbruks- och hushållsarbete om så skulle behövas. En annan lika viktig fråga är vem som ska hjälpa åldrande kvinnor och män med praktiska bestyr och ge dem omsorg på deras ålderdom om de inte har egna barn.⁴⁴ Söner blir vanligtvis kvar i eller nära sina föräldrars hushåll när de blir vuxna och gifter sig. Döttrar tillför kvinnlig arbetskraft till ett hushåll men när de gifter sig lämnar de oftast sina föräldrahem. Det är därför inte säkert att döttrar och deras män och barn blir till hjälp för döttrarnas åldrande föräldrar eller mödrar som blir ensamstående. Däremot blir de ofta till hjälp för mannens föräldrar.

Nedanstående samtal utspelade sig under ett av mig initierat möte där en av kvinnorna hade samlat ihop sina närmaste grannar. Under diskussionen kom barn på tal. Från början hade vi samtalat om olika sätt att finna sidoinkomster till jordbruket och Kadidja som var mycket ung, gift och hade en ettårig son berättade att hon och hennes make vid ett par tillfällen hade lånat pengar genom statens mikrokreditprogram och köpt en ox, tagit hand om den, gött upp den och sålt den med förtjänst. Hon tyckte att det var svårt att klara detta nu när hennes son var så liten och krävde ständig passning. Samtalet gled då över på vikten av att ha barn och gärna många barn.⁴⁵ Workenesh, som var änka med fyra barn varav två var vuxna, menade att om bara ekonomin är bra så kan föräldrar ha sex barn: ”Det är ett bra antal.” Kadidja som var yngst bland de närvarande och ännu bara hade ett barn opponerade sig försynt mot detta och

---

⁴⁴ Abate Mammo och S. Philip Morgan (1986) diskuterar ofrivillig barnlöshet hos jordbrukare i högländet. De menar att barnlösa har lägre medellivslängd än föräldrar och att det möjligen beror på att barnlösa inte har någon som tar hand om dem på ålderdomen.

⁴⁵ När kvinnorna talade om vikten av många barn betydde det inte att de var ovetande om preventivmedel. I Mäggänaña fanns ett antal kvinnor som gått statligt anordnade kurser och arbetade med preventivmedelsrådgivning. De riktade sig till gifta kvinnor. Det fanns generellt både kunskap om och tillgång till preventivmedel i just det här området.

tyckte att tre barn kunde vara ett bra antal för att kunna försörja dem. Almaz, en gift kvinna med fem vuxna barn och många barnbarn, menade att hon för sin del tyckte att åtta barn kunde vara lagom.

Workenesh: Traditionen här är tio barn. Ett problem är att här inte finns jordbruksmark så det räcker till alla. Annars är det bra med barn som bor omkring dej. Då får du trevliga grannar.

Almaz: Jag är lycklig. När jag får barn får jag ju mycket hjälp. Redan när de är fyra år kan de vakta boskap. Jag föredrar flickor, de hjälper mig runt huset. Om jag får pojkar så arbetar de med jordbruket. Flickor är viktiga för en mor. Det är stor skillnad.

Workenesh: När man blir gammal så är det också viktigt att ha en dotter. En dotter bryr sig om sin mor, en son däremot bryr sig kanske mer om sin fru. En dotter vet vad jag behöver och vi kan prata med varandra.

Molo, en gift kvinna med en vuxen dotter och två yngre söner, påpekade att hon föredrog döttrar framför söner: ”Jag föredrar döttrar, de hjälper sina mödrar och min dotter bryr sig om mej.” Hon pekade på sin klänning och förklarade att hennes dotter köpt den åt henne:

Hon köper även smör till mitt hår och henna till mina händer och fötter. En son kanske visar sin fru mer omsorg än sin mor. Om man har flera söner så kanske någon visar omsorg om sin mor och far. Titta till exempel på mina grannar [här avses två åldriga änkor som just passerar och som bor tillsammans med sina söner, deras fruar och barn] Vem bryr sig om dem? De får inga nya klänningar. Det här är hur jag ser på saken nu men kanske ser jag på det på något annat sätt när mina egna söner växer upp. (...) Det ska helst vara fyra års mellanrum mellan barn, då klarar sig det äldre barnet medan modern bär på den nyfödda. Tvillingar är ett bekymmer. Det är modern som får bekymmer men om hon har en äldre dotter så kan dottern hjälpa till med den ena tvillingen.

Almaz: Ett problem med döttrar är att de flyttar till sina män när de gifter sig. Jag är själv ett exempel på det då jag är född i en annan by. Detta är min mans by och min mans mor är blind och därför bor hon med oss och jag sköter om henne. Men

jag saknar mina föräldrar. Döttrar är viktiga för mödrar för de hjälper till med arbetet men när de gifter sig så flyttar de till sina makar och arbetar där.

Under den här diskussionen framkommer flera saker. Först och främst att moderskap är självklart och eftersträvansvärt och de fyra som samtalar gör sig synliga som mödrar med förväntningar på sina barn. Det råder däremot oenighet om vad som är ett lämpligt antal barn och kvinnorna argumenterar utifrån olika erfarenheter. Almaz som var äldst i sällskapet förordade många barn medan den yngsta kvinnan Kadidja sade att hon skulle nöja sig med tre barn. Hon uppgav att det var bekymmer med att klara av att försörja många barn som låg bakom hennes uppfattning. Kadidja hade också en nyligen gjord erfarenhet av att det är svårt att göda upp boskap när man som mor måste passa småbarn samtidigt. Almaz som var äldre hade däremot upplevt fördelen med att ha flera arbetsföra döttrar som hjälper till med dagliga sysslor i hushållet.

Kvinnorna berättade om sina olika förväntningar på pojkar och flickor och hur dessa förväntningar förändras från att barnen är små tills de blir äldre. Som små är barn en ökad arbetsbörda för sina mödrar men när de blir lite äldre blir de istället en tillgång för mödrarna som då får hjälp med sitt arbete. Av kvinnornas samtal framgår att det dessutom finns olika förväntningar på pojkar och flickor i förhållande till vad de väntas göra för slags arbetsuppgifter. I diskussionen talar kvinnorna om två till synes skilda sfärer av arbete där flickor ingår i en arbetsfär som de delar med sina mödrar medan pojkar gör helt andra uppgifter. Kvinnorna förväntar sig inte att de ska hjälpa till i den kvinnliga arbetsfären. I diskussionen uttrycker kvinnorna att döttrar är viktiga för en mor, inte minst som hjälp i hushållet med barnpassning och andra göromål. En son hjälper sin far. Utan döttrar är en kvinna ensam med sina arbetsuppgifter, åtminstone tills en son gifter sig.⁴⁶ När döttrar gifter sig flyttar de oftast till sin makes hem och en möjlighet att få kvinnlig arbetskraft i ett hushåll finns även genom en svärdotter. ”De var unga men jag var inte helt frisk och behövde hjälp med hushållet” angav en mor som skäl för tidpunkten för en sons giftermål.

I mödrarnas samtal framgår att uppfostran av barn och omhändertagande av spädbarn är ett kvinnligt arbete eller åliggande. Det är en mor som får bekymmer med tvillingar om hon inte tursamt nog redan har en äldre dotter.

---

⁴⁶ Pojkar kan dessutom tillföras hushållet som herdepojkar eller drängar, alltså som avlönad arbetskraft, men det kan inte flickor.

Kvinnorna sade implicit att varken en make eller son bidrar till en lösning i en sådan problematisk situation. Att få barn att växa upp, *lødǵ masaddäg*, är ett gemensamt åtagande inom ett hushåll men det är kvinnor som förväntas utföra det praktiska arbetet; att fostra, vårda och ge barn mat och dryck. Att ansvara för barn och inte minst se till att framför allt döttrar lär sig att uppföra sig så att deras mödrar kan vara stolta över dem är kvinnors arbetsuppgifter. Mödrar ansvarar också för sina barns hälsa. Att ta barn till vaccinationskampanjer är exempelvis en uppgift som faller på mödrar snarare än fäder. Barns fäder sitter gärna och håller sina småbarn i famnen på lediga stunder men faders arbetsuppgifter påverkas inte av barn. Att en man skulle bära sitt barn på ryggen när han plöjer är en omöjlig och otänkbar kombination av arbetsuppgifter. Små barn blir burna av sina mödrar under dagens arbete.

Att växa upp till kvinna och man

När pojkar och flickor är riktigt små ger varken kläder eller andra yttre attribut någon vägledning för att se skillnad mellan dem. Många små pojkar och flickor har den lokala och traditionella småbarnsfrisuren där allt hår är avrakat utom en tofs mitt på hjässan. Både pojkar och flickor bär halssmycken och ibland skyddsamuletter. Från koltåldern skapar kläder, frisyra och tillbehör utseendemässig skillnad mellan flickor och pojkar. När barn kommer upp i fyra-femårsåldern bär flickor kjol eller klänning medan pojkar har byxor eller shorts. Pojkar har då kort hår medan flickornas hår får växa och flätas. I den här åldern ska både flickor och pojkar börja hjälpa till med olika sysslor. En del av dessa sysslor är gemensamma, som att se efter den mognande skörden så att inte fåglar äter upp den eller vakta boskap, medan de flesta andra uppgifter är genusspecifika.

I Mäggänaña får flickor och pojkar från unga år lära sig kvinnliga respektive manliga arbetsuppgifter genom att delta i vardagligt arbete i hushållet. Gradvis lär de sig genusspecifika uppgifter. Genom att dela arbetet med sina mödrar kommer flickor att ingå i en kvinnogemenskap som ofta pågår inomhus i kökshus eller den del av bostaden som är kök, där män inte uppehåller sig. Kvinnors arbetsuppgifter inkluderar att dagligen bereda och tillaga den mat som familjen ska äta. De hämtar vatten, samlar ved och dynga som bränsle samt utför uppgifter som att brygga öl och göra smör. Kvinnor

hämtar vatten till hushållet vid gemensamma brunnar i området.⁴⁷ Yngre pojkar men framför allt flickor hjälper till. Vattnet fylls i plastdunkar och lerkrukor som bärs hem på ryggen. Små barn bär mindre kärl med vatten på ryggen, kanske bara ett par liter, och ju äldre barnet är desto tyngre får det bära.

När kvinnor förbereder måltider i Mäggänañña är en central arbetsuppgift att förvandla sädeskorn till mjöl. Ibland använder de dieseldrivna kvarnar som finns i området. Det är framför allt om de ska mala stora mängder mjöl, till exempel inför ett bröllop. I annat fall använder kvinnor en stor urgröpt skålförmad sten och mal för hand med hjälp av en lös sten som de för fram och tillbaka över sädeskornen. Stenen ligger på marken eller placerad i midjehöjd. Kvinnan ligger antingen på knä vid stenen eller står framåtlutad och med hjälp av armarnas rörelse och kroppens kraft och tyngd för hon den lösa stenen fram och tillbaka över sädeskornen och mal kornen till mjöl. De använder mjölet till bröd eller injera som de bakar över eldstaden. En yngre flicka som ska lära sig uppgiften att mala får lära sig att hålla armarna raka och använda sin kroppstyngd.

Pepparfrukter, lök, och annat som kvinnor behöver vid matlagning torkar i solen. Sedan rensar och stöter de detta i en mortel till ett fint pulver som de använder för att sätta smak på stuvningen som man äter till injera vid dagens måltider. Linser, ärtor och bönor torkar också i solen och kvinnor förvarar detta i stora kärl i huset tillsammans med allt annat som de förvarar och hushållar med så att det ska räcka till nästa skörd. Flickor får hjälpa sina mödrar att rensa grödorna från skräp och samtidigt hålla ett vakande öga på dem så inte de fritt gående kycklingarna och hönsen äter upp det som ligger och torkar. De får också hjälpa till att skaffa bränsle för att kunna laga mat. Kvinnor samlar dynga, grenar, durrastjälkar, rötter eller ris och annat som fungerar som bränsle. Småflickor i förskoleåldern är ofta ute i par eller mindre grupper med stora flätade korgar på ryggen. De är utskickade av sina mödrar för att samla in dynga på områdets gemensamma stigar och vägar eller andra platser där ingen gör anspråk på den.

Från tidiga tonår lär sig pojkar att plöja åkern med plog bakom ett par oxar. De får lära sig hur många gånger de behöver plöja jorden inför de olika grödor som ska utsås. Pojkar lär sig att urskilja ett bra utsäde från ett dåligt och vikten

---

⁴⁷ Vid ett tillfälle mötte jag en man och hans lilla dotter vid en brunn. Han förklarade att hans fru var sjuk och barnen små så han fick gå efter vatten själv. Det var en ovanlig syn.

av att så vid rätt tidpunkt. De lär sig att hantera plogen, att pressa ner den järnförsedda plogspetsen i marken så att den ger ett jämt motstånd och att hålla tömmarna lagom spända. Män tröskar skörden och frigör sädeskornen från halm och agnar genom att låta oxar gå i cirkel och trampa på det skördade. Detta kan de även göra för hand genom att slå med käppar på skörden. Sedan skiljer de agnarna från vetet genom att kasta skörden upp i luften och vifta med ett tygstycke för att få agnarna att blåsa iväg. Pojkar deltar i mäns arbetsuppgifter i en arbetsgemenskap med sina fäder och även andra manliga släktingar. Mäns arbete äger framför allt rum utomhus och innebär att pojkar och vuxna män ofta rör sig över större ytor än flickor och kvinnor när de plöjer, sår och tröskar. Trots att både flickor och pojkar förväntas vara hjälpsamma och lydiga är det stora skillnader i flickor och pojkars kunskapsområden vad gäller arbetsuppgifter och i förhållande till platser i omgivningen. En *g^wäbäz*, duktig eller ”ideal”, flicka eller *g^wäbäz* pojke innebär med andra ord olika saker.

I föregående kapitel sades att de flesta barn går i skolan som ligger mitt i bondeföreningen men om de går i högre årskurser får de ta sig till en närbelägen större by. När skoldagen är slut återvänder pojkar och flickor hem för att läsa läxor och hjälpa till i hemmet. Flickor är i större utsträckning än pojkar hemma och hjälper sina mödrar med hushållsarbete eller går ärenden åt dem. Deras mödrar förväntar sig att de ska uppehålla sig inne eller i närheten av huset för att vara till hands när mödrarna behöver hjälp med hushållsarbetet. De får inte försvinna iväg för lekar och umgänge med kamrater. Om det kommer gäster till huset ska flickor hålla sig undan och hjälpa sina mödrar att iordningställa något att bjuda på. Flickor slog ner blicken och blev så gott som osynliga medan pojkar oftare deltog, om än perifert och under tystnad, när gäster bjöds att sitta ner. Det här blev än mer tydligt när min manlige handledare gjorde fältbesök. Då blev vi ofta sittande tillsammans med män och äldre pojkar medan de kvinnor och flickor som jag normalt samtalade med försvann utom synhåll och endast dök upp, under nästan total tystnad, för att bjuda på mat och dryck. Pojkar har också sysslor efter skolan men de behöver inte laga mat och passa barn utan skickas ut i ärenden eller för att vakta boskap. Det ger pojkar större frihet att röra sig ute och de kan förena uppgiften att valla kreatur med att leka med sina kamrater eller göra sina läxor. På gemensamma betesmarker samlas yngre och äldre pojkar och mycket unga flickor för att se efter kreatur.

Poluha (2004) har i en studie av etiopiska skolbarn i Addis Abeba visat att i fråga om barnens plikter efter skoltid så får flickor hjälpa till i mycket högre

grad än vad pojkar får, trots att flickorna protesterar och vill göra sina läxor eller vara lediga. Även i Mäggänaña har flickor mindre möjligheter att råda över sin tid än vad pojkar har och flickors rörelseutrymme efter skoltid är generellt snävare än pojkars. Flickor får lägga mer tid än pojkar på att hjälpa till i hushållet, både i staden och på landsbygden.

I mina samtal med äldre kvinnor och män i Mäggänaña påpekade de ofta att någons flit och duglighet är avgörande vid val av maka till en son. Många framhöll också att i en svärmors plikter ingår att försäkra sig om att den unga hustrun kan sköta ett hem innan paret kan leva i ett eget hushåll. Som i exemplet med Fati, hennes dotter Samira och Samiras farmor så finns det ofta flera generationer av kvinnliga släktingar och grannar närvarande som är med och talar om hur det går när yngre flickor lär sig att utföra hushållssysslor.

En svärmor bedömer sin svärdotter och indirekt flickans mors fostran av henne. Mödrar är under press för att deras döttrars prestationer som goda och dugliga kvinnor senare kommer att återspegla positivt eller negativt på dem själva. Det ligger alltså i mödrars intresse att flickor som ofta gifts bort unga kan alla hushållsgöromål när de flyttar till sina makars (och svärföräldrars) hem och hushåll. Poluha (2004: 144-147) beskriver i sin studie från Addis Abeba hur mödrar ser till att döttrar upprätthåller normer och ideal som relaterar till kvinnligt uppträdande och kvinnliga kunskapsområden. I Poluhas studie fick flickornas begränsade rörelsefrihet negativa konsekvenser för deras möjligheter att studera. Det här slaget av "female gate-keeping" relaterar Poluha till den närhet som finns mellan mödrar och deras barn. Om barnet inte uppför sig väl uppfattas det som ett resultat av att deras mödrar inte levt upp till sitt primära ansvar, att uppfostra sina barn ordentligt. Här kommer en kvinnas heder att stå på spel (vilket Poluha jämför med många länder runt Medelhavet där faders heder snarare är i fokus när deras döttrar inte lever upp till ideal). Mina observationer är i överensstämmelse med Poluhas så till vida att det även i Mäggänaña är kvinnor som är aktiva i upprätthållande av ideal där användande av tid, plats och kunskaper om skilda arbetsuppgifter skapar skillnader mellan flickor och pojkar. Det här får i sin tur konsekvenser för hur barnen kommer att kunna försörja sig som vuxna.

Äldre föräldrar och vuxna barn

En av kvinnorna i gruppdiskussionen, Almaz, berättade att hon tog hand om sin makes mor som var blind och därför bodde tillsammans med dem. Almaz höll med om beskrivningen av söner som inte tar hand om mödrar och tillstod att det

var hon som vårdade makens mor. Hon underströk att hon skötte om sin svärmor och uttryckte att hon längtade efter sina egna föräldrar. Eftersom kvinnor vanligen flyttar från sitt föräldrahem till sin makes hemtrakt är detta en situation som många kvinnor delar och känner igen sig i. Almaz framhävde att det är normalt att en kvinna sköter om en makes föräldrar snarare än sina egna. Samtidigt påpekade en av de andra kvinnorna att det är just en dotter som är viktig under ålderdomen. Kvinnorna menade att de förväntade sig att deras döttrar ska veta vad de behöver och hjälpa dem med det. I resonemanget framträder uppfattningen att en god kvinna och dotter visar omsorg om sina och sin makes föräldrar.

Det kan verka motsägelsefullt att kvinnor är så måna om att få egna döttrar när det vanligtvis blir deras svärdöttrar som tar hand om dem dagligen på deras ålderdom. Döttrar är förstas betydelsefulla och viktiga ur försörjningssynpunkt för de kan hjälpa sina mödrar med deras arbete medan de ännu bor hemma. Kvinnorna i samtalet ovan uttrycker dessutom att relationen mellan mödrar och döttrar är speciell. En dotter ska ge sin mor lite mer än bara det mest basala en person kan behöva hjälp med. I relationen finns en särskild förväntan på att bli omhändertagen och en ny klänning är ett exempel på det. De flesta döttrar och mödrar fortsätter att besöka varandra även när döttrarna gift sig och flyttat till sin make även om det innebär att de måste gå långa sträckor. Under en kvinnas (såväl som en mans) ålderdom är emellertid en svärdotter ofta ett substitut för en dotter vad gäller vardaglig hjälp och omsorg och en svärdotter förväntas ikläda sig dottersrollen. En svärdotter kan vara en mer eller mindre god ersättare för en dotter och det paradoxala i kvinnornas tal om döttrar och svärdöttrar belyser att det även för föräldrarnas skull är viktigt att finna rätt kvinna som hustru till en son.

Att ingå äktenskap

En lämplig partner

Ordspråket ”*Var klok som en kvinna och modig som en man*” antyder att man förknippar egenskaperna klok och modig med kvinnor respektive män (trots att ordspråket också uppmuntrar till att förena dessa egenskaper i en person!). Uppfattningen att kvinnor och män och deras kunskapsområden kompletterar varandra är en utgångspunkt för äktenskap i Mäggänaña. Båda parter är

nödvändiga för att gemensamt kunna försörja sig och överleva. Kvinnor och män är också hierarkiskt ordnade på ett förutsägbart vis inom äktenskap.

När unga människor ska gifta sig i Mäggänaña så äger vanligtvis äktenskapet rum på föräldrarnas initiativ. Unga kvinnor gifter sig inte sällan före femton års ålder medan unga män ofta är runt tjugo eller äldre vid sitt första giftermål. Flera kvinnor berättade att de gift sig så tidigt som vid nio-tio års ålder. I Mäggänaña skiljer man på två slags äktenskap, ett första äktenskap respektive senare omgiften.⁴⁸ *Särg* är benämningen på ett första äktenskap där åtminstone en i paret inte har varit gift tidigare. Det vanligaste när två unga personer gifter sig är att ingen av dem har varit gift, även om det finns undantag. Om man gifter om sig senare blir det oftast med någon som också varit gift tidigare. Det är alltså inte självklart att ett första äktenskap är en livslång relation. Att gifta om sig är att gifta sig *bäbunna*, alltså ”med kaffe” och syftar på det enklare firande som omger giftermål senare i livet. Då firar familjerna bröllop genom en kaffeceremoni vilket blir betydligt mindre kostsamt än ett första äktenskap som brukar firas under flera dagar.⁴⁹

Muslimska ledare bevittnar och legitimerar ingången av ett äktenskap genom att närvara och läsa ur Koranen. Människor har inte alltid skriftliga dokument, läs- och skrivkunnigheten är låg, men paret som gifter sig gör det inför en eller två koranlärdade män och tre andra personer som agerar som vittnen. Människor menade, när vi diskuterade ämnet, att ett av vittnena bör vara brudens far eller bror och en brudgummens far eller bror. Det var viktigt att vittnen var närvarande, dels för att Koranen påbjuder det men också för att både kvinnor och män menade att det kunde förhindra skilsmässa. Om paret

---

⁴⁸ I andra delar av höglandet finns ytterligare former av äktenskap beskrivna (se Pankhurst, H. 1992: 106-126 om olika former av äktenskap som förekommer i Shewa, ett kristet höglandsområde söder om Wollo).

⁴⁹ Kaffe serveras efter en måltid som kan vara mycket enkel. En kaffeceremoni innebär att friskt grönt gräs ligger på golvet och att rökelse bränns. En kvinna tillreder och serverar kaffe och hon sitter på en låg pall och bär sin vackraste schal runt huvud och axlar. Kvinnan rostar kaffebönorna över husets eldstad och mal dem sedan till fint pulver. Hon diskar ur koppar som ställs fram på en bricka på marken och som gärna täcks med en virkad duk inför serveringen. Kaffet kokas flera gånger (på samma böror) och serveras i omgångar vilket betyder att en kaffeceremoni är en tillställning som tar avsevärd tid. I vardagslag lägger kvinnor inte ut gräs på marken och bränner rökelse varje gång de dricker kaffe men det är vanligt om någon har gäster. Vid bröllop är de ceremoniella detaljerna viktiga.

grälade och någon av dem ville skiljas måste de först tillkalla och informera vittnena om situationen. Vittnena deltog i diskussionen om problemets art, medlade och om problemet var allvarligt och olösligt så var det nödvändigt med samtliga vittnens närvaro för att upplösa äktenskapet på ett korrekt och giltigt vis.

Alla som jag talade med om äktenskap framhöll att det är angeläget att granska hur en tänkbar persons familjesituation ser ut inför ett eventuellt giftermål. Det är viktigt att säkerställa att ett blivande par inte är släkt med varandra och att en tänkbar partner inte är av hantverkssläkt (om inte båda är det, se kapitel 2). Det är betydelsefullt att en blivande svärdotter har en omsorgsfull karaktär men egenskaper som skötsamhet och respektfullhet är önskvärda även hos en svärson. Även flit och duglighet är viktiga egenskaper när föräldrar letar efter en tänkbar giftermålspartner för en son eller dotter. Det är dessutom viktigt att ta reda på hur föräldrarna lever, om de verkar arbeta hårt och visar god karaktär samt om de har många barn som ett tecken på fertilitet. Det är också betydelsefullt att undersöka huruvida de två familjerna är försörjningsmässigt ungefärligen jämställda. Samtliga dessa aspekter är viktiga att beakta då de kommer att påverka ett pars möjligheter att leva väl tillsammans i framtiden. Det är alltså huvudsakligen tre urvalskriterier som framstår som viktiga när föräldrar söker en partner till en dotter eller son; valbarhet, karaktär och ekonomi. Zinät, en femtioårig kvinna berättade för mig hur det gick till när hon som ung skulle gifta sig:⁵⁰

Det är inte detsamma för pojkar och flickor att växa upp (...) Första gången en kvinna gifter sig så kan hon inte välja make. Efter ett första äktenskap kan hon välja. När våra föräldrar gav oss [döttrar] i giftermål till någon så hade den personen åkermark. När min man valde mej och ville gifta sig med mej var jag mycket ung. Han hade sett mej och tyckte att jag var vacker. ”Hur ser hennes fötter ut, hur är hennes hår?” På det här sättet valde han. Om han inte tyckte om vad han såg så kunde han gå sin väg.

Min man hade sett mej, noggrant [före bröllopet]. Från den första gången han såg mej så tyckte han om mej och han valde mej. Hans släktingar räknade efter så att vi inte var släkt med varandra och sade: ”Hon kan bli en fru till honom.” Även om

---

⁵⁰ Berättelser återges här och i fortsättningen i redigerad form. Mina hummanden och frågor om förtydliganden är inte redovisade, utan enbart Zinäts berättelse.

det är föräldrarna som väljer en fru åt en son och de säger att de har valt ut någon så kan en man säga: ”Hur ska jag kunna välja henne som jag inte ens har sett?” En man kan säga nej för att han inte har sett hur någon ser ut. Min man fick till exempel välja på fem kvinnor som hans föräldrar hade valt ut och han valde mej av dessa fem. Även om en kvinnas föräldrar är rika så behöver en ung man inte säga ja om han inte tycker att kvinnan är vacker. Kvinnor däremot fick inte välja på den tiden. Även om hon var lite äldre så kunde hon inte välja, hon kunde inte ens säga nej om mannen inte var bra. Om [en kvinnas] föräldrar har bestämt att hon ska gifta sig med någon så har hon inget val.

Min mor var ett ensam barn, hon hade inga syskon. Hon hade mycket åkermark och min far hade också mycket jordbruksmark. Tillgången till mark bidrog till att min makes föräldrar kom till min familj och bad att de skulle låta mej gifta mej med deras son. De tog reda på att vi inte var släkt och min man sade: ”Om hon har mycket mark så kan de ge mej Zinäts andel att plöja.” Om jag hade haft åkermark men inte varit vacker så hade han inte behövt gifta sig med mej. Även om en mans föräldrar säger till en son att han ska gifta sej med någon speciell person så kan han säga nej till det.

Vi gifter oss inte med dem som är hantverkare. Vi får heller inte gifta oss med släktingar. Vi kan gifta oss med någon som vi inte är släkt med men jag vet inte antalet generationer av släkt. Jag kan inte låta mina barn gifta sig med en släkting. Till exempel, för att göra det tydligt för dej, min man är härifrån och jag är från Gobeya [en annan bondeförening]. Jag är inte släkt med min man. Du kan räkna generationer, sju eller åtta generationer, jag vet inte hur många generationer man räknar. Men jag vet att jag inte är släkt med honom. Vi är från olika områden. Äldre människor vet det här. Väldigt gamla människor kan sådant här, min mans far och mor, våra far- och morföräldrar. Dessa äldre vet att min man och jag inte är släkt. Hans mormor dog förra året. Och min farmor var i livet när vi gifte oss. Dessa äldre visste [när vi gifte oss] att vi inte var släkt.

Jag var ung. Min man kom och besökte mej, köpte kläder till mej och gav mej rökelse i present. Han kom med sina vänner och vi förberedde mat och bjöd in dem. Vi slaktade, vi gjorde *tälla* [lokalt öl] och *tägg* [lokalt vin]. Vi bjöd hem dem och han kom med smycken, halsband och ett stort armband. Han hade med sig detta men när han kom höll jag mej undan. Jag träffade honom inte. På den

tiden var kvinnor rädda för att mannen skulle komma och ta dem före bröllopet. Om en man inte hade råd att ställa till bröllopfest med mat och öl så hände det att män tog kvinnor före bröllopet.⁵¹ På grund av det här så träffade jag inte honom före bröllopet. Jag träffade honom för första gången på min bröllopsdag när han kom och gav mej kläder. På den tiden var kvinnor rädda.

Nu är vi släkt, från den tidpunkt då vi gifte oss med varandra. Mina släktingar, om de så är ett tusen eller två tusen kommer hit och hjälper till om det blir problem i det här huset. Om någon av mina släktingar har problem med något så måste hans släktingar hjälpa dem. Det är på det här sättet vi är släkt med varandra efter bröllopet.

i) Valbarhet

Vi ser i Zinäts berättelse att det inte är möjligt att gifta sig med vem som helst. En viktig aspekt i val av partner är att hon eller han inte tillhör kategorin hantverkare. Det är också viktigt att paret inte är släkt med varandra. I Mäggänañña uttrycker man släktskap i termer av att vara "blodssläkt" med någon, *yäsəga zämäd*, (se Teferi Abate 1998: 91-93). Uttrycket översätts ordagrant "släkt av kött" och kan jämföras med det svenska uttrycket "av samma kött och blod" som också formulerar föreställningar om släktskap.

Människor ansåg att släktskap, att vara av samma kött, förekom genom blodsband på både modernet och fädernet. En del äldre kunde räkna upp sina släktingar i flera led och vid ett frieri tillsåg äldre släktingar att paret som skulle gifta sig inte var släkt med varandra. Människor uppfattade sina äldre släktingar som garantier för att det inte skedde misstag i form av äktenskap mellan släktingar. Vissa betonade att det var viktigt att utreda sju led av generationer,

---

⁵¹ Zinät syftade på enlevering av bruden före bröllopet. Weissleder (1965) nämner att det inte var ovanligt med brudrov i Amhara-regionen, då kvinnan kidnappades före bröllopet och våldtogs. Både kvinnan och hennes familj fick därefter acceptera situationen som den var. Det lär dock i vissa fall ha använts som ett sätt att gifta sig utan att behöva stå för de omkostnader som följer med ett bröllop. Om så var fallet var båda familjerna införstådda med situationen och uppmuntrade den. Zinät menade att det var en möjlighet när hon var ung men att det inte förekom längre. Ingen annan i Mäggänañña nämnde kidnappning av bruden som något som hände i just denna del av Etiopien.

medan andra underströk att man inte fick vara släkt överhuvudtaget och att antalet generationer var oväsentligt. Det är det här Zinät menar när hon talar om hur släktingarna räknade efter. Sju generationer är ett talesätt som är vanligt över hela Etiopien.⁵² Människor tillämpar principen oberoende av religiös tillhörighet vilket visar att religionstillhörighet inte skapar någon skillnad i förhållande till vad som är en viktig princip (se kapitel 2). Trots att kvinnor och män uttryckte att giftermål med släktingar på både mors och fars sida är lika viktigt att undvika har jag bara hört äldre räkna upp generationer av män som varit deras släktingar och som varit patrilinejärt besläktade med varandra. När människor skulle tillämpa exogamiregeln verkar det därför som om patrilinejärt släktskap var viktigast att undersöka i praktiken.

Zinät lade stor vikt vid att hennes äldre släktingar var i livet då hon gifte sig. Hon påpekade också att hon och hennes man är från olika områden och därför inte kan vara släkt med varandra. Det finns en tradition att gifta sig med någon som bor utanför den egna trakten, vad Weissleder (1965) kallar territoriell exogami. Han poängterar att det är svårt att uppfylla exogamiregeln då många människor inte kan fler än ett par generationer av släktingar. Av detta skäl väljer man att gifta sig med någon som kommer från ett annat område, precis som Zinät underströk i sin berättelse. I Mäggänaña sade människor också att en användbar tumregel var att man inte kunde gifta sig med någon som man gick på samma begravingar som, för då utgick man ifrån att personerna var släkt.

Av Zinäts berättelse framgår att giftermål skapar affinala släktband som för med sig förväntningar på lojalitet och hjälp från båda håll. Affinala släktband är också ett hinder för äktenskap. Flera kvinnor och män uppgav att två systrar och två bröder inte kan gifta sig med varandra. De skäl som människor talade om var dock pragmatiska. Om ett par fick äktenskapliga problem blev det bekymmersamt även för det andra paret som måste förbli lojala med båda sidor. Risken var stor att även det andra paret blev osams, menade man.

---

⁵² Besläktade människor inom sju generationer anses vara ättlingar till en gemensam far och delar konsekvenser av blodfejder och förbannelser (Teferi Abate 1998: 91). I en tragisk situation som hade inträffat i en angränsande bondeförening till Mäggänaña där en person hade vållat en annan människas död förväntades hela släkten till den som orsakat dödfallet att solidariskt hjälpa till att ekonomiskt kompensera de efterlevande till den döde. Affinala släktingar i Mäggänaña ingick i den grupp av människor som ombads hjälpa till, vilket är i överensstämmelse med Teferi Abate som menar att både konsangvina och affinala släktingar omfattas i uttrycket ”släkt av kött”.

ii) Karaktär

Vid det första äktenskapet *särg* kan inte en kvinna själv välja sin make. En man kan däremot välja eller framföra önskemål om en viss ung kvinna till sina föräldrar. Zinät upprepade skillnaden mellan unga kvinnors och mäns förutsättningar att påverka valet av partner flera gånger. En ung kvinna bör inte ifrågasätta sina föräldrars val av partner att gifta sig med. Det uppfattar både kvinnor och män som *näwər*, ett moraliskt dåligt uppförande som gränsar till skandal. I Zinäts berättelse hade hennes blivande make möjlighet att ta reda på hur hon såg ut innan han accepterade föräldrarnas föreslagna brud. Berättelsen ger exempel på att män kan bilda sig en uppfattning om utseendet hos en tänkbar blivande fru och att de kan agera för att påverka sina föräldrars beslut.

Zinät lade stor vikt vid att hon var vacker och att hennes blivande make hade flera unga kvinnor att välja på. Hon hade redan tidigare vid flera tillfällen talat om att hon var ansedd som mycket vacker när hon var ung.⁵³ Det är en viktig del av hennes berättelse som visar att kvinnor kan vara stolta över sitt utseende. Zinät säger underförstått att hon var väl värd sin friares val av henne, men kontrasterar sin friares nyfikenhet på hennes utseende med att hon själv var rädd och gömde sig för sin blivande make före bröllopet.

I sina berättelser om sig själva eller sina döttrar talade många kvinnor om hur de som unga och ogifta försökt att fly undan nyfikna blickar från unga män när de vaktade boskap eller arbetade på fälten. Tänkbara friare hade följt efter dem och försökt se hur de såg ut och uppförde sig. Kvinnorna hade gömt sig inne i huset och vägrat gå ut trots uppmaningar om att utföra arbete av olika slag. En mor berättade att hennes dotter hade vägrat att se efter boskapen under en lång period då en ung man var intresserad av att se hur hon såg ut. Senare hade flickan skördat bönor på åkern och då hade den unge mannen trots allt fått syn på henne. All slags olydnad i förhållande till sina föräldrar är normalt otänkbar och uttrycks som *näwər*, ett uppförande som vanhedrar föräldrarna. Blygsel och rädsla är dock det lämpliga och förväntade beteendet hos en ung kvinna som förföljs av en nyfiken ung man. Eftersom ogifta unga kvinnor inte bör ta initiativ till relationer med män är olydnad på grund av blygsel inför

---

⁵³ Det är inte heller utan betydelse hur en man ser ut. En omgift kvinna berättade att hon som mycket ung (och med stor hemlängtan) bara hade stannat en kort tid hos den man hon först gifte sig med för att hon tyckte att han var ful och gick klädd i fula kortbyxor. Hon kunde inte säga nej till äktenskapet men efter en månad hade hon återvänt till sitt föräldrahem.

främmande män en tillgång hos en dotter. Dottern som fullständigt vägrat att vakta boskap exemplifierar handlingar som visar en dotters goda karaktär där *ayn afar*, blygsel, är centralt. Mödrar återberättade sådana här historier om sina döttrar med stolthet över döttrarnas till synes olydiga men trots allt goda uppförande.

Människor sade också att det var bra att kvinnor gifte sig unga så att de inte hann ha älskare. Det uppfattas som *bəlgənnə*, ouppfostrat eller ofint, om en ung kvinna har en älskare innan hon gifter sig. Då vill ingen gifta sig med henne! En ung man kan ha sexuella erfarenheter innan han gifter sig och en ung man som träffar prostituerade är inte ouppfostrad men blir ändå snart bortgift av sina föräldrar. Skillnaden mellan kvinnor och män är att ett sådant beteende inte påverkar en mans möjligheter att gifta sig. Det finns följaktligen en större tolerans mot mäns föräktenskapliga sexuella erfarenheter. Något som människor emellertid framhöll var att en son bör visa hänsyn mot sina föräldrar och gifta sig om hans föräldrar börjar bli gamla eftersom äldre vill ha barnbarn. En ung man har handlingsutrymme att godta eller neka en av föräldrarna föreslagen fru samt att förhandla om tidpunkt för sitt äktenskap. Samtidigt har en man ett ansvar gentemot sina föräldrar att gifta sig och få barn så att hans föräldrar hinner uppleva sina barnbarn. En ung kvinnas ansvar gentemot sina föräldrar är snarare att visa att hon är väluppfostrad och att inte agera på ett sätt som skämmer ut dem, exempelvis genom att ha sexuella relationer före äktenskapet eller genom att neka till föräldrarnas val av make. Det som är gemensamt för unga kvinnor och män är alltså de förväntningar de har på sig att inte göra sina föräldrar besvikna och att visa dem respekt. Moralen är dock olika för en god dotter respektive god son; ett gott uppförande i förhållande till ett första äktenskap innebär skilda saker. För en ung kvinna är ett gott uppförande förknippat med återhållsamhet, att tjänstvilligt finnas i hemmet och vara till hands för en mor som behöver hjälp samt kontroll av sin sexualitet som uttrycks i termer av blygsel. Från det att han är liten har en ung man större rörelsefrihet och inför ett äktenskap blir han uppmuntrad att söka upp och aktivt ta ställning till en kvinna att gifta sig med.

Att kunna visa respekt är generellt en viktig egenskap och särskilt för de människor som unga kommer att ha affinala släktskapsband med. Zinät berättade vid ett tillfälle om en ung man som nyligen besökt hennes systers hem och bett att få gifta sig med systerdottern. Den unge mannen försäkrade sig om att den unga flickan var vacker men han undersökte samtidigt att hon hade "vacker" mark. (Den unge mannen använde i Zinäts redogörelse samma ord för

vacker för både flickan och marken.) Friaren var så påstridig i markfrågan att systerdotterns far ändrade sig beträffande giftermålet och lät flickan gå kvar i skolan. Zinät erinrade sig att flickans far hade klagat och sagt: ”Varför frågade han först och främst efter mark? Varför gifte han sig inte först?” Zinät förklarade att om den unge mannen var alltför intresserad av marken så brydde han sig inte om att det fanns människor i huset som använde och levde av den. Det uppfattade den tilltänkta svärfadern som *näwər*. En ung kvinnas eller mans rättigheter till mark är ämne för förhandlingar inför varje äktenskap men den unge mannen visade brist på respekt genom att kräva den tilltänkta hustruns mark. Det var klandervärt och moraliskt oacceptabelt och en attityd som inte tilltalade den blivande svärfadern.

Utöver ett fördelaktigt utseende och ett respektfullt uppförande framhöll både kvinnor och män att ett annat mycket viktigt karaktärsdrag hos en blivande partner eller svärson/svärdotter var flit och förmåga till att arbeta hårt. Ordspråket ”*En flitig kvinna plockar bort frön ur bomullen, den lata får dem i ögonen när hon spinner*” framhäver just skillnaden mellan en lat kvinna och en flitig. Den gemensamma försörjningen i Mäggänañña kräver att både man och hustru arbetar hårt för att paret skall kunna överleva. En kvinna berättade att när hennes yngre bror gifte sig så var det med en ung kvinna som ansågs vara mycket vacker och brodern var stolt. Broderns unga fru hade emellertid gått många årskurser i skolan och det visade sig efter bröllopet att hon inte ville arbeta med sådana saker som att göra kakor av dynga för att använda som bränsle till kökets härd. Den unga kvinnans brist på intresse för att utföra kvinnliga arbetsuppgifter i hushållet ledde till att de senare skilde sig.⁵⁴ Det innebär alltså skilda saker att uppföra sig som en dotter med god karaktär jämfört med en son med god karaktär i förhållande till frierier och inför ett första äktenskap. Förväntningarna på en ung kvinnas och ung mans respektfullhet, flit och förmåga till hårt arbete är däremot lika höga.

iii) Ekonomi och ekonomiska transaktioner vid giftermål: mark och kasa

Ett ungt par kommer att leva av den jordbruksmark som de båda för med sig vid giftermålet. Tillgången till mark är avgörande för parets möjligheter att försörja sig och därför är frågan om mark viktig att diskutera inför varje äktenskap. Det gäller att finna en partner vars familj är ekonomiskt jämställd med den egna så

---

⁵⁴ Exemplet illustrerar också dilemmat att en fullföljd skolgång inte självklart innebär att människor kan försörja sig utanför jordbruket.

att paret kan få med sig liknande resurser från sina familjer. Paret får utöver mark eventuellt med sig boskap när de gifter sig, vilket idealt är oxar att plöja med från brudgummens familj och kor att mjölka från brudens. Det här är ett materiellt jämställt ideal inom äktenskap som vid en jämförelse även återfinns i Hobens studie i nordvästra höglandet från 1973, alltså under kejsar Haile Selassies tid som regent. Där gav föräldrapar bruden respektive brudgummen boskap till ett lika stort värde vid bröllopet. Boskapen tillsammans med parets gemensamma arbetskraft och en sammanslagning av deras *räst*-rättigheter, rätt till mark baserad på kognatisk härstamning, var då förutsättningarna för det nya parets framtida försörjning. I Mäggänaña betonade människor att trots ideal där kvinnan och mannen ska medföra lika många kreatur till ett äktenskap, blev det i verkligheten så att parets föräldrar gav så mycket de hade råd med vilket ibland var boskap men ibland endast en get eller ingenting alls.

Människor sade också att det var ovanligt att kvinnor förde mark med till ett äktenskap före dergens jordreform 1975. Möjligen har den betoning som Hobens (1973) material har på en sammanslagning av markrättigheter inte tillämpats i Mäggänaña. De äldre som jag frågade och som kunde jämföra dagens situation med både den som rådde under dergen (1974-1991) och den som fanns tidigare påpekade att under kejsar Haile Selassies tid var det män som bidrog med mark och kvinnor som flyttade till makens hemman vid giftermål (se även kapitel 5). Kvinnor flyttade då från sitt föräldrahem till sin nye make och levde med honom av den mark som han hade, en sedvänja som framhävde att människor levde av mannens patrilinejes mark. De äldre personer som hade upplevt markförhållanden under tre olika regimer uppgav att förr rådde det inte brist på mark på det sätt som de nu upplevde situationen. Det fanns alltid möjligheter att bruka andra människors mark och betala en del av skörden i arrende. En viktig förändring och konsekvens av hur marksituationen såg ut vid tidpunkten för mitt fältarbete var att båda parternas markbidrag var viktigt att förhandla om för att kunna bilda nytt hushåll och överleva vid ett giftermål. Zinät, som var född i Gobeya, illustrerade hur hennes hemtrakts förändring avspeglade sig i unga mäns attityd till en tänkbar giftermålspartner:

När jag var ung så föredrog män skönhet. Nu säger de att om kvinnan bara har bra jordbruksmark och hennes far ger en god andel så gifter jag mej med henne, det är så de säger. Även om en man inte ber kvinnans far om mark före bröllopet så måste fadern ge mark, annars kan de inte överleva. I Gobeya så frågar sig unga män, vem är det som ger den bästa marken?

Förhandlingar om vilka markresurser som ska följa med i ett äktenskap har blivit kritiska för en ny generation av unga kvinnor och män.

Det är svårt att flytta långt bort från mark som ett gift par gemensamt ska leva av då det kan bli opraktiskt eller omöjligt att själv bruka den. Det här skulle eventuellt kunna leda till en ny trend av giftermål mellan människor som bor nära varandra. Möjligen håller människors attityd till kraven på exogami och territoriell exogami, där giftermål med någon som bor långt bort garanterar att paret inte är släkt med varandra, på att förändras. Under mitt fältarbete menade många att unga människor valde att bortse från att de måhända var avlägsna släktingar och att detta var en ny tendens. En åttioårig kvinna påpekade att det var stor skillnad jämfört med när hon själv var ung: "Idag väljer ungdomarna varandra i skolan och bryr sig inte längre om att räkna generationer." Det är en attitydförändring som sammanfaller med brist på mark.

En annan ekonomisk transaktion som brukar äga rum vid äktenskap är att mannen ger kvinnan en summa pengar som kvinnan får behålla om mannen skulle bedra henne eller vilja skiljas.⁵⁵ Folk i Mäggänaña kallade pengarna *kasa*, kompensation. Om kvinnan skulle bedra mannen kan det också bli tal om någon slags kompensation men inte genom en i förväg erlagd summa pengar. Uppfattningen var snarast att det är en risk att en man har en relation utanför äktenskapet medan man inte förväntar sig att en kvinna ska det. En god kvinna har inte sexuella relationer vare sig före eller utanför ett äktenskap. Sådana situationer ger upphov till mycket uppmärksamhet och skvaller och inte minst till risken att den bedragne mannen brukar våld mot kvinnan. En omvänd situation där en make bedrar sin hustru faller snarare inom ramarna för vad som är möjligt att förvänta sig i ett äktenskap, vilket *kasa* indikerar.

Virilokal bosättning

Trots ett materiellt jämställt ideal så blir relationerna mellan kvinnor och män inom ett äktenskap inte jämlika vilket till stor del har att göra med bosättningsmönster samt föreställningar omkring genus och mark. I Mäggänaña är hus ofta grupperade i hemman om ett mindre antal hus nära varandra. Hemman består av patrilineärt besläktade män och deras hushåll. Det är brukligt att söner bor kvar hos sina föräldrar och bygger ett hus mycket nära dem när de gifter sig och flyttar till ett eget hem. I Mäggänaña praktiserar

---

⁵⁵ Människor har nämnt allt från en till tusen ETB men också uppgivit att 50 eller 100 ETB är en vanlig summa.

människor ett virilokalt bosättningsmönster som i det här området innebär att när en ung kvinna och man gifter sig är det sedvanligt att kvinnan först flyttar in i mannens hem och senare bosätter de sig i ett eget hus i närheten av mannens föräldrar. Människor i Mäggänaña poängterade att det var kvinnor som flyttade till sina män även under Haile Selassies tid och om det blev skilsmässa flyttade kvinnan tillbaka till sina föräldrar igen, lika jordlös som när hon kom. Efter jordreformen 1975 upphörde sedvanemässiga principer för markfördelning. Virilokal bosättning kvarstår emellertid. Det finns ingen äldre undersökning gjord i området för min fältstudie men virilokal bosättning tycks ha förekommit i flera områden i höglandet.⁵⁶ Enligt Weissleder (1965) gav traditionen i norra delarna av Etiopien kvinnor bruksrätt till mark genom ett system för arv som gav kvinnor samma rätt som män. Tillämpningen av virilokal bosättning gjorde att kvinnor vid äktenskap flyttade på sig och hade svårare att hävda sin rätt. Det var därför söner som favoriserades som arvtagare till mark och inte döttrar då dessa gifte sig med män med mark från andra områden. Trots att det i Weissleders exempel förefaller som om kvinnor och män hade samma rätt till mark och som om det var egalt vem som ärvde och vem som flyttade så var det i praktiken män som stannade med marken och kvinnor som flyttade vid giftermål. När äldre bönder i mitt fältområde beskrev sina erfarenheter från tiden före dergen och jordreformen 1975 stämmer de i stort överens med Weissleders iakttagelser från Ankober i Shewa (söder om Wollo) under sextiotalet.

Virilokal bosättning är alltså ett bestående ideal och i de mycket få fall där människor i Mäggänaña uppgav att mannen hade flyttat till sin hustru vid giftermål kommenterade de oftast detta med att det berodde på att kvinnan hade mark och mannen inte hade det. Dessa män kom tomhänta. En man utan egen mark kunde alltså överleva genom att gifta sig med en kvinna som hade mark men en sådan man levde inte upp till föreställningar om en idealisk man. ”En man som är utan mark är som en dräng” sa en kvinna när vi talade om män som

---

⁵⁶Enligt Hoben (1973) dominerade en neolokal bosättning i samband med äktenskap i Gojam i nordvästra Etiopien. Det ansågs där fördelaktigt för de nygifta att bosätta sig en bit bort från den trakt där de var födda för att kunna dra nytta av så många *rəst* rättigheter till mark, som var möjligt. Hoben gör en jämförelse med Shewa, där han konstaterar att ett virilokalt bosättningsmönster rådde under samma tid. Poluha (1989) beskriver att ett virilokalt bosättningsmönster efter ingånget äktenskap är vanligast i Gonder. I detta område förklarade befolkningen för Poluha att virilokalitet inte var en effekt av jordreformen utan att mönstret sett ut så även före dergens tid.

undantagsvis flyttat till sin hustru. Hon menade att männen varken var ekonomiskt eller socialt framgångsrika. Det fanns en tydlig inställning till en sådan situation då både kvinnor och män uppfattade den som ett andrahandsval. En åttioårig man som jag tillfrågade huruvida han kunde erinra sig någon man som flyttat till sin hustru vid giftermål svarade att han "aldrig hade hört talas om någon som gjort tvärtom" (han menade tvärtom i betydelsen emot den virilokala principen). Zinät kommenterade samma fråga med att hon kände till ett par fall men att det inte var bra för mannen: "Hustrun kommer att säga så mycket dumt till honom." Zinät syftade på den socialt överlägsna position som följer av att vara den av paret som bor omgiven av släkt och vänner som man känner och har stöd hos.

Både kvinnor och män upprätthåller självklarheten i att män bör vara nära sina agnatiska släktingar och deras mark. Det är normalt att en man har en sådan position. En man som inte har närhet och kontinuitet i förhållande till sin och sin patrilinejes mark, som istället flyttar till en kvinna med mark, blir en tvetydig man, en anomali i Douglas (2002) mening. Människor ser ner på och marginaliserar honom, vilket kvinnornas kommentarer ovan visar. En anomali kan också osynliggöras enligt Douglas och den tillfrågade åttioårige mannen kunde faktiskt inte minnas någon man som hade flyttat till en kvinna och hennes mark trots att dessa existerar och bor i området.

Virilokal bosättning är en strukturerande princip som skapar mycket olika förutsättningar för kvinnor och män och bidrar till att relationen mellan makarna blir ojämlig. Trots att kvinnor oftast har med egen mark in i ett äktenskap, ibland också boskap eller andra kreatur, och därmed ingår äktenskap utifrån en materiellt likställd ställning så är deras position inom äktenskapet mer utsatt och sårbar än mäns. Ett virilokalt bosättningsmönster vid giftermål gör att kvinnor sällan är bekanta eller släkt med sina grannar när de vid sitt första äktenskap flyttar in som nygifta. Män lever kvar i den miljö som de är födda i omgivna av sina föräldrar, farbröder och bröder. Kvinnorna är ofta mycket unga och känner inte någon i den nya miljön. De har sällan fått sin första menstruation och vet vanligtvis mycket lite om sexualitet och graviditeter. Som nygifta känner de inte till stigar och vattendrag och vet inte vart de ska ta vägen för att uträtta sina toalettbehov.⁵⁷ Kvinnorna har inte valt

---

⁵⁷ Det ansågs uppfostrat om flickor behövde gå på toaletten mer än två gånger om dagen. Toalettbesök skedde tidig morgon och sen kväll då det var mörkt eftersom det inte fanns skyddade platser för detta ändamål utan man använde åkrarna.

sin make medan de unga männen åtminstone har sett och godkänt sin frus utseende. Kvinnorna har ingen som självklart tar deras parti eller stöttar dem och befinner sig i en utsatt position utan inflytande eller makt. De har gift sig med en man som är något äldre än de själva är och han är omgiven av människor han känner väl. Nu ska en mycket ung och nygift kvinna klara att samarbeta med sin svärmor som kanske gör hushållsarbetet på ett annat sätt än den unga kvinnan är van vid. Många kvinnor berättade om hemlängtan i den här situationen. Efter en tid i mannens föräldrahem bygger paret ett eget hus. Flytten till ett eget hus är ofta den tidpunkt då paret inleder en sexuell relation och unga kvinnor får barn tidigt, ofta redan före sin första menstruation.

Relationen mellan man och hustru

För att förstå relationen mellan man och hustru är det viktigt att beskriva följande aspekter av vad det innebär att vara hushållets överhuvud i Mäggänaña. Uttrycket *yäbälay* betyder att vara hierarkiskt överordnad och både kvinnor och män använde uttrycket för att beskriva någon ”som har makten i huset”. Detta uttryck för en princip som avgör en rangordning mellan man och hustru baserade människor på att män ansågs ha den fysiska styrka som krävs för att plöja, gräva och bära tungt. En kvinna beskrev det så här:

Det är den som kan plöja som har makten i huset. Kvinnor har varken tid eller styrka att plöja. Det här är den ena anledningen till makt. Den andra anledningen är att män kan bära tunga saker, som handelsmän gör. Kvinnor kan inte bära tunga saker långa sträckor, de kan inte heller lasta en åsna eller mula. Dessutom är det inte möjligt för kvinnor att tröska, de faller ihop om de går runt, runt i cirkel. Det är inte vår sedvänja, kvinnor ber istället sina grannar och vänner om hjälp.

Det här är ett sätt att legitimera mäns makt i förhållande till kvinnor genom att tala om och betona vilka egenskaper män har som inte kvinnor har. Människor förklarade mäns styrka och kvinnors brist på styrka som en inneboende olikhet mellan kvinnor och män vilket ger en man en naturgiven överordnad position som hushållets överhuvud i förhållande till sin hustru. Skillnad och ojämlikhet med genus som utgångspunkt naturaliseras (Yanagisako & Delaney 1995) i det här exemplet genom föreställningar om inneboende egenskaper. Egenskapen styrka ger förutsättningar för vissa förmågor som att män kan plöja, tröska och bära tungt långa sträckor ”som handelsmän gör”. Att kvinnor bär tunga bördor

av ved och ko-dynga förbises helt. En mans roll som bonde och den som plöjer är förankrad i vad Kopytoff (1990) benämner en existentiell identitet, det vill säga en identitet som har att göra med vad man uppfattar att en människa "naturgivet är". I citatet ovan skiljer inte den utfrågade kvinnan på egenskaper och förmågor utan de är så nära förknippade med varandra att det går att säga att kvinnliga och manliga egenskaper i det här fallet är relaterade till vad människor gör på ett oskiljaktigt, essensialistiskt vis. Egenskaper, som styrka eller "icke-styrka", ger upphov till förmågor som uppfattas vara medfödda. Människor i Mäggänaña förklarar sambandet som naturgivet och självklart. Fenomenet skulle kunna beskrivas som *doxa* i Bourdieus mening, något som "goes without saying because it comes without saying" (Bourdieu 1977: 167). Med hjälp av Bourdieus *habitus*-begrepp kan man här även tala om att genus har inkorporerats och "satt sig i kroppen" på individer.

I citatet ovan sägs att en kvinna ber sina grannar och släktingar om hjälp med arbetsuppgifter som att plöja och tröska. Ingen man eller kvinna i Mäggänaña som jag talade med hade någonsin hört talas om en kvinna som hade försökt att utföra manliga arbetsuppgifter i jordbruket.⁵⁸ Jag mötte däremot en yngre man som levde ensam en period efter sin skilsmässa. Han hade lärt sig att baka bröd och kunde alltså tillaga sin egen mat, något som är mycket sällsynt att en man gör i detta område. Mannen själv tillstod att han var ovanlig eftersom kvinnor normalt ansvarar för matlagning i ett hushåll. Hans kvinnliga släktingar tyckte det var roligt att retsamt tala om hans avvikande beteende, som upphörde så fort han flyttade till sin brors och dennes hustrus hushåll. Där lagade broderns hustru mat även till honom och han återgick till ett förväntat manligt uppträdande.

Det finns maktaspekter i relationen mellan man och hustru som delvis grundar sig i hur människor värderar och uppfattar arbete. Kvinnan beskriver i ovanstående citat kvinnor som "icke-starka". De har inte den naturgivna styrka som män har och som kvalificerar män att plöja och tröska vilket är arbetsuppgifter som ger män en maktposition i hushåll. I förhållande till sin make har en kvinna en underordnad position. I det här exemplet är det svårt att

---

⁵⁸ Under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet fick kvinnor i Tigray möjligheten att lära sig att plöja som en del i en politisk kampanj där kvinnor skulle kunna ersätta sina män som var militärer och därmed försörja sig själva. En svårighet med att lära kvinnor att plöja, utöver att det var nytt och ingen generation tidigare hade prövat, var att kvinnorna själva uppfattade det som att de fick ytterligare en arbetsbörda lagd till sitt redan slitsamma dagliga hushållsarbete (Hammond 1990).

analytiskt skilja arbete från makt inom genusordningen (Connell 1987) eftersom människor presenterar dem som så naturgivet sammanlänkade. Nu närmast ska jag diskutera *cathexis*, den känslomässiga aspekten i relationer mellan människor.

Kärlek, älskare och polygyni

Åttioåriga Jeshi hade varit en flitigt anlita sängerska på bröllop i bygden som ung. Vacker och firad hade hon själv varit gift 17 gånger men hon fick inte några egna barn och därför levde hon ensam kvar i sitt enkla hus efter att hennes senaste make hade dött. Hon sjöng sånger om kärlek och längtan för bandspelaren, mig och den skara grannar som samlats för att klappa i händerna och även sjöng med under hennes välbekanta uppvisning. Sångerna illustrerar att det slags förhållande som är tänkbart i Mäggänaña är heterosexuella parrelationer.⁵⁹ Jeshi besjöng en kvinnas kärlek till en man vilket kan tyckas paradoxalt då åtminstone unga kvinnor som gifter sig för första gången inte förväntas känna de män de gifter sig med:

Min kropp är full av kärlek, jag går runt

När jag minns

att han är borta

jag får ingen vila

jag tänker på honom hela tiden

...

Låna mig ditt huvudstöd⁶⁰

Jag ska bestiga berg

och söka min vän

I bröllopssångerna sjöng Jeshi om kvinnors känslor, i stark kontrast till hur unga kvinnor bör uppföra sig enligt sina mödrar. En annan text lyder:

---

⁵⁹ Det är otänkbart att leva i en homosexuell relation, enligt dem jag har frågat.

⁶⁰ För att inte förstöra sin *shiroba*, en frisyrdär håret är hårt flätat i smala lodräta flätor runt huvudet och sedan löst över axlarna, kan kvinnor sova med ett särskilt huvudstöd gjort av trä.

När jag samlar ved till härden kommer min vän
Men han går snart
När jag samlar ved till härden
Om han vill ha kärlek varför går han då?

I sångerna blir det tydligt att högt värderad kvinnlig blygsel inte är den enda rådande diskursen om kvinnor, män och kärlek. Tvärtom är det ett område fullt av nyanser där en dominant diskurs om en ideal kvinnlig blygsel existerar parallellt med helt andra föreställningar om kvinnor och starka känslor. Genom välbekant och uppskattad poesi uttrycker sångerna kvinnors känslor vid bröllop och genom sitt formaliserade uttryckssätt får de en plats. Sångerna framförs vid välbesökta tillställningar som bröllop, som samlade många människor med geografisk spridning. Någon motdiskurs i Abu-Lughods (1986, 1990) mening där poesi som reciteras av beduinkvinnor, ofta under utförandet av vardagliga sysslor, kan ses som uttryck för motstånd mot ett ojämnt samhälle och som en utmaning mot hierarkiskt överordnade män som har makt över kvinnors liv är det knappast. Snarare finns här ett utrymme för att uttrycka kvinnlig kärlek och begär. Bröllopsångerna bejakar aspekter av kvinnors känslor som kvinnor vanligtvis inte uttrycker, åtminstone inte inför ett första äktenskap när de är mycket unga. Utrymmet för bröllopsånger är begränsat och på grund av sitt starkt formaliserade uttryck är diskursen oemotsagd under de former och vid den tidpunkt då sångerskan framför dem (jfr Bloch 1974).

Människor var överens om att relationer utöver de äktenskapliga var omoraliska men det hände att både kvinnor och män hade en älskare eller älskarinna, *wəšamma*, vilket de då måste hålla hemligt. En man som har en relation utanför äktenskapet riskerar att inte få tillbaka *kasa*, den ersättning som han erlade när han ingick giftermålet, om hans fru vill skiljas. En grupp kvinnor berättade att det är viktigt att en relation med en älskare är hemlig och för att inte grannar ska misstänka något kan man som ensamstående kvinna säga att älskaren är den person som man ingått avtal med om att bruka åkermarken (se kapitel 6). Då kan mannen ifråga komma på besök utan att någon undrar.

Som redan har framgått är majoriteten av befolkningen i Mäggänaña muslimer och det är tillåtet för muslimska män att ha mer än en fru samtidigt. Polygyni är emellertid inte vanligt i området. Få män ansåg sig ha råd att gifta sig med mer än en kvinna. När Ancha, en änka i femtioårsåldern, gifte sig för

tredje gången var det med en man som redan hade en fru. Anchas far hade nyligen dött och hon hade ärvt sin fars hus och mark. Ancha bodde kvar i sitt hus när hon gifte sig och makens första hustru bodde i sitt hus. Den nye maken hjälpte henne med jordbruket. På frågan om vad en kvinna har för förväntningar på en make svarade hon skrattande att ”han sover över och arbetar”. En partner ger en kvinna eller man den kompletterande arbetskraft som hushållet behöver men attraktion och kärlek är också viktigt.

Sammanfattning

Det här kapitlet har visat att flickor och pojkar under sin uppväxt förvärvar olika arbetsuppgifter och kunskapsområden. Normer och värderingar är utgångspunkter som innebär olika ideal för flickor och pojkar vilket kommer att inverka på deras möjligheter och begränsningar. Flickor och pojkar lär sig olika rörelsemönster både i hemmiljö och på mer offentliga platser. De får lov att disponera sin tid på olika sätt och har olika förväntningar ställda på sig. Kvinnor och män inkorporerar därför olika erfarenheter där genus är en central aspekt av *habitus*. Vi har också sett att i princip alla kvinnor och män förväntas att gifta sig, bilda nya hushåll och leva i heterosexuella parrelationer. Kvinnligt och manligt arbete anses komplementärt och nödvändigt för att gemensamt försörja sig och överleva. I Mäggänaña ska makar idealt även föra lika mycket materiella resurser med in i ett äktenskap. Uppfattningen att kvinnors och mäns arbetsuppgifter är komplementära samt ett materiellt likställt ideal vid äktenskap betyder emellertid inte att individerna som gifter sig kommer att inneha jämställda och liknande positioner i ett gemensamt hushåll. Kvinnor och män uppfattas som grundläggande olika och hierarkiskt ordnade, där makten mellan makarna är fördelad på ett förutsägbart vis. Mäns överordning är relaterad till inneboende manlig styrka som kommer till uttryck i manligt arbete som att plöja och tröska. En annan maktaspekt i relationer mellan makar är virilokal bosättning vid giftermål som innebär att kvinnor lämnar sina familjer och sociala nätverk medan män behåller sina och fortsätter att leva nära sina patrilineära släktingar. Makarna får olika möjligheter att utöva inflytande och få stöd av dem som redan bor i hushållet och grannar. Genusordningen i Mäggänaña har på så vis stort inflytande över människors försörjningsmöjligheter. Det får i sin tur, som nästa kapitel kommer att diskutera, konsekvenser om äktenskapet slutar i skilsmässa eller med ett dödsfall.

Kapitel 4

Skilsmässa, dödsfall och omgifte

Föregående kapitel visade hur människor fostrar barn och organiserar äktenskap och sina tillgångar så att de kan överleva tillsammans i Mäggänañña. Det här kapitlet kommer att belysa vad som händer vid skilsmässa och när en partner dör. Skilsmässa, dödsfall och omgifte är kritiska händelser i livet i förhållande till genusrelaterade normer, ideal och praktiker. Kapitlet kommer att diskutera likheter och skillnader i kvinnors och mäns handlingsutrymme vid skilsmässa eller om en maka/make dör utifrån vad det innebär att vara en moraliskt god mor och far. Det kommer också att åskådliggöra att normer och värderingar bidrar till att kvinnor under vissa omständigheter gör val som leder till att de lever i hushåll utan manlig arbetskraft medan män mycket sällan har hushåll utan kvinnlig arbetskraft.

Skilsmässa

Bland stora delar av befolkningen i Etiopiens högländ som talar amhariska är antalet skilsmässor högt (Bauer 1973, 1977; Hoben 1973; Levine 1965; McCann 1995, Messing 1957; Pankhurst, H. 1992; Poluha 1989; Weissleder 1974), vilket är en faktor som varit konstant över tid enligt litteraturen. Den kristna högländsbefolkningen, som ovanstående litteratur framför allt studerat, och den i huvudsak muslimska befolkningen i Mäggänañña skiljer sig inte åt på denna punkt. Både kvinnor och män kan ta initiativ till skilsmässa. I Mäggänañña skiljde man sig om man hade ”större problem”, enligt de jag talade med. Dessa problem omfattar att man inte klarar att försörja sig tillsammans. Enligt de muslimska ledare i Mäggänañña som jag talade med är andra anledningar till skilsmässa sjukdom hos endera mannen eller kvinnan, att ett par inte får barn tillsammans, att de inte tycker om varandra eller att mannen

tar en andra hustru och den första misstycker. Om det sistnämnda är fallet så har den första hustrun rätt att ta ut skilsmässa. De här angivna skälen till skilsmässa tycks förhållandevis konstanta i höglandet eftersom ovanstående uppgivna orsaker stämmer relativt väl med de anledningar som Weissleder (1965) uppger; att en anklagelse som en kvinna kan rikta mot sin man är att han inte kan försörja henne, medan en man kan anklaga sin hustru för att inte kunna hushålla ordentligt eller för att inte kunna laga mat. En annan anledning är att en fru inte visat tillräcklig gästfrihet mot mannens gäster. Dessa anklagelser går stick i stäv med själva anledningen till att man gifte sig och är därmed anledning till skilsmässa. Den som inte uppfyller sin del av arrangemanget vill man byta ut.

Om någon av parterna i ett äktenskap inte vill eller kan arbeta hårt för den gemensamma överlevnadens skull, menade både kvinnor och män att det är en begriplig anledning att skilja sig. Zinät, en femtioårig gift kvinna, berättade i föregående kapitel om broderns skilsmässa från sin vackra fru som hade gått många år i skolan och därför inte ville utföra kvinnliga arbetsuppgifter som att tillverka bränsle till kökshärden av kodynga. Zinäts berättelse exemplifierar en aspekt av den försörjningsmässiga utsattheten som människor uppfattar är nödvändig att agera på. En man formulerade det: ”Om man inte får en god skörd tillsammans, vad lever man då av?” Det stora antalet skilsmässor i Mäggänaña (se även kapitel 7) kan ses som ett sätt för både kvinnor och män att försöka förbättra sin situation. H. Pankhurst (1992) föreslår att skilsmässor ska betraktas som ett uttryck för både kvinnors makt och missbelåtenhet med sina liv och ett missnöje som utgår från fattigdom och små marginaler. Skilsmässa skulle kunna vara tecken på att både kvinnor och män uppfattar sig som ekonomiskt oberoende (se även Poluha 1989: 63) i en livssituation där de försörjningsmässiga marginalerna är oerhört snäva och människor måste agera för att säkra sin överlevnad snarare än att avvakta. Möjligen kan initiativet till skilsmässa ses som en handling i en situation som människor uppfattar som ohållbar och där möjligheterna är begränsade. Skilsmässa är heller inte stigmatiserande för vare sig kvinnor eller män i detta område.

Vid en skilsmässa delar kvinnan och mannen idealt upp sina saker ”till sista injera” och var och en tar den boskap som de förde med till äktenskapet. Har paret varit gifta länge delar de sina tillgångar lika, oavsett hur mycket kreatur som finns i hushållet. Den mark en kvinna har haft med i äktenskapet ”följer med” tillbaka till hennes föräldrahem. Trots att frånskilda kvinnor som bor i egna hus och har egen mark ingår i bondeföreningens formella definition av

kvinnohushåll vet alla människor i Mäggänaña att kvinnor har mycket svårt för att erhålla ny tomtmark genom styrelsen och att bygga sig ett eget hus och bo kvar omgiven av makens släkt vid en skilsmässa. Frånskilda kvinnor återvänder som regel till föräldrahemmet innan de så småningom gifter om sig. Även om paret vid en skilsmässa delar upp sina tillgångar är det svårt för en frånskild kvinna som stannar kvar att finna stöd och hjälp hos den före detta makens släktingar och vänner med det hon inte själv kan utföra i jordbruket. Teferi Abate (1994: 109-111) menar att det är en omöjlig situation för en kvinna att befinna sig i då hon saknar stöd från omgivningen. Till och med bröder kan tveka inför att hjälpa sin syster i en så marginaliserad position.

Med mark är emellertid en kvinna säker på att bli väl mottagen i föräldrahemmet. Hushållet kan leva av hennes mark i väntan på att hon gifter om sig. En kvinna försökte förklara markens betydelse för hennes möjligheter att klara sig:

Det är svårt att gifta om sig utan åkermark. Om jag gifter mej utan mark hur kan jag då försörja mej? Om jag skiljer mej och flyttar hem till mina föräldrar vad kan jag då äta? Även om mina föräldrar tycker att det går bra att jag bor hos dem så tycker inte min yngre bror om mej utan min egen mark.

En grupp av både kvinnor och män som jag frågade om kvinnors och mäns möjligheter till omgifte betonade att kvinnor med mark är i en betydligt bättre position i förhållande till att gifta om sig än kvinnor utan sådana tillgångar. En kvinna med mark är en attraktiv äktenskapspartner. Detsamma gäller frånskilda män med mark men människor uppfattade det som mera självklart att män har mark. En man utan mark betraktas däremot, som vi såg i föregående kapitel, som en dräng.

I många hushåll fanns en dotter som tillfälligt befann sig ”mellan äktenskap” och tillbringade en kortare eller längre tid med föräldrar och syskon. Aminat var en ung kvinna med ett litet barn som under mitt fältarbete återvände till sitt föräldrahem med sin lille son eftersom hennes make hade slagit henne med käpp. Hon ville skiljas men hennes man ville inte ha skilsmässa och ett par av Aminats släktingar hade begett sig till maken för att medla i konflikten. ”Helst skulle jag vilja ha ett jobb som hembiträde i Addis Abeba”, sa hon, när hon övervägde sina möjligheter att försörja sig och sin son. Om barn är under sju år så stannar de vanligen med sin mor vid en skilsmässa i Mäggänaña, ett tillvägagångssätt som är vanligt i muslimska samhällen. H. Pankhurst (1992: 111-112) beskriver situationen i det kristna området Shewa annorlunda. Där

stannar späda barn som ammas hos sina mödrar vid en skilsmässa medan äldre flickor tenderar att bli kvar med mödrar och äldre pojkar med sina fäder. Fäders behov av barnens arbetskraft tas med i beräkningen (snarare än mödrars) och avgör i många fall var barn kommer att bo i fortsättningen. Om barn i Mäggänaña är lite äldre, runt 15 år, så menade de jag talade med att ungdomarna kan välja om de vill bo med sin mor eller far.

Omgifte

När en kvinna gifter om sig efter en skilsmässa har hon möjlighet att välja mer självständigt än hon kunde göra vid sitt första äktenskap. Hon blir tillfrågad om hon accepterar frieriet och kan neka till det. I någon mån skulle man kunna säga att kvinnor blir ”myndiga” genom ett första äktenskap och får möjlighet att agera och i vissa avseenden att välja. Senare giftermål innebär alltså större frihet för kvinnor att själva förhandla, vilket ju är något som unga män har möjlighet att göra redan inför sitt första giftermål. Kvinnor uppgav olika skäl till val av make då de gift om sig. En åttioårig kvinna berättade att det blev skilsmässa från hennes första make när han ville ta värvning och arbeta som militär. Hon var då gravid och återvände till sitt föräldrahem. Hon valde sin andre make efter många frierier för att han också hade barn och accepterade hennes son.

Följande samtal om kvinnors och mäns omgifte och förpliktelser som goda föräldrar visar ytterligare aspekter av att föreställningar som relaterar till genus får viktiga implikationer för människors villkor. 80-åriga Hussein var en gift man med flera barn och många barnbarn och han utvecklade samtalsämnet omgifte för kvinnor och män. Hussein föredrog att sitta inomhus under middagshettan och vi småpratade medan hans svärdotter lagade mat och pysslade vid husets eldstad. Hon serverade rostade sädeskorn under samtalet. De yngsta barnen i hushållet tultade runt och måste hela tiden passas så de inte brände sig på elden. Husseins egen dotter hade nyligen blivit änka med tre barn och han resonerade generellt om kvinnor och män och vad som händer om en make eller maka avlider:

När en kvinna dör så behöver en man inte förbli ensam länge. Om kvinnan dör vem ska då ta hand om barnen? Om kvinnan inte har en syster [som han kan gifta sig med] så hittar mannen en kvinna och gifter om sig. Efter högtiden efter fyra månader [för att hedra minnet av den avlidna] kan mannen gifta om sig. Så här är det för att han har barn, vem ska se efter dem annars? Män kan inte laga mat och

servera. Vem ger barnen mat? Det är svårt för en man att sörja ett år eller mer för vem ska ta hand om honom. Men en kvinna kan förbli ensam. (...)

Om en kvinna har barn och hon vill ta hand om barnen tills de växer upp så kan hon förbli ogift. *Kitabu* [Koranen] förbjuder henne inte att förbli ensam. Om hon vill ta hand om sina barn så kan hon förbli ogift under en lång tid. En del kvinnor föredrar att först se till att de egna barnen är gifta och har egna hus. (...) Barnen ska gifta sig, bygga sina egna hus och börja leva själva. Så skall en mor göra för alla sina barn. Hon kan inte gifta om sig direkt när hennes söner gift sig eftersom hon först måste försäkra sig om att den nya kvinnans uppförande är bra och att den unga kvinnan som flyttar in klarar hushållet själv. Om hon tror att kvinnan kan klara allt i hushållet så kan hon gifta om sig, annars kan en mor inte gifta om sig. Först efter det kan en mor själv gifta om sig. Då kan barnen bli kvar på hennes och sin fars mark och bo i sin fars hus. Barnen behåller då sin fars mark. Då kan modern flytta till en ny man. Det är så här en kvinna är ensam.

I Husseins berättelse syns exempel på föreställningar om manligt och kvinnligt och ett moraliskt bra föräldraskap som har betydelse för hur människor bör agera efter ett dödsfall. Det handlar om betydelsefulla gemensamma kulturella föreställningar, om delade normer och värderingar. Män och kvinnor bör agera som goda föräldrar för sina barn men det är olika slags förväntningar beroende på om en make eller maka dör. En god kvinna bör först och främst se till sina barns behov av mark och egna äktenskap. Barnen ska vara självförsörjande innan en mor själv gifter om sig. En man bör däremot sörja för barnens behov av kvinnligt arbete i form av exempelvis matlagning genom att gifta om sig. Män som skiljer sig eller blir änklings gifter oftast om sig efter fyra månader, ensamstående fäder är det ingen som har hört talas om i *Mäggänaña*. Människor betonade att en god far bör gifta om sig mycket snart för att tillgodose sina barns behov av grundläggande kvinnlig omsorg. *Ladğ masaddäg*, att få barn att växa upp, är ett arbete som kräver kunskaper som främst kvinnor har förvärvat och alternativet att förbli ogift är därför inte en möjlighet för en fränskild man eller en änklings med barn.

Självklarheten kring mäns behov av komplementär kvinnlig arbetskraft i hushållet för att sörja för barnens behov av mat står i stark kontrast till hur människor talar om kvinnors plikter mot sina barn. Kvinnors behov av komplementär manlig arbetskraft i sina hushåll talar man inte om. Den moral som Hussein framhöll ovan gäller kvinnor och hur de bör agera som goda

mödrar. De ska inte gifta om sig omedelbart om maken dör, för barnens skull. Detta gäller trots att kvinnor kan ha svårt att försörja sig då barnen är små och ingen i hushållet kan plöja åt dem. Däremot är det helt accepterat för män att utan dröjsmål gifta om sig. De uppmuntras att göra så för alla vet att de inte kan klara sig utan kvinnlig arbetskraft. Ett gott faderskap innebär att gifta om sig och se till barnens behov av dagligt omhändertagande vilket kan tillgodoses genom en styvmor. Alla människor är samtidigt övertygade om att styvmödrar inte är bra för en mans barn och berättelser om elaka styvmödrar förekom i stort antal. Trots det är det inte moraliskt förkastligt av en man att ge sina barn en styvmor. Vad det handlar om är alltså olika tolkningar av moral där genus gör skillnad för hur människor förväntar sig att kvinnor och män ska agera.

Levirat

Det finns ett begränsat antal alternativ som kan utgöra handlingsmöjligheter om en partner dör. När en kvinna blir änka prövar man som regel om hon kan gifta om sig med en man som är klassifikatorisk bror till den döde maken. *Wändəm*, en bror, är en person som är en avlidens mans fars son, mors son, fars bror, mors bror, morfars son eller farfars son.⁶¹ Den döde mannens släktingar diskuterar möjligheten till levirat fyra månader efter dödsfallet. Efter en högtid fyra månader efter dödsfallet är det även lämpligt för en man att gifta om sig. För en man vars hustru har dött finns ibland möjligheten att gifta om sig med en syster till hustrun, om det finns en syster som inte redan är gift. Systemen flyttar då till sin avlidna systers familj, gifter sig med mannen och fyller sin döda systers plats i hushållet.

Jag mötte två olika ståndpunkter i frågan om huruvida en änking kunde gifta om sig med en syster till sin avlidna hustru. En del sade att det var en bra lösning för barnen, andra hävdade att en man inte på några villkor kunde vara gift med två systrar, varken samtidigt eller efter varandra. De som förordade att en syster var en lämplig styvmor poängterade att en syster inte behöver vara ung för att bli styvmor till en avlidens systers barn, en änka eller frånskild syster är samma tillgång. Systrars roll som styvmödrar fanns alltså delade meningar

---

⁶¹ Bror är ett vidare och mer inkluderande begrepp än vad som exempelvis i Sverige definierar relationerna mellan män i samma generation som har gemensamma föräldrar. En farbror/morbror och en brorson kallar varandra "bror". Samma princip gällde för *əhət*, syster. En mors eller fars syster är en klassifikatorisk syster till en kvinna. En man är sin mors eller fars systers *wändəm*, alltså "bror".

om men bröders lämplighet som förstahandsval vid omgifte för en nybliven änka var alla ense om. Människor framhöll att det ideala omgiftet för en änka är med en yngre bror till den bortgångne mannen. En äldre bror är en annan möjlighet men det anses vara ett andrahandsval. En redan gift bror till maken kan också vara ett alternativ eftersom människor i Mäggänañña praktiserar polygyni. Människor använde uttrycket *täwärasäč*, hon är ärvd av honom, vilket betyder att änkan är ”ärvd” av en klassifikatorisk bror till den avlidne mannen, för att beskriva vad som sker. Något motsvarande, ”han är ärvd av henne” fanns inte och mitt okunniga frågande väckte förbryllade miner. ”Han är ärvd av henne”, där feminina och maskulina prefix och ändelser byter plats var inte en tänkbar ordkombination. En bror ärver en änka, en syster kan däremot inte ärva en änking.

Husseins berättade följande om sin dotter som nyligen blivit änka:

Min dotter Kadidja är änka och skulle gifta om sig om det inte var för att hon är sjuk. Om hon vill gifta om sig så kan hon göra det med makens bröder eftersom han har bröder. Om hon var frisk så skulle hon kunna gifta om sig med någon av dem för de skulle ta hand om barnen. Hon kan inte gifta sig med någon annan man när han har bröder.

När Kadidjas make blev sjuk bodde de i ett hus intill makens bröder. Bröderna tog hem den sjuke brodern till sig och ordnade ett bönemöte för honom. När Kadidjas man dog stannade hon och hennes barn kvar hos makens bröder. En av bröderna var gift medan den yngre ännu var ogift.

I Mäggänañña betonade människor att en klassifikatorisk bror är ett gott val, både för änkans barn och ur marksynpunkt. Det ansågs allmänt att det är bra för barn att växa upp med sin döde fars bror. Efter dödsfallet ovan hade bröderna hjälpt Kadidja med pengar för att söka läkare eftersom hon var sjuk och de hade köpt skor och kläder till hennes barn. Människor framhöll generellt betydelsen av att en död mans bröder visar att de bryr sig om de faderlösa barnen, det är tecken på att barnen har stöd av sin fars släkt. Hussein underströk i vårt samtal att bröderna ville gifta sig med hans dotter som blivit änka. De ville inte se någon annan man i huset än en bror till den döde mannen. En yngre man som jag samtalade med om dödsfall och omgifte menade att ”mark är som barn och därför bör en släkting gifta sig med änkan”. För att den döde mannens släkt inte ska mista bruksrätten till marken var den allmänna uppfattningen att en patrilinejärt besläktad man bör bruka och ta hand om den döde mannens mark.

Om en änka inte har fått barn så får makens släkt tillbaka hans andel av marken. Förloppet liknar det vid en skilsmässa, marken följer parterna som förde med den till äktenskapet. Kvinnan återvänder till sina föräldrar men hon kan också, till skillnad från en frånskild kvinna, bo kvar och fortsätta att bruka sin andel av jordbruksmarken. Om en änka däremot har barn gäller principen att hon har rätt att bo kvar och fortsätta att bruka all den gemensamma marken eftersom makens mark nu är barnens mark efter sin far. Skulle en änka med barn vilja gifta om sig med en annan man än en släkting till maken, vilket människor sade i princip är möjligt efter ett år, så kan hon bo kvar och hennes nye make få lov att plöja och bruka den avlidne mannens mark. Det är dock ett olämpligt äktenskap ur marksynpunkt. En ny make som inte är en klassifikatorisk bror till den döde mannen bör i så fall ha egen mark, det påpekade flera män som jag talade med särskilt. Några män tillstod att om det är fråga om kärlek så kan det gå för sig att en man utan egen mark gifter sig med en änka. Men då, betonade en äldre man, är det ett lån av marken det är frågan om.

Barn och styvföräldrar

Det kan vara besvärligt att få en styvförälder. En stymors arbete med ”att få barn att växa upp” i Mäggänaña får större praktiska konsekvenser för ett barn än vad en styvfar får, eftersom han arbetar utomhus och inte är hemma i lika stor omfattning som en kvinna är. En ung man som vuxit upp med en stymor sade: ”Om en stymor inte tycker om dej får du ingen mat!” Problemen med en stymor är alltså relaterade till att hon är den person som ger daglig omsorg om barn genom kvinnligt arbete. Hon ansvarar för mat, kläder och alla andra behov ett barn har. Styvmödrar kan vara problematiskt senare i livet också. En ung kvinna som hade skilt sig från sin make och återvänt till sitt föräldrahem berättade att hon inte var välkommen tillbaka av sin stymor, vilket gjorde hennes situation i hemmet svår att stå ut med. Situationer där unga och äldre barn hade en stymor som de inte drog jämt med gav upphov till många historier och mycket skvaller. Det var även välkänt och omtalat att inte heller en styvfar är lätt att leva med. En styvfar kan nämligen kräva att barnen ska flytta ifrån hemmet. Vid en kvinnas omgifte efter en skilsmässa var den allmänna meningen att barnen borde flytta till sin far istället. En styvfars krav på att barn ska flytta ut var en aspekt som även kvinnor som blivit änkor talade om som ett reellt problem att förhålla sig till och kvinnor agerade olika inför ett sådant krav.

Änkors handlings- och förhandlingsutrymme

Formuleringen ”hon är ärvd av honom” gör att det ser ut som om en kvinna inte är den som själv agerar och väljer i samband med levirat. Det tycks dock som om tillgång till egen mark skapar en viss förhandlingssituation för änkor; de kan gifta om sig med en klassifikatorisk bror till sin döde make eller välja att avstå från att gifta om sig och leva av marken. I långt ifrån alla fall finns förstås en lämplig och hågad bror att gifta om sig med för en kvinna som blir änka. Alternativet att gifta sig med en man som inte är en släkting till den förre maken uppfattade människor som en möjlig men klart mindre bra lösning ur marksynpunkt och den blev rangordnad mycket lågt framför allt om det fanns lämpliga bröder. Det är en situation som kan bli problematisk för de barn som följer med in i äktenskapet då en styvfar kan begära att barnen ska skickas bort och leva i ett annat hushåll. Det finns alltså ett flertal normerande uppfattningar omkring omgifte för änkor i Mäggänaña som varje änka måste ta ställning till.

Änkor är emellertid inte en homogen kategori utan har olika erfarenheter, tillgångar, egenskaper och sociala nätverk. Taito var en 35-årig kvinna som berättade om sitt liv för mig. Hennes make hade dött sju år tidigare. Hon miste därefter även ett barn och levde med två döttrar, 8 och 11 år gamla. Tre år efter att Taitos make hade dött gifte hon om sig. Den nye maken flyttade in hos henne och bodde där under några månader. Under tiden förändrades hans karaktär, berättade Taito. Han krävde att hon skulle skicka iväg barnen. Taito bestämde sig för att skiljas från honom hellre än att skiljas från sina döttrar. Den nye maken hade flyttat in för att leva med Taito och av hennes jordbruksmark så han fick flytta ut: ”Då skickade jag iväg honom istället.” Taito exemplifierar den relativt starka position en kvinna som har varit gift, fått barn och har egen mark befinner sig i, i förhållande till en man som har flyttat till hennes hus och mark. Hon åskådliggör att kvinnor kan välja att leva ensamma istället för att utsätta sig och sina barn för risken att ställas inför en ny makes krav på att slippa barnen. En intervjuad grupp av kvinnor och män menade att en man kan överse med tidigare barn om det finns mark att bruka och leva av, men som ovanstående exempel visar är det inte alltid fallet och kvinnor har då visst handlingsutrymme och kan agera utifrån sina individuella perspektiv.

Samoye gav ett annat exempel. Hon var änka sedan många år och hon hade tre söner i tjugooårsåldern. Hon hade också en sju år gammal dotter. Samoye var aldrig gift med dotterns far, han var hennes älskare.

Män måste gifta om sig för de klarar sig inte utan en kvinna som lagar deras mat. Kvinnor utan barn kan gifta om sig medan kvinnor med barn kan välja men de måste tänka sig för. En ny make uppskattar kanske inte kvinnans barn. En man gifter om sig efter kort tid. Om en ny kvinna tycker om mannens barn blir det bra, annars blir det problem... [här diskuteras en elak styvmor som bor i närheten]. Det är inte bra att ha en relation utan att vara gift. Nu vill jag leva ensam med mina barn. Det är bättre än att det kommer en man som inte tycker om barnen. Fast jag skulle gärna ha en man som delade mina [ekonomiska] bekymmer med kläder och skolböcker.

Samoyes redogörelse visar att föreställningar om det ansvar som en god far eller mor har för sina barn är betydelsefulla för hur hon resonerar och agerar i förhållande till omgifte. Hon lyfte fram problemet med en ny make som kanske inte uppskattar de barn en kvinna har och att en god mor måste förhålla sig till denna risk och skydda sina barn. Samoye hade själv inte gift om sig men haft en relation med en man och fått en dotter tillsammans med honom. Trots att hon menade att det ur ett försörjningsperspektiv är bättre att gifta om sig och att hon gärna ville dela hushållets utgifter med någon så valde hon att leva ensam.

Alla kvinnor kan eller vill inte stå emot pressen att gifta om sig. Omgifta fyrtioåriga Saodi berättade hur hennes make för många år sedan blev rapporterad saknad som militär och både mannens föräldrar och hennes egna ville att hon skulle gifta sig med den döde mannens yngre bror. De frågade henne och hon kunde inte stå emot deras önskemål, ”trots att jag egentligen ville vara ensam och hoppades på att han skulle komma tillbaka”. Istället gifte hon om sig med makens bror och hennes elvaåriga dotter fick gifta sig och flytta.

Folk skvallrade om en änka i trakten som hade gift om sig och låtit sina sex hemmavarande barn flytta till det äldsta och sjunde barnet, som var en vuxen gift son som hade eget hushåll. Människor uttryckte delade meningar om händelsen. Många förstod att barnen behövde flytta men andra ansåg att den nye maken begärt för mycket av henne. Av dem som skvallrade menade flertalet att det hade varit bättre att änkan hade fortsatt att bo ensam med barnen och gift om sig när barnen klarade sig själva.

Som vi ser i både Taitos och Samoyes berättelser och kan ana i Saodis historia är en ny mans relation till barnen en viktig aspekt att väga in som komplicerar valet att gifta om sig. Taito gifte om sig med en man som inte ville att hennes barn från det tidigare äktenskapet skulle bo kvar tillsammans med

dem. Samoye avstod från att gifta om sig för att hon uppskattade att risken att en ny make inte skulle tycka om hennes barn var stor. Saodis dotter fick gifta sig och flytta vid sin mors omgifte trots att moderns nye man var en släkting. Taitos berättelse slutade med att hon bad mannen flytta eftersom hon inte ville skiljas från sina döttrar och hon var stolt över att hon skickade iväg mannen istället för barnen. Hennes berättelse lyfter fram hennes handlingsmöjligheter. De baseras på att Taito har egen mark att leva av och att mannen flyttat till henne. Hennes historia visar att en man utan mark är i en svagare position i förhållande till en kvinna som har mark. Taito är i en starkare position i förhållande till sin nye man än hon skulle ha varit om både hon och mannen hade fört mark med till äktenskapet. I så fall hade hon förmodligen flyttat till honom. Andra kvinnor klarar inte att hävda sig trots att de har mark och skickar iväg sina barn att leva med släktingar om de gifter om sig.

Ovanstående exempel visar att änkorna på skilda sätt förhåller sig till gemensamma föreställningar om vad som förväntas av dem som goda mödrar och kvinnor. Kvinnorna representerar tillsammans ett urval av handlingsmöjligheter utifrån gemensamma strukturerande principer. Utifrån både gemensamma värderingar och normer *och* sina individuella perspektiv beslutar de sig för hur de ska agera, vilket för några av dem innebär att de väljer att inte gifta om sig utan leva som egna hushåll.

I Mäggänaña har änkor ibland relationer utan att vara gifta men varken kvinnor eller män anser att det är moraliskt bra. De kan däremot gifta om sig. I antropologen Susan Epples (2006) arbete med änkor i Basheda i södra Omo i södra Etiopien framgår att änkor inte kan gifta om sig över huvud taget. Det betyder däremot inte att de lever ensamma eller utan manlig arbetskraft för boskapsskötsel och jordbrukande arbetsuppgifter. Tvärtom så har de i de allra flesta fall en ny stadigvarande partner utan att formellt vara gifta. I Epples material uttrycker människor att det alltid finns en partner för alla och menar att gifta kvinnor måste vara generösa och dela med sig av sina makar till änkor. Epple föreslår att det finns en outtalad regel som säger att en kvinna alltid finner en man som kan hjälpa henne att uppfostra hennes barn (Epple 2006: 346). När barnen vuxit upp kan dock en kvinna välja bort att ha en partner och få hjälp med manliga arbetsuppgifter av en vuxen son. I jämförelse med kvinnor i Basheda i södra Omo har alltså kvinnor i Mäggänaña en betydligt mera kritisk situation när det kommer till nödvändig manlig arbetskraft inom hushållet. De kvinnor som inte gifter om sig tycks sällan ha en älskare, och alltså ingen som "sover över och arbetar" som Ancha (som var en mans andra

hustru, se föregående kapitel) med glimten i ögat definierade en mans uppdrag. En älskare måste döljas för omgivningen och relationen uppfattas inte som bra ur ett moraliskt perspektiv vilket är ett förhållande som är helt olikt det som Epple beskriver. Även i det här kapitlet ser vi att *cathexis*, den känslomässiga aspekten av genusordningen enligt Connell (1987, 2002) har betydelse för kvinnohushållens försörjningsmässiga handlingsutrymme. De flesta ensamstående kvinnor i Mäggänaña har bekymmer med bristen på nödvändig manlig arbetskraft inom sitt hushåll som de behöver komma tillrätta med.

Sammanfattning

Normer och föreställningar om genus, föräldraskap och mark skapar olika möjligheter och begränsningar för frånskilda kvinnor och män respektive änkor och änklingar. Eftersom tjugofem procent av alla hushåll i bondeföreningen är kvinnohushåll och majoriteten av dem leds av änkor (se kapitel 1), är det sannolikt att många kvinnor som blir änkor avstår från att gifta om sig av de skäl det här kapitlet visat. Konsekvensen blir att ett stort antal kvinnor lever utan manlig arbetskraft i hushållet trots att det anses omöjligt för ett hushåll att överleva utan komplementär kvinnlig och manlig arbetskraft. Efterföljande kapitel kommer närmare att undersöka vad bristen på manlig arbetskraft skapar för försörjningsrelaterade problem för hushåll som saknar sådan arbetskraft och senare kapitel diskuterar vad hushåll kan göra för att komma tillrätta med bristen.

Kapitel 5

Hushållens tillgång till försörjningsmässiga resurser: arbetskraft, oxar och mark

För att ge en bild av hushållens förutsättningar i Mäggänaña kommer det här kapitlet att granska de resurser som är nödvändiga för att leva av jordbruket. I det etiopiska höglandet är arbetskraft, oxar och mark produktionsfaktorer som har stor betydelse för hushållens förmåga att klara sig (se exempelvis Dessalegn Rahmato 1987; Hultin 1989; Poluha 1989). Kapitlet ska därför närmare undersöka hur arbete är fördelat och vem som utför vad i ett hushåll, vad innehav av oxar betyder samt hur hushållens markinnehav är organiserat. Samtidigt kommer kapitlet, genom att undersöka hur människor agerar för sin försörjning och hur de talar om vad de gör, att visa hur vissa aspekter av produktionsfaktorerna blir naturligt sammanlänkade och självklara. I vardagliga praktiker och genom att tala om arbete, oxar och mark skapar människor en naturalisering av samhörighet mellan män och jordbruksarbete, oxar och mark som både kvinnor och män kommer att ta för given. Kapitlet ger på så sätt en bakgrund för att förstå hushållens möjligheter att agera för sin försörjning.

Jordbruksåret och jordbruksarbete

Trakten där Mäggänaña ligger är i huvudsak spannmålsproducerande och jordbrukscykeln, med sina faser av sådd och skörd, följer årets två regnperioder. I Mäggänaña finns ett stort mått av flexibilitet inför ett osäkert regnberoende småjordbruk och människor anpassar bland annat utsäde och tidpunkt för sådd efter omständigheterna. Följande översikt presenterar grödor och jordbruksarbete i området under ett år. Det inhemska sädeslaget teff samt olika slag av durra är de mest framträdande grödorna i Mäggänaña, tillsammans med majs. Övriga spannmål är råg, vete och emmervete. De kompletteras av balj- och oljeväxter av vilka bönor, linser, och nigerfrö

dominerar.⁶² Distriktets jordbrukskontor redovisade nedanstående siffror som visar utsådd av de två viktigaste grödorna under 1999, vilket var ett år när den kortare regnperioden *bälg* uteblev.

Tabell 5.1. Skillnad mellan planerad och utförd sådd under ett torrt år 1999.

Gröda	Antal ha planerade för	Antal ha faktiskt
	grödan	planterade
Teff, <i>eragrostis teff</i>	318	772
Durra, <i>sorghum spp.</i>	420	40

Källa: Distriktets Development Agent, personlig kommunikation december 1999

Tabellen visar att bönderna inte odlade den planlagda andelen durra under detta år. Däremot sådde de en större andel teff än som var planerat. Durra utsås idealt i april under *bälg*-regnet och skördas åtta till nio månader senare. Det är en uppskattad gröda och människor i Mäggänaña menade att den ger rikligare skörd än övriga sädesslag. Hushållen använder stjälkarna både som kreatursfoder och bränsle till husets eldstad. Det är mycket vanligt att bönder planterar en andel teff i januari-februari om det kortare regnet kommer då och sätter av mark för att så durra i april. Om *bälg* uteblir sår de istället ytterligare teff i juni-juli. 1999 föll inte regn som förväntat mellan januari och april då det var dags att plantera durra. Bönderna ersatte då durra med teff när regnet kom under den längre regnperioden i slutet av juni, eftersom teff är ett mer snabbväxande sädesslag och skördas efter fyra månader. Exemplet visar den anpassning och flexibilitet i förhållande till klimat som är nödvändig för småjordbrukare i Mäggänaña.

En grupp män från Mäggänaña redogjorde för följande plan för jordbruket med exempel som de själva valde:

⁶² Antal planerade hektar av samtliga grödor under 1999 i bondeföreningen Mäggänaña enligt Development Agent (pers. kommunikation): durra (*sorghum spp.*) 420 ha, teff (*eragrostis teff*) 772 ha, majs (*zea mays*) 74 ha, emmervete (*triticum dicoccum*) 22 ha, råg (*hordeum vulgare*) 5 ha, vete (*triticum vulgare*) 5 ha, bönor (*vicia faba*) 12 ha, linser (*lens culinaris*) 15 ha, ärtor (*pisum sativum*) 8 ha, kikärt (*cicer arietinum*) 8 ha, vicker (*vetch lathyris sativus*) 8 ha, kidneyböna (*phaseolus vulgaris*) 5 ha, nigerfrö (*guisotia abyssinica*) 6 ha, linfrö (*linum usitatissimum*) 3 ha, kålfrö (*brassica spp.*) 2 ha. Torka förändrar inte sammansättningen av samtliga grödor, det påverkar framför allt teff och durra.

Tabell 5.2. Årets jordbruksodling med hänsyn till en kort och en lång regnperiod

	Jan	Feb	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
Månad												
Gröda												
Teff		←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→
Durra				←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→
Majs	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→
Vete		←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→
Råg									←→	←→	←→	←→
Grön												
peppar							←→	←→	←→	←→	←→	←→
Lök							←→	←→	←→	←→	←→	←→
Potatis							←→	←→	←→	←→	←→	←→
Kikärt									←→	←→	←→	←→
Vicker									←→	←→	←→	←→
Bönor							←→	←→	←→	←→	←→	←→

Källa: Gruppintervju januari 2000

Ovanstående tabell illustrerar hur den årliga jordbrukscykeln är relaterad till de två regnperioderna, *bälg* och *krämt*. Den huvudsakliga odlingsperioden infaller under den längre regnperioden *krämt* med start i slutet av juni. Teff kan som nämndes ovan, sås vid två tillfällen under året och det är brukligt. Bönderna sår även majs vid två tillfällen och det är likaså vanligt med två skördar vete. De samplanterar majs och durra i april, trots att de skördar majs tidigare än durra som mognar under åtta till nio månader. Rotfrukter och grönsaker måste planteras under den längre regnperioden om man inte har tillgång till konstbevattning eftersom de är mycket vattenkrävande. Det är dock få bönder som ger sig i kast med detta om de inte har tillgång till konstbevattning.

Kvinnliga och manliga arbetsuppgifter

När det kommer till uppdelningen av kvinnors och mäns arbetsuppgifter inom jordbruket så är den däremot inte flexibel. Inför varje sådd förbereder varje hushåll sin åkermark genom att plöja, vilket är en uppgift som enbart män utför. Män sår därefter medan ogräsrensning, som följer på sådd, framför allt är en kvinnlig syssla. Män rensar dock ogräs om deras arbetskraft är nödvändig. Skörden är ett gemensamt arbete men män tenderar att skära och samla in den mogna säden medan kvinnor bär hem stjälkarna. Endast män tröskar men kvinnor gör i ordning platsen för tröskningen och bestryker området med lera och dynga för att underlaget ska bli jämt. Att övervaka att den mognande grödan inte äts av fåglar är en syssla som upptar både män, kvinnor och barn under viss tid på året. En grupp med sju intervjuade kvinnor gav följande exempel på hur arbetsfördelningen inom jordbruket ser ut under ett år:

Tabell 5. 3. Arbetsuppgifter inom jordbruksproduktionen.

Månad	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
Arbete												
Plöjning	M	M	M	M	-	M	M	-	M	(M)	-	-
Sådd	M	-	-	M	-	-	M	-	M	-	-	-
Ogräsrensning	-	-	-	K	K	-	K	K	K	K	-	-
Skydda mot fåglar	-	-	-	-	-	-	-	-	K/M/B	M/K/B	K/M/B	-
Skörd						K/M	-	-	K/M	K/M	K/M	K/M

Källa: Gruppintervju januari 2000

K= kvinnor, M= män, B= Barn

I januari och februari förbereder hushållen marken. Män och kvinnor bär plogen till åkern men endast män plöjer. Åkrar plöjs flera gånger inför sådd och antal plöjningar är beroende av utsädet, till exempel kräver teff att marken plöjs tre-fyra gånger. Om *bälg* kommer tidigt sår många hushåll teff i januari-februari. Fortsätter dessa regn är april en månad av hårt arbete då hushållen sår durra och majs. I april och maj rensar kvinnor ogräs på åkrarna och i maj är det även dags att kupa den spirande durran, ett arbete som kvinnor utför. Fram emot slutet av juni väntar människor den längre regnperioden *krämt* och förbereder för sådd av teff, vete, råg, bönor och ärtor. I hushåll som har sått teff tidigare under året har man samtidigt skörden från denna att ta vara på. I juli genomför hushållen en stor del av årets utsädd, se tabell 5.2. Det är också en

period då kvinnor men även män rensar ogräs på tidigare planterade åkrar och i augusti rensar människor framför allt ogräs. I september är det dags att skörda den majs som de planterat i april. Det är även tid att så kikärtor, råg, emmervete och vicker. I oktober anstränger sig alla i hushållet till det yttersta för att skydda den växande grödan mot fåglar. Problemet är stort mellan framför allt september och november. Under denna period skördar hushåll grönpeppar och många plöjer för att förbereda åkermarken för den kortare regnperioden. I november börjar skördetiden för teff och i december infaller den huvudsakliga skördetiden.

Om man enbart diskuterar jordbruksproduktion (som i ovanstående redogörelse) så är mäns roller framträdande i detta arbete. Mäns arbete syns i högre grad än kvinnors arbetsinsats i den beskrivning av jordbruksarbete som sju kvinnor gav ovan, det är fler "M" (mäns arbetsuppgifter) än "K" (kvinnors arbetsuppgifter) i tabell 5.3. Vad översikten dock inte visar är den tid som kvinnor och män lägger ner på de olika uppgifterna. Det är värt att notera att trots att mäns arbetsuppgifter dominerar tabellen så är de ofta tidsmässigt mer avgränsade än exempelvis ogräsrensning, en i huvudsak kvinnlig syssla och till synes ändlös uppgift under stora delar av året.

Om man däremot beaktar matproduktion i ett hushåll, snarare än jordbruksproduktion, så blir kvinnors arbete avsevärt mer framträdande. Hushåll i Mäggänaña är i hög grad självförsörjande och det som hushållen producerar är framför allt grödor som de använder för husbehov. De ekonomiska transaktioner som sker på lokala marknadsplatser är företrädesvis relaterade till hushållets behov av varor som det inte själv kan framställa. Ur ett självhushållningsperspektiv är kvinnors och mäns arbete komplementärt därför att både kvinnlig och manlig arbetskraft behövs för att klara hushållets överlevnad. Därför är det också väsentligt att belysa hushållets matproduktion som ett perspektiv utöver jordbruksproduktionen. Att omvandla den framodlade produkten till mat är arbetsuppgifter som endast kvinnor utför.

Från tidig morgon är kvinnor sysselsatta med hushållsarbete, se även kapitel 3. Kvinnor förvarar skörden och ser till att den inte blir fördärvad, handhavandet av skörden skiljer sig åt för olika grödor. De hushållar också med skörden. Det innebär att de får den att räcka till nästa skördeperiod och de avväger i tider av brist hur mycket som hushållet kan använda dag för dag. Kvinnor torkar grödan, rensar, tvättar och mal den och tillagar dagligen den mat som hushållet äter. Kvinnor tar även vara på askan som bildas i eldstaden efter matlagningens slut. De bär den, tillsammans med det skräp (strå, gräs och

kvistar) de sopar upp utanför och inne i huset och lägger detta på den kompost som finns utanför huset och som sedan plöjs ner i åkern vid nästa sådd. Städning sker med en viska av strå som kvinnorna använder för att borsta rent golvet i huset och på gårdsplanen utanför. På komposten läggs också kogödsel. Kvinnor samlar dynga från boskap och söker spilldynga på vägar och stigar för att tillverka runda kakor av dynga att elda med. Denna dynga ingår sedan i askan som tas tillvara och läggs på komposten innan den så småningom sprids över åkrarna (jfr H. Pankhurst, 1992: 92-96, där kvinnor i Shewa föredrar dynga framför virke som bränsle vid matlagning och sedan använder askan som jordförbättring). Den dynga som de inte använder som bränsle till matlagning tillför de komposten direkt. De tre ingredienserna dynga, aska och strå bildar underlag för kompostmaterialet som senare gödslar åkern. Att samla material till en kompost är alltså en daglig syssla som förknippas med en arbetsfär som är kvinnlig och kvinnors arbete gör jorden bördig. Det är däremot män som plöjer ner komposten i jorden. Komposten läggs ut i mindre, spridda högar på fälten då det är dags att plöja inför sådd. Både kvinnor och män talade om att det var män som gödslade åkrarna när de plöjde ner kompostmaterialet.

Jordbruksproduktion är ett centralt samtalsämne för alla i Mäggänaña då alla är engagerade i jordbruk för sin försörjning och överlevnad. Genom att beskriva och tala om mäns och kvinnors arbetsuppgifter i jordbruket som direkt jordbrukande eller assisterande framställde både kvinnor och män relationen mellan män, mark och jordens bördighet som mer självklar än relationen mellan kvinnor och mark. Även i de hälsningsfraser som människor utbyter när de möts (se kapitel 2) frågar människor varandra hur det går med skörd eller plöjande och sådd. Kvinnor och män lyfte fram, synliggjorde och diskuterade mäns arbetsuppgifter i varje möte mellan människor och inte kvinnors matlagning eller hushållande.

Att plöja är en arbetsuppgift som är central för människors försörjning men det är även ett symboliskt värdeladdat arbete i förhållande till maskulinitet och manlig sexualitet. Arbetsuppgiften att plöja användes som en liknelse för en man som har en sexuell relation med en kvinna (något som även Teferi Abate (2000: 113-114) nämner). I denna metafor uttrycks ett symboliskt samband mellan manligt arbete och fertilitet.

Jag har beskrivit flickors och kvinnors dagliga arbete med att samla in material till husets kompost relativt ingående ovan för att visa att trots att både kvinnor och män är delaktiga i arbetet med att gödsla åkermarken så är det

mäns arbete och plöjandets symbolik som talas om i detta avseende.⁶³ Arbetsfördelningen mellan kvinnor och män innebär att män utför vissa delar av jordbruksarbetet såsom att plöja och tröska. Dessa arbetsuppgifter talades om som jordbruksarbete, medan de intervjuade kvinnorna i tabell 5.3. uttryckte att kvinnor hjälper sin make genom att bära en del av plogen (oket) till åkern och förbereda mark för att tröska men också genom att rensa ogräs etc. Kvinnorna beskrev inte sina arbetsuppgifter som jordbrukande utan som hjälpande, assisterande och omsorgsgivande (jfr Teferi Abate 2000: 113-114). Trots att ogrärensning (kvinnligt arbete) utifrån sett är lika väsentligt för en lyckad skörd som att plöja tillräckligt många gånger (manligt arbete) så lyfte både kvinnor och män fram män som de personer som aktivt brukar marken. Det är alltså *vad* en person ägnar sig åt i jordbruket som människor i första hand förmedlar som viktigt, inte den tid en person lägger ner på jordbruksarbete.

Akademiska beskrivningar av högländsbönders villkor har tidigare uppmärksammat uppdelningen av kvinnors och mäns arbete. Beskrivningarna har tagit fasta på att arbetet är komplementärt men i många fall har kvinnors bidrag till den gemensamma försörjningen förbisetts. H. Pankhurst (1992) visar till exempel att kvinnors ullframställning och användning av ko-dynga formade till runda, platta ”bränslekakor” för eget bruk och försäljning är viktiga men förbisedda bidrag i akademiska texter om det etiopiska högländshushållets ekonomi. Jordbruksproduktion är även i vetenskapliga texter mer synlig och högre värderad än matproduktion och försörjningen i sin helhet. Vad tabell 5.3. ovan framför allt visar är att när jag gjorde fältarbete så ställde jag frågor om vad kvinnor respektive män gjorde i jordbruksproduktionen. Sådana frågor tenderar att lyfta fram mäns arbete och förbise de arbetsuppgifter som kvinnor i ett hushåll utför för att klara hushållets överlevnad. Det är därför väsentligt att uppmärksamma att de frågor jag ställde om vad kvinnor respektive män gör inom jordbruket besvarades så att kvinnors arbete i den gemensamma försörjningen inte blev synliggjort i lika hög grad som mäns arbete. På så vis bidrog även mina frågor till att osynliggöra kvinnors arbete. Däremot kan jag i efterhand analysera resultatet och självkritiskt reflektera över hur frågor ställdes och vilka svar som gavs. Vad som hjälpte mig att se vilka frågor som genererade vilka svar var fältarbetets längd men framför allt studiens

---

⁶³ Kapitel 8 kommer att visa att även staten förbiser kvinnors kunskaper om kompostering i ett utvecklingsprojekt som gällde konstgödsel.

frågeställningar om genus. Det här exemplet visar att ett genusmedvetet perspektiv är befogat och viktigt i en studie om försörjning.

Oxar, kor och andra kreatur

Hushåll i Mäggänaña behöver två stycken oxar varje gång det är dags att plöja åkermarken, dragdjur är alltså nödvändiga resurser. Det genomsnittliga antalet oxar per hushåll i området var 0,6 vilket betyder att långt ifrån varje enskilt hushåll hade en egen oxe. Följande tabell, presenterad av distriktets jordbrukskontor, visar att boskapsuppfödning i området trots det låga antalet ändå är inriktad mot oxar:

Tabell 5.4. Antal kreatur i Mäggänañas ca 1400 hushåll, år 1999.

Djur	oxe	ko	kviga	ungtjur	kalv	får	get	höns
Antal	820	770	314	201	325	420	201	1210

Källa: Distriktets Development Agent, personlig kommunikation december 1999

I tabellen syns att antalet oxar är högre än antalet kor trots att de senare ger både kalvar och mjölk. Kor är inkomstgenererande och viktiga för ett hushålls totala försörjning, kvinnor mjölkar kor och bearbetar mjölken samt säljer produkter som smör på lokala marknadsplatser, men oxarna är ändå fler till antalet. Siffrorna illustrerar det stora värde människor i det här området förknippar med oxar som dragdjur. Antalet oxar i Mäggänaña är jämförelsevis lågt i jämförelse med antalet oxar i Menz i Shewa, som även det är ett högländsområde men längre söderut i Etiopien (Pankhurst, H. 1992). I Pankhursts forskningsområde är det genomsnittliga antalet oxar en (1) per hushåll. I en näralliggande bondeförening, Bededdo i Tehuledere *wäräda* (alltså samma distrikt som Mäggänaña) är siffran nästan lika hög, 0,8-0,9 (Poluha 1990, siffrorna är från 1985 (0,8) och 1988 (0,9)). Eftersom det krävs två oxar för att dra en plog skulle denna uppgift kräva att två hushåll hjälps åt i både Bededdo och Menz. I Mäggänaña där varje hushåll i genomsnitt har 0,6 oxe skulle man däremot kunna uppskatta att plöjande involverar fyra hushåll för att åstadkomma två oxar som drar en plog. Dessa siffror indikerar ett behov av samarbete mellan bönder eftersom få hushåll har tillräckligt med egna dragdjur och i nästa kapitel ska jag diskutera de utbyten som hushållen använder för att få tillgång till ett par oxar.

Tabellen visar även övriga kreatur i Mäggänaña. Innehav av all slags boskap, får, getter och höns ger hushåll möjlighet att öka sin ekonomiska marginal. Kreatur kan ge hushållen en extra inkomst genom försäljning av ägg och ull och nyttodjur kan föröka sig och få avkomma. Möjligheten att sälja kreatur var ett sätt att handskas med oväntade ekonomiska behov, exempelvis att betala för läkarvård eller köpa mat under en torka, vilket människor ofta påtalade under första tiden av mitt fältarbete som inföll strax efter en torka. Kreaturen kan betraktas som levande "bankkonton", som genom att få avkomma kan bidra till att bygga en buffert mot oväntade svårigheter. Det är alltså av stor ekonomisk betydelse för ett hushåll att ha boskap eller annan kreatur. I tabell 5.4. kan man utläsa att det totala antalet boskap, får och getter är lågt i förhållande till antalet hushåll (cirka 1400) i Mäggänaña. Få hushåll hade alltså de fördelaktiga ekonomiska marginaler som kreatur ger, vilket kan vara en konsekvens av att människor 1999 hade sålt av kreatur för att klara torkan under året.

På Etiopiens landsbygd strukturerar ägande av oxar sociala relationer och skapar social stratifiering enligt dominerande tankegångar i litteraturen om Etiopien (Bauer 1977; McCann 1987a, 1987b). Varje hushåll behöver två oxar när det är dags att plöja och hushåll med endast en oxe eller helt utan oxar är fattiga och måste lösa bristen på egna oxar genom utbyten som i varierande grad kan vara ofördelaktiga för det hushåll som inte har egna oxar (se nästa kapitel när utbytet *wänfäl* diskuteras). Ege (2002) diskuterar en regionalt varierande förekomst av oxar och andra kreatur och ifrågasätter den generaliserande användningen av antal oxar per hushåll som ett mått på fattigdom och utsatthet i ett område. Han resonerar på en övergripande nivå och menar att siffrorna speglar en mer komplex bild där fattigdom inte utgör hela förklaringen till ett lågt antal oxar per hushåll. Utan att förneka att många människor är extremt fattiga menar Ege att det finns anledning att undersöka hur oxar är fördelade över olika områden eftersom ägande av oxar kan reflektera strukturella skillnader i bönders ekonomi som är relaterad till ekologisk och ekonomisk anpassning, där samarbetsstrategier är centrala. I Mäggänaña är det jämförelsevis låga antalet oxar troligtvis relaterat till att området hade varit utsatt för försörjningsmässig stress under slutet av nittioalet. All slags boskap kräver bete, vatten, tillsyn och skötsel. Det låga antalet kan därför också indikera att det råder brist på betesmark lokalt. Det stora antalet oxar i jämförelse med kor visar att människor prioriterade oxar. Området är ett intensivt jordbruksområde med två odlingsperioder varje år.

Kanske ska kombinationen av det jämförelsevis låga antalet oxar totalt men höga antalet oxar i jämförelse med kor, tolkas som att trots att tiderna varit svåra hade människor ändå valt att satsa på att ha oxar för att klara sitt jordbruk. Människor angav också utbyten som en självklar strategi för att skaffa sig tillgång till oxar som de inte själva hade och följande resonemang antyder att antalet oxar i området, trots det låga antalet, uppfattades som någorlunda tillräckligt.

Egen boskap är en välstånd indikator som staten använder i bedömningar av ett hushålls rätt till matbistånd under en torka. Om ett hushåll har boskap anses det inte tillhöra det fattigaste skiktet av hushåll i området och är därmed inte en kandidat för matbistånd. Principen om ägande av boskap som grund för bistånd eller inte, var emellertid ett ämne som diskuterades hett i Mäggänaňňa. Varken styrelsens representanter eller boende i Mäggänaňňa var eniga om att endast hushåll utan boskap skulle få matbistånd. En del förordade detta men andra förespråkade att alla hushåll i området skulle dela på biståndet. Detta motiverades utifrån att oxar används av alla, oavsett vem som äger dem, eftersom de hushåll som inte äger oxar kan få tillgång till dem när de ska plöja. När människor talade om att samtliga bönder plöjer med de oxar som finns i området hänvisade de till den lokala formen av fastställt utbyte, *wänfäl*, som kräver manlig arbetskraft i utbyte mot oxar. Konflikten om boskap, oxar och matbistånd kan vara en indikation på att människor uppfattade att utbytena var en så vedertagen lösning att de socialt stratifierande aspekterna som människor också angav, och ibland suckade över, i samband med *wänfäl* (se nästa kapitel) tonades ner.

Mark

Utöver oxar och arbetskraft är mark centralt för jordbrukande hushåll. Vid alla diskussioner om hushåll och mark hänvisade människor till den stora förändring som ägde rum vid dergens maktövertagande 1974 och jordreformen 1975. Fördelning av mark har sina rötter i jordreformen 1975 och reformen är fortfarande en central utgångspunkt. Jordreformen genomfördes i Mäggänaňňa huvudsakligen i två steg. ”*Märet larašu* [jorden till den som brukar den]” var slagordet som studenter och lärare förde ut över landsbygden när de skulle bistå vid jordreformens genomförande. Människor i Mäggänaňňa kunde berätta att de behöll hela skörden och inte delade den efter jordreformens införande (jfr ILO 1982 i Clapham 1988: 164; Pausewang 1983). En äldre kvinna berättade

att det året man deklarerade ”jorden till den som brukar den” så behöll hon och hennes familj hela den skörd de annars skulle ha delat med den tidigare jordägaren.⁶⁴ Jordägaren kom förbi deras hus för att hämta några redskap som tillhörde honom men de behöll skörden själva. De fortsatte att bruka den mark de arrenderat av jordägaren under ytterligare en tid. En första omfördelning av mark skedde vid jordreformens genomförande 1975 och sedan ytterligare en 1983. Det är möjligt att det skedde en grov uppdelning redan vid det första steget och att när bondeföreningens kommitté mätte och omfördelade mark 1983 så innebar denna senare etapp en finjustering av den första. I Mäggänaña blev det inte någon mer omfördelning efter 1983. I andra delar av Etiopien har emellertid flera omfördelningar av mark skett utifrån tanken att hushålls sammansättning och storlek förändras över tid och att behovet av mark därmed skiftar. När bönder redogjorde för markinnehav i nutid tog deras redogörelser alltid sin utgångspunkt i hur de levde, var och med vem under tidsperioden 1975-1983, för att förklara hur mycket mark de då hade erhållit och tillsammans med vem.

För att förstå en persons markinnehav är det alltså av stor betydelse att vara insatt i vilken situation denna person befann sig i när mark senast omfördelades i området. Många äldre par beskrev sitt gemensamma liv genom att börja med att berätta hur de gift sig med varandra på kejsar Haile Selassies tid. De fortsatte med att skildra hur de när dergen övertog makten tilldelades mark tillsammans med sina barn och andra i hushållet. Storleken på den tilldelade marken motsvarade hushållets storlek. Yngre kvinnor och män berättade däremot att de var unga och bodde med sina föräldrar när marken fördelades och därför fick de mark tillsammans med sina föräldrars hushåll. När de senare hade gift sig hade de båda fört en andel mark med till äktenskapet. Andra var förstas ännu yngre och inte födda vid tiden för markfördelningarna.

I alla samtal som berörde mark talade människor i Mäggänaña om tre tidsperioder: nutid, tiden för militärjuntan dergen (1974-1991) och tiden under kejsar Haile Selassies regim (1930-1974).⁶⁵ I diskussioner om mark resonerade

---

⁶⁴ Det kan också vara så att detta var året efter ”jorden åt den som brukar den”. Bondestam (1975) påpekar att regimen initialt var försiktig i genomdrivandet av kampanjen, framför allt för att landet fortfarande hade akut livsmedelsbrist, och drev igenom den först efter att den huvudsakliga skörden var bärgad.

⁶⁵ Ifråga om specifika tidpunkter används årtal, månader och dagar, framför allt av dem som är läs- och skrivkunniga. Ett fåtal människor i detta område dock är läs- och skrivkunniga. Få för alltså almanacka eller anteckningar över tidpunkter. Istället

framför allt äldre utifrån samtliga tre tidsperioder för att belysa sin situation. Tiden före dergen var dock inte av praktisk betydelse för det dagliga livet och för hur hushållen handskades med fördelning av mark i nuet. På grund av att alla människor använde dergens jordreform som utgångspunkt för att förklara sin marksituation kan det historiska perspektivet på mark i Mäggänaña tyckas relativt kort. Litteraturen är dessutom sparsam med studier om mark före dergen i området där Mäggänaña ligger vilket gör jämförelse över längre tid svårt. Kejsar Haile Selassies tid som regent var snarast en kontrast mot vilken människor beskrev dergens jordreform som ledde fram till nuets villkor. Exempelvis så berättade både kvinnor och män att på Haile Selassies tid flyttade kvinnor till sina makar vid giftermål utan att föra med mark, se kapitel 3.⁶⁶ Detta var sedvänjan på den tiden, betonade man. De påpekade också att på den tiden kunde en man föra tillräckligt med mark med sig vid ett giftermål för att ett nytt hushåll skulle kunna försörja sig. Både kvinnor och män nämnde det som kontrast mot att det för närvarande var avgörande för ett par som stod i begrepp att gifta sig att både kvinnan och mannen hade mark för att de tillsammans skulle få tillräckligt för att klara att försörja sig.

I mars 1990 övergick dergen till en mer marknadsekonomisk jordbrukspolitik och ett år senare övertog gerillatrupper som bekämpat dergen makten i Etiopien. Den största gruppen inom dessa trupper var Tigray People's Liberation Front. Under nuvarande regim samordnar denna grupp politiska grupperingar under samlingsnamnet Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front (EPRDF). Människor hade vid tidpunkten för mitt fältarbete i stort samma markvillkor som under dergen men med vissa undantag. Ett som människor ofta nämnde i Mäggänaña var att en person hade rätt att behålla mark som personen tilldelats även om han eller hon lämnade trakten och bosatte sig någon annanstans vilket var en betydelsefull förändring, inte minst för kvinnor som vanligtvis flyttar när de gifter sig.

---

relateras till specifika händelser som dergens jordreform. I många fall talar man om "före och efter" svältkatastrofer. De allra äldsta minns och relaterar även till perioden då italienare byggde väg i deras område under ockupationen i slutet av 1930-talet men detta inföll under Haile Selassies tid så det faller inom ramen för en tidsepok som omfattar ca sextio år. Vad som avses med periodisering här är hur människor talar om tid i förhållande till markinnehav.

⁶⁶ Crummey (1981) visar i sin historiska studie från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet och i överensstämmelse med Hoben (1973), att kvinnor ur den regerande samhällsklassen kunnat inneha och förvärva mark i stora delar av norra Etiopien.

Mark och hushållets storlek.

I Mäggänaña talade man om en grundläggande princip som tillämpades vid jordreformen. Den innebar att mark fördelades efter antal personer som ingick i ett hushåll. En person motsvarade en tilldelning mark av ett visst fastställt mått som människor talade om i termer av "mark för en person" (*märet yä and säw*). Mark för en person multiplicerades med det antal personer som vid tillfället för markutdelningen utgjorde ett hushåll, och bondeföreningens styrelse tilldelade hushållet detta. Om jag därför frågade någon hur mycket mark de hade, var svaret oftast att de vid jordreformen hade fått mark exempelvis "för fem personer". Sedan följde förklaringar omkring vem som brukade de olika andelarna, vem som hade fått ärva vad när någon dog och så vidare. En persons andel motsvarade 40 x 20 meter mark, det vill säga 800 m² eller 0,08 hektar. Detta var en princip som människor hänvisade till men det var inte klart om alla faktiskt erhöll markandelar i exakt överensstämmelse med principen. Det minsta område jordbruksmark ett hushåll innehade var ungefär 40 x 20 meter, alltså 800 m². Ett sådant stycke åkermark benämner jag i följande text en andel och storleken på marken är alltså ekvivalent med den andel mark som distribuerades per person i hushållet i samband med jordreformens genomförande.

Varje hushåll erhöll vid jordreformen även en tomt för hus och trädgård som mätte 600 m². Denna tomtmark var vid jordreformen i de flesta fall densamma som den mark man redan bodde på och där huset stod omgivet av planterade träd och en köksträdgård. Åkermarken däremot var ofta en annan än den man brukat tidigare.

Några år efter omfördelningen 1983 skedde ytterligare en omfördelning av mark i Mäggänaña. 1990 lades det av dergen initierade kollektivjordbruket ner och dess mark fördelades bland deltagarna. En man i åttioårsåldern berättade att han beslutat att gå med i kollektivjordbruket när hans egen jordbruksmark hade införlivats med kollektivets gemensamma ägor. Han hade många barn och svårt att försörja dem alla. Mannen var född i trakten där kollektivjordbruket upprättades och han ville inte lämna sin födelseplats. Kollektivjordbruket hade mark som låg vid en flod och som därför till viss del var möjlig att konstbevattna. Marken ansågs allmänt vara av mycket god kvalitet. Samtliga bönder i kollektivet deltog i jordbruket; inget hushåll hade egen mark utöver den gemensamma. När regeringen meddelade att det var frivilligt att fortsätta med kollektivet beslöt de deltagande bönderna att lägga ned det, och dela upp eller sälja lösöret som varit gemensamt. Mannen berättade att distriktets

jordbrukskontor hade uppmanat dem att fortsätta bruka jorden gemensamt men att alla deltagarna varit överens om att upplösa kollektivet och dela upp marken mellan sig. De 85 hushåll som utgjort kollektivet registrerade sig hos bondeföreningen och styrelsen beslöt om hur stor andel mark varje hushåll skulle vara berättigat till. Den åttioåriga mannen och hans hushåll erhöll då mark för sex personer, eftersom han och hans hustru hade fyra barn. De fick inte tillbaka samma mark som de hade brukat innan de gick med i kollektivet. Mannen levde med hustru och deras gifta barn av den mark de hade fått vid kollektivets upplösning. En son bodde kvar i deras hem.

Hushåll i Mäggänaña hade vid tidpunkten för mitt fältarbete mark som baserades på en tilldelning till det antal individer som tillsammans utgjorde ett hushåll under året 1983 då den senaste omfördelningen skedde, med undantag för kollektivjordbruket. Hushållets medlemmar fick rättigheter till mark men inte i eget namn utan tillsammans, som grupp. Detta innebar att varje individ fick rätt (eller möjligheten att hävda en rätt) till en andel mark snarare än rätt till en specifik avgränsad del jord. I Mäggänaña används uttrycket *tämän*, ett substantiv som på engelska är översatt till *estimate* (enligt Leslau 1976), alltså en "(upp-) skattning" i betydelsen "en andel mark". Uttrycket antyder att andelarna kan vara förhandlingsbara.

Sedan dergens jordreform hade principen att relatera storlek på mark till storlek på hushåll inte uppfyllts eftersom lång tid hade passerat och hushåll förändrats i sin sammansättning. Om befolkningstillväxten i Mäggänaña varit obefintlig hade det fortfarande varit möjligt för varje individ att inneha en andel mark, men så var inte fallet. Det totala antalet hushåll uppgick till ungefär 1400 och eftersom lokalbefolkningen storlek var ca 7000 människor bestod ett hushåll i genomsnitt av fem personer. De 55 hushåll jag har intervjuat bestod av färre medlemmar än genomsnittet, fyra personer per hushåll. 30 av dessa 55 hushåll var kvinnohushåll. Eftersom ett kvinnohushåll per definition saknar en vuxen man i form av en make är detta inte ett oväntat resultat. Ett genomsnittligt antal personer beräknat på endast de 30 kvinnohushållen är tre och en halv person. Kvinnohushåll bestod alltså i allmänhet av färre personer än ett genomsnittligt hushåll.

Det var svårt att beräkna antalet medlemmar i ett hushåll eftersom alla hushåll i Mäggänaña varierar i utseende över tid. Hushållsmedlemmar som hade flyttat för att lönearbeta på annan ort under en kortare eller längre tid har inte räknats med i mina uppskattningar eftersom de personerna vid tiden inte bodde, arbetade eller levde av marken i Mäggänaña. Jag har heller inte

inkluderat gifta döttrar som levde med sina makar men om döttrarna var frånskilda och hade flyttat tillbaka hem så blev de medräknade. Herdepojkar, barnbarn, syskonbarn och andra som vid tidpunkten för intervjun levde med hushållets överhuvud blev också medräknade oavsett om deras vistelse i hushållet var tillfällig. Varaktigheten i en persons frånvaro eller boende i ett hushåll var en aspekt som inte var möjlig för mig att överblicka och siffrorna får därför tolkas utifrån att de utgör ögonblicksbilder.

Kvinnohushåll tycktes ha lika mycket eller möjligen till och med aningen mer mark per person än hushåll med en man som hushållsöverhuvud. Enligt beräkningar gjorda på de hushåll som jag intervjuade (29 kvinnohushåll och 25 med en man som hushållsöverhuvud⁶⁷) bestod hushåll med en man som överhuvud av fem personer i genomsnitt och hade ungefär 3 andelar jordbruksmark per hushåll då tomtmarken var borträknad, alltså 0,6 andel per person. Kvinnohushåll hade 2,8 andelar per hushåll och bestod av färre personer, tre och en halv i genomsnitt enligt ovan, vilket ger 0,8 andelar per person. För 30 år sedan fördelades mark utifrån grundtanken att varje person i ett hushåll skulle ha en andel mark, ”mark för en person”. Det är rimligt att anta att andelen beräknades utifrån vad som var möjligt att bruka och överleva på i just detta område, som är förhållandevis bördigt i jämförelse med områden på högre höjd i höglandet. Vid tiden för mitt fältarbete hade varje person mindre mark än 0,08 ha. Människor talade om en upplevd befolkningsökning och sa att de hade mindre mark än de haft tidigare, vilket siffrorna troligen bekräftar. Att kvinnohushåll tycktes ha minst lika mycket mark som hushåll med en man som överhuvud stämmer överens med beräkningar gjorda av Ege och Aspen (2003: 36-37). De beskriver marksituationen i Ch’orisa, ett område söder om distriktet där Mäggänaña ligger. Även i detta område har kvinnohushåll mer mark per person än hushåll med en man som överhuvud. Kvinnohushåll hade alltså inte mindre mark än hushåll med en man som överhuvud, trots en ideologi som premierade mäns relation till mark. Troligen har detta sin förklaring i att kvinnohushåll ofta leds av änkor och att änkor med barn har rätt att behålla makens mark för att fördela mellan hans barn. Vad som däremot gör skillnad för kvinnohushåll i förhållande till mark är att de inte kan bruka den utan manlig arbetskraft. Kvinnor utan manlig arbetskraft i hushållet måste skaffa sig

---

⁶⁷ Ett kvinnohushåll går bort då hushållets åldriga överhuvud inte visste hur mycket mark hon hade.

manlig arbetskraft från något annat hushåll, vilket kommer att beskrivas i nästa kapitel.

Överföring av mark från en generation till nästa - äktenskap

I kapitel 3 såg vi att innan ett bröllop äger rum så förhandlar familjerna om vilka tillgångar som ska följa med parterna i deras äktenskap. Åkermark är en central del att förhandla om, eftersom den är en förutsättning för att ett nytt hushåll ska bli självförsörjande. Varje ung man och kvinna har idealt en andel mark att "ta med" till sitt äktenskap. En ung kvinna flyttar vanligtvis, se kapitel 3, till sin makes hem vid giftermål. Bor maken i närheten av kvinnans ursprungsfamilj plöjer han på sikt både sin och hustruns åkermark. Bor de långt bort från kvinnans mark fortsätter kvinnans far att bruka marken och delar skörden med henne och hennes hushåll. Ett hushållsöverhuvud som står noterad i taxeringslängderna och därmed betalar skatt för marken att betrakta som markens innehavare eller "ägare" (*bal* eller *baläbet*). Detta innebär, då staten formellt är ägare av marken, att ett skattekvitto är bevis för en persons bruksrätt till sin mark. När jag fortsättningsvis använder uttryck som "markens ägare" är det i denna betydelse.

Människor presenterade goda relationer mellan föräldrar och barn som en förutsättning för att lösa problem omkring mark och markskatt. En ung kvinnas far fortsätter ofta att betala skatt för åkermarken under ett antal år och en ung mans far gör på samma vis. Ägandeförhållandet till mark är tydligt. Det är faderns mark eftersom paret som barn var medlemmar i sina fäders hushåll. En far har rätt att kräva sin dotter/son på pengar till markskatt, vilket sker om relationen inte är god eller om de är oense på något sätt. Om relationen däremot är bra mellan barn och föräldrar är det inte nödvändigt att de yngre betalar de äldre, sade man. Barn som var födda vid tiden för jordreformen har visserligen rättigheter till en andel mark men det betyder inte att det finns en enhetlig lösning på hur mark ska fördelas till dessa barn och vem som ska betala skatten. Ett nytt äktenskap skapar en situation då markrättigheter kan komma att aktiveras. Många historier som människor berättade om äktenskap och mark visade att det var ett ämne som ofta innehöll konflikter mellan två generationer. För ett ungt par som bosätter sig i närheten av såväl mannens som kvinnans föräldrahem när de gift sig, uppstår det omedelbart ett konkret problem att lösa: vilken mark kom parterna överens om att det nybildade hushållet skulle bruka? För det par som lämnar kvinnans åkermark och där hennes far fortsätter att

bruka den och delar skörden med sin dotter och svärson, är detta mindre konkret och inte lika tydligt problematiskt.

Många äktenskap slutar i skilsmässa och fram till dess att ett par har fått egna barn och därmed har haft sitt eget hushåll en tid och bevisat att äktenskapet är varaktigt betalar de två ursprungliga ägarna skatten.⁶⁸ I de flesta fall är detta fäderna till det gifta paret. Den bakomliggande tanken är att det par som skiljer sig ska återvända tillsammans med marken till det ursprungliga förhållandet. Kvinnor beger sig tillbaka till föräldrahemmet. Det finns inte en given tidpunkt när ett yngre hushåll börjar betala skatt för marken det brukar. Den äldre generationen lämnar till sist över rätten till sina barn. Allt eftersom åren går blir situationen successivt till den yngre generationens fördel. Den åldrande mannen och kvinnan behöver ofta hjälp på sin ålderdom och blir till sist beroende av den yngre generationen, något som kan leda till överföring av mark i form av arv, vilket kommer att beskrivas i kapitel 9.

Det finns utrymme för både förhandling och konflikt omkring mark och nybildande av hushåll i Mäggänaňňa. Detta är relaterat till det faktum att mark tilldelades hushåll som en enhet samtidigt som tilldelningen baserades på det antal personer som ingick i hushållet vid den aktuella tidpunkten. Individer har alltså rättigheter till mark även om detta inte innebär en rätt till en specifik andel. Människor i det här området uppfattar mark som starkt länkad till individer som har rättigheter till den beroende på att de vid en viss tidpunkt ingick i ett visst hushåll. Detta gäller både kvinnor och män. Samtidigt är det förhandlingsbart vilken andel mark som denna rätt verkligen gäller, när och hur rättigheten ska användas och i vilken grad en ny, yngre ägare (kvinna eller man) till marken verkligen är en "ägare".

För några år sedan meddelade bondeföreningen i Mäggänaňňa att det var viktigt att de yngre bönderna själva betalade skatt för marken de brukade. Om de gjorde det, så sades det att de skulle tilldelas mark i enlighet med hushållets storlek vid en eventuell ny omfördelning. Hushåll betalar skatt efter hur många andelar mark hushållet en gång tilldelats. Delas marken av, som då ett barn bildar ett nytt hushåll, och det yngre hushållet vill betala skatt för sin egen andel får de betala för den avstyckade delen. Summan av två skatteinbetalningar blir vanligtvis högre än en skatteinbetalning, vilket är en

---

⁶⁸ Stabiliteten och varaktigheten hos ett äktenskap är inte självklar (se kapitel 4 och 7, jfr Weissleder 1965).

anledning som människor uppgav som skäl till att det var fördelaktigt att låta fäder fortsätta att betala skatt.

Bondeföreningens styrelses medlemmar är i stor utsträckning i samma ålder som den yngre generation som här talas om. Teferi Abate (1994) har påpekat att detta är en faktor som talar för att styrelsen särskilt ser till de ungas situation i potentiella eller verkliga konflikter. Styrelsens upprop till yngre att betala egen skatt i Mäggänaña är kanske, i linje med Teferi Abate, ett uttryck för att styrelsens medlemmar är unga och vill premiera yngres rätt till mark och möjligheten finns att det tyder på en konflikt mellan generationer. Skattesystemet skulle också kunna tolkas som statens sätt att, via bondeföreningens styrelse, bringa ordning i en marksituation som är svår att överskåda för en statlig blick som föredrar att verkligheten ser ut som den gör på papper där personen som finns nedtecknad i taxeringslängderna också är den som lever av marken (jfr Scott 1998).

En generation utan mark

Ytterligare en problematisk aspekt av marksituationen är att det tjugo år efter det senaste markskiftet, har vuxit upp en generation av nytillkomna familjemedlemmar som saknar markrättigheter. Av de personer som var födda före dergens omfördelning av mark har många egna rättigheter till jordbruksmark, men de som är födda senare kan däremot inte åberopa en egen tilldelning utöver vad arvsrättigheter eventuellt kan ge dem. Utöver den grupp som inte var födda vid tiden för den senaste markfördelningen finns människor som då var soldater, flyktingar eller som migrerat och som därför blev utan tilldelning av mark (Dessalegn Rahmato 1994). Många av dem som då lämnade sin hemtrakt har senare återvänt, även till tätbefolkade områden som Wollo, och en del av dem har lyckats kräva tillbaka mark de tidigare brukat (Pankhurst, A. 2002). Hemvändande soldater har också i en del fall förmått driva igenom markanspråk. De människor som saknar egna markrättigheter har intresse av en ny markfördelning, medan de som redan har mark menar att de skulle förlora på ett sådant skifte. De skulle få ännu mindre mark än de har idag om mark skulle fördelas på ett ännu större antal människor (Dessalegn Rahmato 1994).⁶⁹

---

⁶⁹ Aklilu Kidanu och Tadesse Alemu (1994) pekar på den "moment 22" liknande situation som uppstår för människor utan mark: de kan inte bli medlemmar i en bondeförening utan att ha mark och de kan heller inte bli tilldelade mark utan att vara medlemmar.

En aspekt av problematiken är att de unga som inte var födda vid tiden för markfördelningen inte har den mark som krävs för att gifta sig och bilda ett självförsörjande hushåll. I en sådan situation sade man ofta att en god far delar med sig av sin mark ändå, det görs av godhet och god vilja. Människor framhöll goda, välvilliga relationer som avgörande för att klara sin försörjning. Eftersom det är svårt att klara sig på mindre ägor än en andel (800 m²) måste människor finna nya lösningar. De som är för unga för att ha blivit tilldelade mark vid den senaste omfördelningen, tillsammans med hemvändande soldater och andra som återvänder, är tvungna att leta försörjningsmöjligheter utanför jordbruket, som finns i mycket begränsad omfattning. Det finns små möjligheter att gifta sig utan att själv bidra med mark, men som kapitel 3 gav exempel på finns ändå undantag (se även kapitel 9). Utöver giftermål och migration för att söka lönearbete (kapitel 7) finns möjligheten att arrendera andra hushålls mark (efterföljande kapitel) och att återropa arvsrättigheter (se kapitel 9). Med andra ord står människor i Mäggänaña inför en situation där fördelningen av mark mellan generationer blir tilltagande komplex. Gamla idéer prövas och omprövas i en ny situation och nya slags förhandlingar krävs.

Kvinnor och mark

Jordreformen 1975 syftade till att omfördela mark utifrån varje hushålls behov vid den givna tidpunkten. Zenabaworke Tadesse (2003: 80-82) påpekar att genom att ge mark till hushåll och inte individer vid denna reform bortsåg staten från kvinnors position i hushållet och därmed deras rättigheter till mark. Mark gavs till hushåll och marken registrerades i mäns namn. Distributionens genomförande befäste flera saker, menar Zenabaworke Tadesse. Först och främst antog staten att hushåll var bestående och oföränderliga enheter och att fördelning inom hushållet var oproblematiske. Kvinnors rättigheter vid förändringar i hushållets sammansättning som vid dödsfall och skilsmässa beaktades inte. Reformen befäste också uppfattningen att arbetsfördelningen mellan kvinnor och män i jordbruket var oföränderlig och ifrågasatte inte dess berättigande eller konsekvenser. Kvinnor kategoriserades med åldringar och sjuka som personer som själva inte kunde bruka mark.

Uppfattningen att kvinnor inte kan plöja och därmed inte heller anses i stånd att själva bruka mark hade betydelse när bondeföreningar över hela Etiopien skulle verkställa jordreformen. Jordreformen gav både kvinnor och män markrättigheter under förutsättning att mottagaren av mark kunde bruka marken

själv.⁷⁰ Bondeföreningar tolkade kvinnors förmåga att bruka mark och därmed deras rätt till den på olika sätt. Kvinnors rätt till mark idag skiljer sig åt i olika delar av Etiopien, sannolikt utifrån dessa olika tolkningar. Zenabaworke Tadesse (2003) pekar vid en jämförelse av skilda delar av Etiopien på att kvinnor i Wollo i hög grad fick egna markrättigheter vid jordreformen 1975, i enlighet med reformens ideal. En annan jämförande fallstudie som Zenabaworke Tadesse genomförde i norra Shewa visar att en låg andel kvinnor där har egna rättigheter till mark (2003: 90). H. Pankhurst (1992) framhåller att det i norra Shewa under dergen fanns en klar slagsida mot att söner/män kunde aktivera markrättigheter snarare än att döttrar/kvinnor faktiskt kunde det. Pankhurst menar att bondeföreningens attityd och kvinnans civilstånd var avgörande faktorer för om en kvinna skulle kunna göra anspråk på sin rätt. Bondeföreningar gjorde alltså skilda tolkningar av bestämmelser som föreskrev hur marken skulle fördelas. I Mäggänaña registrerades mark främst i mäns namn. Däremot framhöll samtliga kvinnor jag har intervjuat i Mäggänaña och som var födda före den senaste markfördelningen under dergen, att de hade egna markrättigheter.⁷¹ Det är utifrån Zenabaworke Tadesse jämförelse mellan olika delar av Etiopien möjligt att dra slutsatsen att mitt material från Wollo är karakteristiskt för just Wollo. Kvinnor i Mäggänaña i Wollo tycks ha markrättigheter i högre grad än vad Zenabaworke Tadesse (2003) och H. Pankhurst (1992) uppger att kvinnor har i andra områden i Etiopien. Den formella jämlikhet som reformen 1975 påbjöd skapade förutsättningar för en jämlik fördelning av mark mellan kvinnor och män. Lokala normer och värderingar om mark som bidrog vid tolkningar av reformen hade dock betydelse.

En stor del av de kvinnor och män som jag intervjuade berättade spontant att, trots att de fått ny mark under dergens jordreform, så stod huset de bodde i på mannens fars mark.⁷² De betonade att den mark hushållet bodde på hade tillhört både mannens far och farfar. Tomtmarken representerade därmed kontinuitet till mannens patriline när annan mark tagits ifrån dem. Genom att

---

⁷⁰ Proklamation Nr. 31, 1975, i ”Public Ownership of Rural Lands Proclamation”, artikel 4, paragraf 1.

⁷¹ Här avses kvinnor som fanns med i taxeringslängderna och därför har egna hushåll och mark.

⁷² Det finns enstaka undantag, i ett fall påpekades det att huset stod på mannens mors mark

påpeka att man bodde på sin (eller sin makes) fars mark pekade både kvinnor och män på att sambandet mellan män, mark och makens släktlinje är betydelsefullt. Så trots en lagstiftning, som ger kvinnor och män samma rätt till mark och kvinnor rätten att behålla sina markrättigheter även om de lämnar bondeföreningen, finns uppfattningar om relationen mellan män och mark utifrån lokala principer, normer och värderingar som är äldre än lagstiftningen.⁷³ Både kvinnor och män upprätthöll den viktiga betydelse som tillmättes mäns kontinuerliga relation till mark.

Sammanfattning

Det här kapitlet har undersökt kvinnligt och manligt arbete och tillgången till oxar och mark som krävs för att ett hushåll i Mäggänaña ska klara att försörja sig. Genom att visa hur arbete är fördelat och vem som utför vad i ett hushåll har kapitlet åskådliggjort att kvinnor och män deltar i hushållets gemensamma försörjning på olika sätt och villkor. Trots att jordbruket är flexibelt är uppdelningen i manliga och kvinnliga arbetsuppgifter inte det. Män och mark är dessutom förbundna genom manligt arbete som plöjande med oxar och människor framställer manligt arbete som direkt engagerat i jordbruket medan kvinnors arbete beskrivs som assisterande. Kvinnor hade varken under kejsar Haile Selassie eller under dergen samma livslånga relation till mark som män i Mäggänaña. Trots att både kvinnor och män nu måste föra mark med till ett äktenskap för att hushållet ska ha tillräckligt med mark att leva av, vilket är en stor förändring under de senaste trettio åren, beskriver människor virilokal bosättning som en självklarhet, vilket understödjer mäns kontinuerliga relation till mark. De här föreställningarna och praktikerna får sammanlagt konsekvenser eftersom de påverkar hur hushåll kommer att kunna skaffa tillgång till resurser som de saknar. Långt ifrån alla hushåll har den arbetskraft, de oxar eller den mark som de behöver. Mot bakgrund av det här kapitlet kommer nästa därför att granska de formaliserade utbyten som hushållen använder och undersöka kvinnohushållens möjligheter och begränsningar i olika utbyten för att utforska deras försörjningsmässiga handlingsutrymme.

---

⁷³ Se The Rural Land Administration and use proclamation No. 46/2000 in Amhara National Region.

Kapitel 6

Försörjningsmässigt handlingsutrymme och lokala utbyten

Föregående kapitel gav en bild av de förutsättningar som krävs för att ett hushåll ska kunna försörja sig i Mäggänañña. Många hushåll, både kvinnohushåll och hushåll med en man som överhuvud, måste samarbeta med andra för att kompensera för de produktionsfaktorer hushållet lider brist på. Det här kapitlet kommer att presentera de formaliserade utbyten som förekommer. De är lokala ekonomiska transaktioner som inte kräver tillgång till monetära medel. Utbytena är lokala i betydelsen att de inte är del av en global marknadsekonomi. Istället skapar sociala relationer förutsättningar för att ingå i dem. De är "inbäddade" i institutionaliserade sociala band och förpliktelser (i Polanyis (1944) mening, i Dalton 1968). Trots att alla utbytena ser ut att involvera arbete, kreatur eller mark så har varje utbyte egna regler och förpliktelser.

Vare sig äldre litteratur som behandlar ekonomiska sfärer av utbyten i en afrikansk kontext (Barth 1967; Bohannan 1955, 1959; Bohannan & Bohannan 1968) eller senare litteratur (Ferguson 1992; Gudeman 1986; Guyer 2004; Hutchinson 1996; Maurer 2006; Parry och Bloch 1989; Piot 1991; Shipton 1989, 2007) har uppmärksammat genusrelationers betydelse i utbyten. För att lyfta fram relevansen av ett genusperspektiv, ska det här kapitlet se närmare på hur genus är en aspekt av olika utbyten i Mäggänañña och utifrån det analysera vilka konsekvenserna blir för kvinnohushålls möjlighet att delta i formaliserade ekonomiska transaktioner. Utbytena omtalades lokalt som vedertagna lösningar för alla hushåll som saknar oxar, mark eller arbetskraft, men det här kapitlet kommer att visa att alla inte är genusneutrala. Jag kommer att diskutera utbyten med kvinnohushåll som utgångspunkt, eftersom de ofta saknar manlig arbetskraft, och undersöka kvinnohushållens handlingsutrymme genom dem.

Boskap genom utbyten: *wänfäl* och *ræbbi*

Få hushåll i Mäggänaña har två egna oxar att plöja med. Att låna oxar för att plöja i Mäggänaña sker genom en form av institutionaliserat utbyte, *wänfäl*. Utbytet *wänfäl* innebär att det är möjligt att arbeta ett överenskommet antal dagar för en person som äger oxar för att sedan få låna oxarna för eget bruk (jfr Aspen 1993; McCann 1987a för liknande utbyten i andra delar av höglandet). *Wänfäl* innebär att den som vill låna oxar först plöjer ox-ägarens mark under 1-5 dagar för att sedan få bruka oxarna för egen del under en dag. Antalet dagar av arbete är förhandlingsbart och relaterat till närhet och förtroende i relationen. Relationen mellan parterna är inte jämlik då oxarnas ägare har stora möjligheter att formulera villkoren för utbytet. För den som vill låna oxar kan det bli dyrt i tid räknat. I en nära och förtroendefull relation kan utbytet vara en dags arbete för en dags lån av oxar. I en mer distanserad relation kan det däremot krävas att låntagaren arbetar upp till fem dagar för varje dag som personen vill plöja sin mark.

Hushåll som inte har någon egen ox har på så vis ändå en möjlighet att plöja sin egen jordbruksmark. De hushåll som har två egna oxar har förstås fördel då de kan plöja den egna marken vid en optimal tidpunkt och tillräckligt många gånger för att det sädeslag som skall utsås senare ska gro. Genom att optimera plöjandet minskar dessutom arbetet med ogrärensning senare under året. Om ett hushåll endast äger en ox slår det sig samman med ett annat hushåll i samma situation och så plöjer de varannan dag.

Fördelarna med att ha egna oxar är stora men det finns också risker. Oxar kan bli sjuka, råka illa ut eller dö. De kan behöva säljas med förlust vid en ofördelaktig tidpunkt då priset på boskap är lågt. Att låna ut oxar till andra är förenat med risk eftersom alla grannar inte är lika aktsamma. Det är alltså ett utbyte bygger på förtroende och kräver manligt arbete i retur, vilket innebär att hushåll utan manlig arbetskraft inte kan delta.

För hushåll som inte har råd att köpa boskap eller andra nyttodjur finns en möjlighet att på lång sikt förvärva sådana genom *ræbbi* (jfr Aspen 1993). Detta är ett avtal mellan två parter där ägaren överlåter till ett annat hushåll att hålla och föda upp kreaturen. Överenskommelsen innebär att ägare och skötare delar på inkomster av mjölk, smör och kalvar, om avtalet gäller en ko. Ägaren har alltid sista beslutsrätt om vad som ska säljas och behållas. Skötaren å sin sida ansvarar för att sköta om och föda upp kon, att mjölka den, tillverka smör och ta det eller mjölken till försäljning. Om en ko får två kalvar äger den person

som tar hand om kon rätt till den kalv som föds som nummer två och skötaren kan på så sätt förvärva boskap. Denna princip gäller även getter och får som tillsammans med nötkreatur är vanligt förekommande i *ræbbi*-överenskommelser. Om hushåll inte har möjlighet att betala en stor summa pengar för kreatur på den lokala marknadsplatsen kan de genom dessa avtal, över lång tid och med avsevärd arbetsinsats, förvärva både boskap och andra nyttodjur. Det är en form av transaktion som för den som sköter om kreaturen varken involverar risk eller kräver tillgång till monetära medel. Däremot krävs det att skötaren har ett gott rykte och är en ansvarsfull och pålitlig person för att detta lokala ekonomiska avtal ska komma till stånd. Det är en form av utbyte som även kvinnohushåll har möjlighet att delta i för att på sikt förvärva kreatur.

I både *ræbbi* och *wänfæl* finns ett inslag av risk för den som lånar ut kreatur. Att priset för lån av oxar är förhandlingsbart antyder en aspekt av vinstmaximerande tänkande i *wänfæl*. I förhandlingarna försöker den som lånar ut att minimera risk och samtidigt få ut så mycket arbete som möjligt av den som vill låna medan personen som lånar vill ha så låg kostnad som möjligt. *Wänfæl* och *ræbbi* är former av utbyten som trots sin vinstmaximerande ”marknadsdimension” är separerade från övriga marknadsekonomiska transaktioner i Mäggänaña.⁷⁴ Varken *wänfæl* eller *ræbbi* omfattar användande av pengar eller handel utan ingår i en social kontext där långvariga goda relationer med andra människor är en nödvändighet för att utbytena ska komma ifråga. Det är sociala relationer som skapar förutsättningar för att ingå i dessa utbyten.

Ræbbi och *wänfæl* är helt åtskilda från varandra men också olika med avseende på genus. Vad gäller *ræbbi* är en persons goda relationer och rykte som pålitlig och ansvarstagande avgörande för att kunna delta. Både kvinnor och män vaktar och sköter om kreatur, men det är kvinnligt arbete att mjölka kor och omvandla mjölken till smör som kan säljas på den lokala marknadsplatsen. Som tidigare kapitel visat finns alltid tillgång till kvinnligt arbete i ett hushåll med en man som överhuvud. Alla slags hushåll kan alltså sträva efter att ingå i ett *ræbbi* utbyte. Däremot innebär utbytet *wänfæl* att endast hushåll som har tillgång till manlig arbetskraft kan komma ifråga. Eftersom plöjande är en manlig arbetsuppgift så är *wänfæl* inte ett alternativ för ett

---

⁷⁴ En helt annan möjlighet är att köpa kreatur för den som har råd. Priserna på en oxe på lokala marknadsplatser varierar i förhållande till tillgång och efterfrågan, bland annat beroende på om det är den tid på året då oxar är nödvändiga i jordbruket.

kvinnohushåll utan tillgång till manlig arbetskraft. Människor i Mäggänaña presenterade *wänfäl* som ett självklart alternativ för hushåll som inte hade egna oxar. Föreställningen att alla delade på de oxar som fanns i området var så övertygande att en del framhöll detta som ett argument i en dispyt om att brist på boskap är en markör för fattigdom (se föregående kapitel). De som drev argumentet menade att alla hushåll genom *wänfäl* har tillgång till oxar oavsett om de äger någon eller inte. Utbytet framställdes som en relativt oproblematisks lösning på hushållets brist på oxar. För kvinnohushåll som saknar tillgång till manlig arbetskraft är det emellertid inte en möjlighet eller lösning över huvud taget. Kvinnohushåll utan tillgång till manlig arbetskraft måste istället hitta andra lösningar för att bruka sin åkerjord. Härnäst ska vi se vilka möjligheter som finns att överväga när det gäller att förvärva manlig arbetskraft i ett hushåll som saknar sådan. Alla möjligheter är inte lika fördelaktiga för ett kvinnohushåll som behöver hjälp att bruka jorden. Vilken slags relation den person som utför manligt jordbruksarbete har till kvinnan står nämligen i relation till hur mycket av skörden som ett kvinnohushåll får behålla för att leva av.

Manligt arbete utan kostnad: barn och bröder

Barn är, som kapitel 3 visade, viktiga för människor i Mäggänaña; som sällskap, arbetskraft och hjälp och på längre sikt som givare av omsorg när föräldrar blir gamla. För ensamstående kvinnor med vuxna söner är söner ett förstahandsval som hjälp med jordbruksarbetet. Söner bor ofta granne med sin mor eller till och med i samma hushåll. Av de trettio kvinnohushåll i Mäggänaña som jag intervjuade fick elva hushåll sin manliga arbetskraft av en son. I följande fall väntade en mor oroligt på att hennes son skulle återvända från arbete på annan ort för att hon skulle slippa arrendera ut marken i *yäkkul* och därmed mista hälften av skörden. *Yäkkul*, ett arrendeliknande utbyte där kvinnan som innehar åkermarken delar skörden lika med den man som brukar marken åt henne, är en mycket vanlig utväg för ett hushåll utan manlig arbetskraft vilket återkommer senare i kapitlet.

Asnako var femtio år och änka. Hennes make hade dött ungefär femton år tidigare och hon bodde tillsammans med sin yngsta dotter som var tio år.

Asnako påpekade att hon inte gift om sig efter makens död.⁷⁵ En äldre dotter hade dött några månader tidigare. En tolvårig son arbetade som herdepojke i ett annat hushåll eftersom de inte själva hade särskilt mycket boskap att se efter. Sonen bodde i hushållet där han arbetade och hans mamma Asnako erhöll lön för hans arbete (30 birr/år, alltså 36 SEK). Hon hade också en vuxen son som befann sig i låglandet österut för att arbeta och tjäna pengar så att de förhoppningsvis skulle kunde köpa en oxe. När jag träffade henne för en intervju oroade hon sig för att sonen inte skulle komma tillbaka i tid för att plöja inför nästa sådd. I så fall måste hon arrendera ut marken, menade hon. För Asnako var sonens arbete på åkern att föredra framför ett arrende som skulle kosta henne halva skörden. Hon hade fyra andelar mark varav en del åkermark, 20 gånger 20 meter, var konstbevattnad. De hade odlat durra och majs på den konstbevattnade delen. Eftersom den vuxna sonen inte hade varit hemma på ett tag och Asnako själv inte hade grävt om bevattningskanalerna, så hade det under innevarande år inte varit möjligt att utnyttja konstbevattningen. Asnako hade en ko med en kalv och även ett får genom ett *ræbbiavtal*. Tidigare hade de haft en egen oxe men de sålde den på grund av torkan då de behövde köpa mat.

Kvinnor som arrenderar ut sin mark för att deras söner är för unga för att arbeta i jordbruket upphör med det när sönerna har vuxit upp och i tonåren klarar att utföra hushållets manliga arbetsuppgifter. Hushållet får då hela skörden att leva av. Samoye, som hade varit änka i tio år, exemplifierar det (se även kapitel 4 och 7). Hon och hennes man fick tre söner som vuxit upp och var mellan femton och tjugo år gamla. Samoye hade fyra andelar åkermark och en oxe. Hon berättade att när hon blev änka så var sönerna för unga för att plöja. Då lät hon en granne plöja marken och delade skörden lika med honom. Nu var sönerna stora nog för att plöja vilket innebar att hon behöll hela skörden. Sönerna slog sig samman med en annan bonde som också hade en oxe och plöjde varannan dag.

Kvinnor som inte har söner men som har gifta döttrar som bor inom ett rimligt avstånd kan få hjälp av en svärson. Även det sker utan ett uppgjort arrende. Kadidja var en kvinna i sjuttioårsåldern som bodde tillsammans med ett tolvårigt barnbarn, en pojke. Hennes make dog för trettio år sedan och hon gifte inte om sig efter det. Däremot var hon gift en gång tidigare med en man

---

⁷⁵ Dottern liksom den tolvårige sonen var för unga för att ha den avlidne maken som far. Antingen är tidsangivelserna inte helt korrekta eller så har Asnako fått de två barnen efter den nämnde makens död.

som hon fick två söner med. En son dog och Kadidja skilde sig och flyttade hem till sina föräldrar igen. Den andra sonen följde med henne vid nästa äktenskap. Kadidja fick nu två döttrar men maken dog under svälten 1973. Den äldsta dottern som bodde i grannbyn hade sex söner och en av dem, en tolvårig pojke, bodde med sin mormor och var hennes dagliga hjälp och ett kärt sällskap. Hennes svärsöner plöjde och sådde marken åt henne. Hon påpekade att hon inte behövde ge något i utbyte för denna hjälp: "Jag är deras mor." Moderskap är alltså en förutsättning för att skaffa hjälp i jordbruket utan arrende oavsett om det sker genom söner eller döttrars makar. Fyra av de trettio kvinnohushåll jag intervjuade fick manlig arbetskraft genom svärsöner.

Ett annat sätt att få hjälp utan kostnad är genom barnbarn. Norit var 65 år och änka sedan 1970-talet. Hon hade två andelar åkermark och ett litet, runt hus av den enklaste konstruktionen där virket möttes lutande mot mitten och utgjorde både väggar och tak. Norit hade två vuxna döttrar. En dotter bodde i Bati, som ligger öster om höglandsmassivet, och hon var gift och hade tio barn. Den andra dottern var änka och bodde i en grannby. Den senare dottern hade tre barn, två döttrar och en son. Norit bodde sedan ett år tillbaka mestadels i denna dotters hem som var större än hennes eget. Varken Norit eller hennes dotter hade kreatur. Dottersonen utförde allt manligt arbete i jordbruket men detta år hade han rest bort för att söka arbete. Norit och hennes dotter var båda bekymrade för vem som skulle plöja deras mark eftersom han inte hade återvänt. Eftersom det var svårt att hålla kontakten med någon som givit sig av för att leta arbete var både Norit och hennes dotter dessutom oroliga för vad som kunde ha hänt honom. Norit hade inte betalat sin markskatt i tid. Bondeföreningens styrelse hade därför föreslagit henne att sälja sina eukalyptusträd för att klara skattebetalningen. Norit menade att hon var gammal och trött och bara ville äta och sova, medan hennes dotter förmanade henne att betala. Dottern hade föreslagit Norit att hon borde söka anstånd med skatten på distriktskontoret i området. Dottern hade själv inga pengar för att hjälpa sin mor, hon kunde nätt och jämt betala sin egen skatt. Genom sin dotterson hade Norit tillgång till manlig arbetskraft men det var osäkert om han skulle hinna hem för att plöja. Om dottersonen inte kom tillbaka i tid för att plöja så övervägde Norit att arrendera ut marken till någon som i så fall skulle dela skörden lika med henne. I ett sådant utbyte kunde även ingå att personen som utförde jordbruksarbetet lånade Norit pengar till markskatt. I så fall blev Norit bunden till utbytet och personen ifråga tills hon kunde återbetala lånet.

I sju av de kvinnohushåll jag intervjuade hade kvinnorna inte några barn. Ett fåtal av dem bad sina bröder om hjälp med manligt jordbruksarbete. Eftersom kvinnor ofta flyttar till sina makar vid giftermål lever de sällan nära sina bröder vilket gör att det är ovanligt att de får hjälp av bröder. Kvinnor lever sällan nära sina systrar (och svågrar) eftersom systrarna också flyttar när de gifter sig. Ett av de sju barnlösa hushållen bestod av en föräldralös ung kvinna som delade sitt hushåll med yngre bröder vilka plöjde marken de ärvt efter sina föräldrar. Ancha är ett annat exempel. Hon var en änka i fyrtioårsåldern vars make dog för längesedan, hon visste inte riktigt hur många år som hade gått. Maken var född i området där hon nu bodde kvar. Han hade varit gift tidigare och hade redan flera barn när Ancha gifte sig med honom. Vid makens skilsmässa från den första frun delade han och hans första hustru upp marken emellan sig. Ancha flyttade till sin make från en näraliggande bondeförening en kort tid efter dergens jordreform och hon fick inte behålla marken i sin hemtrakt eftersom hon flyttade till en annan bondeförening. När maken dog tog hans barn sina andelar mark och Ancha blev kvar på makens andel åkermark som försörjde henne och där levde hon ensam, hon och maken fick inte några barn tillsammans. Hon hade en egen ko. Ancha hade tre bröder i sin hemby som inte låg särskilt avlägset och bröderna hjälpte henne att bruka hennes mark. Hon hade även två systrar som var gifta och hade flyttat till andra bondeföreningar. Bröderna i hembyn hade oxar och Ancha påpekade att deras hjälp att bruka hennes mark inte var ett arrende. Bröderna hjälpte henne utan kostnad. Makens barn hade hon inte någon nära relation med, ”jag är inte deras mor”, sade Ancha. Hennes makes två kusiner var hennes närmaste grannar men det var till sina bröder hon vände sig för att få hjälp. Vi ser i exemplet att Ancha vände sig till sina bröder för hjälp, inte till sin döde makes barn eller hans andra släktingar trots att de bodde nära henne. Om hon hade haft kontakt med sin makes barn så hade hon förmodligen inte frågat dem i första hand. Bröderna hjälpte henne utan att kräva hälften av skörden i gengäld. Det hade troligtvis inte varit fallet med hennes makes barn.

I några hushåll levde äldre änkor utan egna barn tillsammans med en avliden makes barn. I dessa fall brukades marken genom ett arrende och följande exempel visar var gränsen går mellan att få hjälp utan kostnad och genom ett fastställt utbyte. Balai var 75 år och änka sedan 6 år tillbaka. Hon såg dåligt och behövde hjälp och omsorg. Balai hade inte egna barn men hon levde med sin makes dotter från ett tidigare äktenskap samt makens dotters man och son. De hjälpte Balai med sådant som hon inte klarade själv, som matlagningen. I

hushållet fanns ytterligare ett barnbarn till Balais döde man. Det var en liten pojke vars mor var död. Hushållet hade sammanlagt fyra andelar åkermark med Balai registrerad som innehavare till en av dem. Hon hade inte kreatur av något slag. Makens dotters man plöjde och odlade även Balais mark och de hade gjort ett avtal som innebar att de delade skörden mellan sig. Hon hade valt att bo hos makens dotter snarare än hos någon hon inte kände. Finns ingen nära relation i en sådan här situation blir en åldring som behöver hjälp ett ärende som diskuteras av bondeföreningens styrelse och de äldste i området, något som skall diskuteras närmare i kapitel 9. Vanligtvis är det många hushåll som vill hjälpa en åldring mot att få bruka marken i ett arrende och eventuellt ärva den så småningom. Här kan vi se att makens svärson som plöjde Balais mark gjorde det i form av ett utbyte där de delade skörden lika. Mitt material visar att detsamma gällde för de kvinnor vars svåger (systers make eller avlidens makes bror) plöjde deras mark.

Det som människor uppfattar som tillräcklig närhet i relationer för att inte begära att skörden ska delas begränsar sig till relationen mellan makar, mödrar, barn (och dottrars makar) och barnbarn samt syskon. Den hjälpen ges oavsett om parterna bor i samma hus eller inte. Så snart en kvinna inte är maka, mor, mormor, farmor, svärmor eller syster till den som plöjer ges alltså manlig arbetskraft i form av ett formaliserat utbyte, oberoende av om parterna bor tillsammans eller inte. Det är alltså relationens karaktär och de moraliska förpliktelser som följer med närhet som är avgörande för huruvida handlingarna rör sig inom ett område av generaliserad reciprocitet eller om de kräver ett omedelbart och framförhandlat, ”balanserat” gensvar (Sahlins 1972: 199). Härnäst ska vi undersöka möjligheten att förvärva manligt arbete som lönearbete och sedan se närmare på två former av utbyten som används för att få tillgång till arbetskraft, arbetsfesten *ğage* samt det arrendeliknande utbytet *yäkkul*.

Manligt arbete som lönearbete

En möjlighet att få manlig arbetskraft i ett hushåll är att anställa en man, en dräng, som gör allt manligt arbete i jordbruket för en årslön runt 200-400 berr (240-480 SEK). Mat och husrum ingår också i det årliga kontrakt som görs upp mellan arbetstagare och arbetsgivare. Ett av de trettio intervjuade kvinnohushållen bestod av den femtioåriga änkan Howa och hennes dräng. De hade arbetat tillsammans i sju år. Howa menade att det var vanligt att ha en

dräng. Trots att jag frågade efter detta i Mäggänañña kände människor till endast tre hushåll med dräng, Howas och ytterligare två. Det var ett vedertaget sätt att få manlig arbetskraft i ett hushåll, men trots det inte särskilt vanligt.

Howa var jämförelsevis välbeställd. Hon hade fyra andelar åkermark och hennes två ogifta döttrar lönearbetade på en ort norröver. Hon hade också en son som även han arbetade på annan ort. En son som arbetade österut i låglandet hade dött året innan. Eftersom hennes barn lönearbetade hade hon ännu inte behövt dela marken med dem. Howa hade två egna oxar, flera getter, får, en tjurkalv och en kviga, vilket är en hel del kreatur med lokala mått mätt. Kreaturen gav henne en ekonomisk buffert vid större utgifter. Howa sålde en del av grödan för att få pengar till mindre utgifter. För större utgifter sålde hon en get eller ett får. Hennes hus hade plåttak, det enda av de trettio intervjuade kvinnohushållen som hade detta yttre tecken på ett visst välstånd, och hon hade flera eukalyptusträd runt huset. Hennes samlade tillgångar gav henne tillräckligt med inkomst för att betala lön till en dräng. Howa hade ordnat manlig arbetskraft genom att betala för den hellre än att dela skörden med någon i ett utbyte. I en jämförelse mellan sitt eget val att avlöna en dräng och de två utbytena *ğage*, hjälp som innebär att värdinnan bjuder på mat och dryck som motprestation för andras arbete, och *yäkkul* var Howas uppfattning att samtliga var kostsamma alternativ för kvinnohushåll som behöver manlig arbetskraft. Vid *yäkkul* får en kvinna oftast behålla hälften av sin skörd och vid *ğage* blir det också dyrt, påpekade Howa för att förklara varför hon valt att ha dräng.

Ğage: arbete mot mat och arbete i retur

Både kvinnor och män kan mobilisera arbetskraft genom att bjuda in grannar och vänner för att ta sig an en specifik arbetsuppgift. Tillfället organiseras som en arbetsfest och värdinnan bjuder de inviterade gästerna på mat och dryck. Den kvinna som behöver manlig arbetskraft förbereder en måltid och brygger öl som hon sedan bjuder de män som kommer och hjälper henne på. Den person som får hjälp förväntas även ge eget arbete i retur vid ett senare tillfälle. Det liknar en *wubera* i Gojam i Etiopiens nordvästra högland, (Poluha 1989: 106-108). Tirfe Mammo (1999: 185) nämner både *ğage* och *wubera* som varianter av *däbo*, en form av frivilligt baserat gemensamt arbete i Etiopien.⁷⁶ Aspen

---

⁷⁶ En annan välkänd jämförelse av arbetsbyten som organiseras som en fest är från Darfur (Barth 1967)

(1993) benämner ett ömsesidigt arbetsbyte i form av en fest *däbo* eller *wänfäl*. Det gemensamma för alla är att mat och dryck serveras och att reciprociteten lyfts fram. Människor i Mäggänaña betonade att förtroende och en god personlig relation med de andra deltagarna är viktig. *Ğäge* innebär ett utbyte mellan jämlikar. Alla ger och tar emot en ungefärlig lika mängd tid, arbete och mat. Kommensalitet är en central aspekt av detta utbyte och den sociala gemenskapen runt maten som bjuds på och delas är betydelsefull. Människor underströk ett ideal av samverkan i dessa arbetstillfällen. En kvinna sade: ”Vi arbetar hårt för att få mat så samverkan är viktigt.” Utbytet är både socialt och materiellt men när människor refererade till *ğäge* så var deras fokus på de sociala aspekterna av utbytet. Idéer om solidaritet, vänskap och gemenskap var ledande och mer framträdande vid detta utbyte än övriga utbyten.

En kvinna som behöver hjälp med en manlig arbetsuppgift har alltså möjlighet att ordna det genom *ğäge*. Behöver hon däremot hjälp att rensa ogräs eller bära hem hö eller stjälgar så bjuder hon in sina kvinnliga grannar och vänner. I båda fallen kan arbetet återbetalas med kvinnligt arbete. Det är i någon mening ett genusneutralt utbyte, för både män och kvinnor kan delta på lika villkor och få hjälp med alla slags arbetsuppgifter. Det är emellertid ett utbyte som uppfattas som dyrt. Det är svårt att genomföra *ğäge* ofta då det är kostsamt i form av mat och dryck. Det är också tidskrävande eftersom arbetet måste återgäldas med lika mycket arbete hos de grannar och vänner som gör en insats, och det var ovanligt att kvinnor uppgav att de använde *ğäge* för att sköta hela jordbruket. Snarare är det en tillställning för en specifik och avgränsad uppgift som att bära hem durraskörden från fälten eller skörda grönsaker under en dag.

Yäkkul, att dela lika

Slutligen finns ett brukligt utbyte som innebär att en markinnehavare låter en annan person bruka marken i ett arrendeliknande avtal. Vad som avses när man talar om markinnehav och arrende i Mäggänaña skiljer sig från hur arrenden ofta har diskuterats i vetenskaplig litteratur, i termer av mäktiga jordägare som exploaterar småbönder (se exempelvis Byres 1983a, 1983b, eller Robertson 1987 för en översikt). I Mäggänaña finns inga rika jordägare som lever av att arrendera ut mark. Samhället är inte klasskiktat eftersom det, trots viss variation, inte finns några större skillnader i markinnehav. Avtalet är önskvärt

både för det hushåll som har behov av att komplettera sitt eget markinnehav och för det hushåll som behöver manlig arbetskraft.

Utbytet refereras till som *yäakkul* som betyder att dela i lika delar. Den andel av grödan som i det här slaget av utbyte ges till jordägaren kan emellertid variera i Etiopien (Aspen 1990, 1993; Dessalegn Rahmato 1994; Ege 1994; Yohannes Habtu 1994; Hammond 1994; Teferi Abate 1994). I ovanstående forskning anges ofta mindre andelar av skörden som en vanlig ersättning medan det i Mäggänaña främst förekommer en uppdelning av skörden i två lika delar. Människor i Mäggänaña menade att mark generellt är en bristvara och förmodligen var den höga efterfrågan på jordbruksmark anledning till att jordägaren kunde begära en förhållandevis stor andel, hälften av skörden, i utbyte för att ett arrende skulle komma ifråga. De talade inte om utbytet i termer av solidaritet och vänskap utan såg det som en lösning på ett konkret problem, brist på mark eller nödvändig arbetskraft.

Arrenden som *yäakkul* och liknande beskrivs i litteraturen i allmänhet som ett sätt att förvärva mark, det vill säga ur arrendatorns perspektiv. Det ses i regel också ur ett manligt perspektiv, eftersom manlig arbetskraft är nödvändig för att kunna använda det för att utöka sina marktillgångar. Att jordägaren är en kvinna som låter en man i behov av mer mark bruka marken åt henne poängteras ofta, men utvecklas inte vidare.⁷⁷ Det här kapitlet undersöker arrende ur ett kvinnohushållsperspektiv, alltså som en möjlighet att förvärva manlig arbetskraft som det egna hushållet saknar.

Utbytet *yäakkul* innebär att mark tillfälligt arrenderas ut till ett annat hushåll som har arbetskraft, oxar och utsäde. Överenskommelsen är tidsbegränsad. Skörden delas lika mellan de två parterna oavsett resultatet. Det hushåll som brukar marken och har oxar får vanligtvis även grödans stjälp utöver sin andel av grödan.⁷⁸ Den som brukar marken tar över allt jordbruksarbete, från att tidigt på säsongen plöja fälten och besluta vad som ska utsås, rensa ogräs, skörda och tröska. Eftersom överenskommelsen är tidsbegränsad kan en kvinna som inte är nöjd med resultatet avstå från att förnya den och ersätta bonden med någon annan.

---

⁷⁷ Den person som behöver hjälp att bruka marken är ofta en kvinna men det kan även vara en åldrig eller sjuk man.

⁷⁸ Skaften från teff och råg ger kreatursfoder medan durra ger stjälp som kan användas både som foder och bränsle till kökets härd.

Enligt tidigare praxis ingår inte pengar i en överenskommelse som *yäakkul*. Utbytet berör mark, arbetskraft, oxar, utsäde och skörd. Inte desto mindre hade pengar blivit ett inslag i detta arrangemang, vid tidpunkten för mitt fältarbete. En person som behövde hjälp med jordbruket kunde välja att låta någon bruka marken som även betalade en summa pengar som en del av avtalet. Denna penningssumma betraktades inte som en hyra utan som ett lån och markinnehavaren blev genom lånet skyldig att låta samma person bruka marken tills lånet var återbetalat. Låntagaren använde exempelvis pengarna för att betala markskatten. Det tycks därmed som om långivaren har förstärkt sina rättigheter till marken genom att det kan bli svårt för ett fattigt hushåll att betala tillbaka pengarna. Markinnehavaren kan därför bli kvar i detta arrangemang utan möjlighet att byta ut personen som avtalet en gång ingåtts med. På grund av denna nyligen introducerade förändring av *yäakkul* tycks det möjligt att "köpa" tillgång till mark, om än temporärt. Genus är dock av största betydelse i denna form av utbyte eftersom kvinnohushåll utan tillgång till manlig arbetskraft inte kan använda den för att skaffa sig temporär tillgång till extra mark.

Genusrelationer i Mäggänaña innebär att kvinnohushåll inte självklart kan skapa bruksvärde hos mark själva. En kvinna utan egna oxar och manlig arbetskraft i hushållet är fattig i förhållande till de två produktionsfaktorerna oxar och arbetskraft. Hennes enda tillgång är mark. Markens bruksvärde är emellertid verkliggjort först genom manlig arbetskraft. Som tidigare framgått så har marken inget marknadsvärde eftersom den inte går att köpa eller sälja. *Yäakkul* visar att trots att en kvinna har tillgång till mark så kan hon själv inte bruka den för sin överlevnad och därmed göra den värdefull. En lagstiftning som tvingar fram kvinnors rättigheter till mark i Etiopiens högland skulle behöva kompletteras med insikten att mark blir inte värdefull förrän den plöjs. Trots att tidigare kapitel redogjorde för att kvinnohushåll har lika mycket eller till och med mer mark per person än hushåll med en man som överhuvud får de ofta mindre av skörden att leva av. Nackdelen för en kvinna som innehar mark men låter någon annan bruka den är att det förser henne och hennes hushåll med mindre andel gröda än hon skulle ha fått om hushållet hade haft manlig arbetskraft. För kvinnor är manlig arbetskraft alltså dyr att byta sig till. För de män som brukar någon annans mark innebär utbytet hårt arbete för hälften av skörden som ersättning, så för män är det snarare mark som dyrt att byta sig till.

Både *yäakkul*, *ğəge*, *rəbbi* och *wänfäl* är ekonomiska transaktioner som är lokala, avgränsade och bestämda till formen. De överlappar inte med varandra eller med andra former av ekonomiska utbyten. I klassiska exempel på utbyten i en afrikansk kontext betonar Bohannan (1955, 1959) och Bohannan och Bohannan (1968: 234) särskilt avgränsningen och rangordningen mellan olika sfärer eller kategorier av utbyten hos Tiv i Nigeria. Tiv hade tre åtskilda utbytessfärer, en för dagligvaror, en för det som uppfattades som förknippat med prestige samt en högst rankad kategori för giftermål. Konverteringar mellan kategorier var uteslutna. Barth (1967) har däremot beskrivit entreprenören som utmärker sig genom att göra vinst med hjälp av konverteringar mellan sfärer som anses oförenliga. Medan *wänfäl* är ett utbyte som inriktar sig på att lösa frågan om dragdjur att plöja med inför sådd är *rəbbi* ett sätt att generellt förvärva kreatur av olika slag. Båda involverar kreatur men i Mäggänaña beskrev människor *rəbbi* och *wänfäl* som två separata utbyten som inte överlappade. *Yäakkul* och *ğəge* är utbyten som är riktade mot produktionsfaktorerna mark och arbete. I samtliga utbyten ingår människors arbete som en del men varje utbyte är avgränsat i förhållande till de andra. Den vinning som båda parter anser sig ha av ett utbyte sker inom den specifika ekonomiska transaktionen. Inga utbyten är hierarkiskt ordnade i förhållande till varandra utan snarare parallellt existerande och de förekommer vid sidan om marknadsekonomin, som också är en del av människors ekonomiska handlingsutrymme. Endast *yäakkul* involverar pengar och pengar var en relativt nyligen introducerad företeelse i detta utbyte. Möjligen kan man beskriva ovanstående utbyten som distinkta och åtskilda men utgörandes en gemensam sfär av lokala transaktioner som löser brist på nödvändiga produktionsfaktorer, utan att vara del av marknadsekonomin. Utbytena är centrala för människors försörjning och överlevnad eftersom få har tillgång till de medel som behövs för att köpa de produktionsfaktorer som är nödvändiga.

Sammanfattning

Kapitlet har belyst vikten av ett genusperspektiv för att förstå hushållens försörjningsmässiga förutsättningar och möjligheter att agera i förhållande till lokala utbyten. Det har också visat att söner, svärsöner, barnbarn och bröder är förstahandsval för kvinnohushåll som behöver hjälp med manliga arbetsuppgifter, eftersom det är hjälp som ges utan kostnad. För kvinnohushåll som inte har tillgång till manlig arbetskraft utan kostnad finns en handfull andra

valmöjligheter. Få kvinnohushåll har dräng vilket tyder på att människor föredrar andra alternativ. Möjligen bedömer de flesta kvinnor utgiften i form av en årlig lön i kontanter till en dräng som för hög. *Ĝəge* är ett alternativ för att få hjälp med enstaka krävande arbetsuppgifter men är inte ett kvinnohushålls förstahandsval för att få sina åkrar plöjda och skördade och skörden tröskad. Endast en av trettio kvinnor som inte hade tillgång till manlig arbetskraft i det egna hushållet eller genom barn och bröder uppger att hennes åkrar brukades med hjälp av *ğəge*. Eftersom *ğəge* involverar både eget arbete i retur samt mat och dryck blir det dyrt att upprepa det utbytet alltför ofta. Ytterligare en möjlighet är att låta exempelvis en granne, vän eller en släkting till en avlidne make bruka marken i utbytet *yäakkul* och dela skörden med denna person. *Yäakkul* är det alternativ som de flesta kvinnor anger att de använder sig av om de inte har tillgång till arbetskraft i form av söner, svärsöner, barnbarn eller bröder. Det kostar vanligtvis kvinnorna hälften av deras gröda och är med andra ord ett kostsamt utbyte ur det hushållets perspektiv som får hälften av åkermarkens skörd kvar att leva av. Det finns dock enstaka exempel på mindre formaliserade varianter av utbyten, se nästa kapitel, tabell 7.3, hushåll 23, där en kvinna endast ger sitt hö i ersättning mot hjälpen från hennes avlidne makes släktingar.

Kapitlet har visat att kvinnohushållens försörjningsmässiga handlingsutrymme har kvinnornas släktskapsrelationer som en möjliggörande utgångspunkt. Vi har sett att eventuella bröder och barn är viktiga faktorer för ett kvinnohushålls möjligheter att försörja sig oavsett om man lever tillsammans som ett hushåll eller inte. Utan make, bröder eller egna vuxna barn och barnbarn som hjälp och arbetskraft blir kvinnohushållens försörjning svårare och deras valmöjligheter mer begränsade än med dessa tillgångar på grund av hur uppdelningen i manliga och kvinnliga arbetsuppgifter ser ut. Manligt arbete är dyrt för de kvinnor som inte har vuxna arbetsföra söner och svärsöner som kan plöja eller har bröder på nära håll. Mitt material tyder på att kvinnohushåll i just Mäggänaña har en relativt god förhandlingsposition visavi någon som vill bruka deras mark, i jämförelse med andra delar av Etiopien. Barn eller bröder är alltså en faktor som är av stor försörjningsmässig betydelse under en ensamstående kvinnas liv, de är garantier för hennes möjlighet att få tillgång till hela skörden från hennes åkrar. Eventuella barns ålder är också av betydelse eftersom unga pojkar och ogifta döttrar inte är till hjälp för hushållets behov av manlig arbetskraft. Kvinnor med yngre barn som ännu inte kan bidra till hushållets arbetskraft är i samma position som kvinnor utan barn. För denna

grupp finns det dock ur arbetskraftsynpunkt bättre tider att se fram emot när barnen blir äldre. Tidsfaktorn är alltså central och när barnen vuxit upp öppnas möjligheter för mödrar att få hjälp utan kostnad av en son eller svärson.

Kapitel 7

Fattigdom, välstånd och försörjningsmässig variation

Det här kapitlet kommer att undersöka försörjningsmässig variation bland kvinnohushåll i Mäggänaña. Ett kvinnligt hushållsöverhuvud är enligt ekonomerna Arne Bigsten, Abebe Shimeles och Bereket Kebede (2005: 10) i sig en faktor som på landsbygden innebär en ökad risk för fattigdom. Kvinnohushåll lyfts fram som särskilt sårbara på landsbygden på grund av att antalet arbetsföra i dessa hushåll ofta är lågt i förhållande till antalet icke-arbetsföra barn och åldringar (dependency ratios, Bigsten et al. 2002: 12-14). Det innebär att hushåll med proportionerligt sett fler medlemmar som är under 15 år och över 65 än de som är mellan 15 och 65 är sårbara för fattigdom. Det här kapitlet kommer att visa att en del kvinnohushåll är mycket fattiga men att andra befinner sig i en situation som är försörjningsmässigt jämförbar med många hushåll, med en man som överhuvud. Kapitlet diskuterar vad tillgång till, eller avsaknad av, manlig arbetskraft har för betydelse för kvinnohushållens försörjningsmässiga handlingsutrymme.

Hushållens variation över tid

Hushållets utvecklingsfaser har beskrivits som relativt förutsägbara över tid (se "Chayanovs rule", i Sahlins 1972: 87-92). Hushåll går enligt Fortes (1958: 5) från ett så kallat tillväxtstadium, där ett ungt par med små barn sakta mognar till ett stadium med mer arbetskraft inom hushållet och så vidare mot en fas av "förskingring" som inleds då första barnet gifter sig. Ett hushålls förmåga att klara sig väl är starkt beroende av tillgång till arbetskraft, vilket är relaterat till var någonstans i dess olika faser det befinner sig. Förhållandet mellan vuxna, barn och åldringar, det vill säga mellan de som är arbetsföra och de som är beroende, är centralt för ett hushålls förmåga att bestå som enhet. Ett nygift par med mycket små barn har med andra ord inte lika mycket arbetskraft som det

kan förväntas ha ett antal år senare då barnen vuxit upp men ännu inte flyttat ut och bildat egna hushåll. Väntade förändringar är att barn föds, växer upp och senare bildar egna hushåll, medan föräldrar blir gamla och dör. Detta skulle indikera en förutsägbar tillgång till arbetskraft över tid under ett hushålls livscykel.

Förekomsten av ett stort antal kvinnohushåll i Mäggänaña pekar på att både skilsmässa och dödsfall bidrar till en potentiell föränderlighet hos hushåll utöver förväntade förändringar i sammansättning under en livscykel. Vid sjukdom och dödsfall sker en oplanerad omstrukturering av hushållets personer och resurser, förändringar som kan följas av omgifte och nya resurser. Hushållets sammansättning och försörjningsmässiga förutsättningar kan även förändras av andra anledningar, utöver skilsmässa och make/makas dödsfall. Tillfällig eller långvarig migration är en sådan omständighet. Om vuxna dör behöver barn ibland bli omhändertagna i andra hushåll, vilket också påverkar hushållens sammansättning. Istället för att hushållet över tid passerar genom förutsägbara faser så skulle man kunna säga att i Mäggänaña råder en situation där de karaktäriseras av avbrott i dessa faser.

Kvinnohushåll

Drygt trehundra kvinnor fanns listade som hushållsöverhuvuden med jordbruksmark i eget namn och egna hushåll i statens taxeringslistor över 1400 skattebetalande markinnehavare i Mäggänaña under min tid i området. Enligt bondeföreningens styrelse är kvinnor hushållsöverhuvuden på grund av att de är änkor, frånskilda eller har män som arbetar på annan ort under lång tid. En kvinna med eget hushåll har alltså alltid varit eller är fortfarande gift, även om den äkta mannen är frånvarande. Majoriteten av de trettio kvinnohushåll som jag intervjuade och lärde känna bestod av kvinnor som var änkor (se kapitel 1).⁷⁹ Samtidigt som bondeföreningens styrelse uttryckte en nationell och formell modell av vem som kunde vara hushållsöverhuvud och under vilka omständigheter, så fanns parallellt en lokal erfarenhetsbaserad kunskap om kvinnors olika förutsättningar att bli kvar på egen mark beroende på om äktenskapet upplöstes genom skilsmässa eller dödsfall. Som kapitel 4 belyste är det helt enligt ordningen att en kvinna blir kvar som eget hushåll om hennes

---

⁷⁹ 23 av 30 kvinnohushåll bestod av änkor mellan 30 och 80 år jämt fördelade över åldrarna.

man dör och hon har barn, medan det är långt ifrån självklart att en frånskild kvinna bildar ett eget hushåll. Människor förväntar sig att frånskilda kvinnor ska återvända till föräldrahemmet innan de så småningom gifter om sig. Det är svårt, för att inte säga omöjligt, för en kvinna att bo kvar omgiven av den före detta makens släkt vid en skilsmässa.

Trots att skilsmässor är mycket vanliga fanns det endast tre frånskilda kvinnor bland de trettio som jag intervjuade. I hälften av de trettio hushållen berättade kvinnor emellertid spontant att de eller deras makar eller barn någon gång hade skilt sig. Flera av de trettio hushållen omfattade hemvända döttrar som var frånskilda. I flera fall nämnde människor skilsmässor i plural. Bröllopsångerskan Jeshi påstod att hon haft 17 äkta män av vilka hon hade skiljt sig från alla utom den siste maken som hon istället blev änka efter.⁸⁰ Även om Jeshis många äktenskap är en ytterlighet ger hennes exempel en indikation på hur vanligt förekommande skilsmässa är. Ofta nämnde kvinnor egen, makes eller barns skilsmässa i samband med att de förklarade hur deras hushålls sammansättning eller marksituation såg ut. Det finns anledning att tro att antalet skilsmässor i verkligheten var ännu högre eftersom jag inte specifikt frågade efter tidigare äktenskap och skilsmässor under intervjuerna. Kvinnorna nämnde dem istället spontant och i förbifarten för att förklara hushållets nuvarande utseende eller dess marktillgångar. I de fall där jag verkligen frågade vidare under en intervju visade det sig ibland att kvinnorna hade varit gifta någon ytterligare gång men att de inte bedömt äktenskapet som meningsfullt att nämna i förhållande till samtalsämnet. Det gällde då ofta äktenskap som varken hade resulterat i barn eller varaktiga förändringar av markförhållanden. Mina erfarenheter visar att det går att dra slutsatsen att även om polygyni är relativt ovanligt i Mäggänaña så är seriell monogami mycket vanligt förekommande, vilket också är fallet i andra delar av höglandet.⁸¹

---

⁸⁰ Det är inte helt säkert att siffran 17 är menad att uppfattas som ett exakt antal. Jag har vid många tillfällen hört siffran sju nämnas som en del av ett tal när personen snarare avsett att betona ett stort antal än ett exakt antal. Det kan jämföras med Zinäts angivande av sju eller åtta generationer i kapitel 3 där hon samtidigt uppgav att hon inte visste hur många generationer som egentligen är nödvändiga att undersöka för att se om släktskap föreligger innan ett par ingår äktenskap.

⁸¹ I Poluha (1989: 50) har 60 % av de intervjuade männen och 48 % av kvinnorna varit gifta minst två gånger och H. Pankhurst (1992: 115) anger antalet uppgivna äktenskap till i genomsnitt 3,3).

Av de tre frånskilda kvinnor som jag talade med var det bara en som bodde kvar efter skilsmässan och hade byggt ett eget hus intill sin före detta makes. Fatima var en kvinna i åttioårsåldern som hade en nittonårig adoptivdotter. Makarna hade skilt sig trettio år tidigare och Fatima delade då marken med sin make. De hade hela tiden bevarat en god relation och hjälpts åt med praktiska göromål. Fatima och hennes förre make hade bland annat byggt upp terrasser som höll jorden på plats på deras angränsande och sluttande åkermark. Fatima hade en andel åkermark men ingen boskap. Varken Fatima eller hennes förre make hade fått några egna barn. Fatimas adopterade dotter lagade mat och skötte hushållet åt både Fatima och hennes förre make. Mannen hade alltid hjälpt Fatima med jordbruket. Nu var båda två gamla och för att klara jordbruksarbetet bjöd Fatima in sina grannar som hade oxar och de plöjde hennes mark medan hon serverade dem mat och dryck. Hon brukade utbytet *ḡaḡe* för att få hjälp med hushållets manliga arbetsuppgifter, se föregående kapitel.⁸² Fatimas situation stämmer överens med H. Pankhursts (1992: 24) observation att före detta äkta män ibland kan fortsätta att hjälpa sina före detta fruar i jordbruket. Abere och Workit, som var de två andra frånskilda kvinnor i Mäggänaña som jag intervjuade, återvände till skillnad från Fatima till föräldrahemmet vid sina skilsmässor. Ingen av dem försökte leva kvar nära männen som de skilt sig ifrån. Båda kvinnorna fick ärva mark av sina föräldrar och bodde sedan kvar som egna hushåll, Abere helt ensam (se även kapitel 9) och Workit med sina barn.

Fyra av de trettio intervjuade kvinnorna med egna hushåll var gifta. Trots det representerade de sina hushåll i bondeföreningens taxeringslängder. En kvinnas hushåll, vars make arbetade i Addis Abeba, uppfyllde bondeföreningens formella definition av kvinnohushåll som bestående av en kvinna vars make arbetar på annan ort under lång tid. Kvinnan var sedan tidigare änka och nu omgift med mannen som arbetsmigrerat. Hushållets jordbruksmark tillhörde inte den nuvarande maken utan var kvinnans och hennes barns från det första äktenskapet. En annan av de fyra gifta kvinnorna var en mans andra hustru och hon levde därför som ett eget skattebetalande

---

⁸² Det troliga är att det innebar att även den förre makens mark plöjdes. Trots att de var frånskilda och bodde grannar agerade Fatima och hennes förre make som en försörjningsmässig enhet.

hushåll.⁸³ Hennes make hade annan mark i eget namn i samma bondeförening tillsammans med sin första hustru. Den tredje av kvinnorna levde med man och barn i Addis Abeba men hade mark som hon ärvt av sin mor. Hon var född i Mäggänaña och lät en annan bonde bruka marken och delade skörden lika (*yäakkul*) med honom. Hon hade också ett litet hus som mestadels stod oanvänt. Varje år återvände hon för att dela skörden, betala markskatten och hålla en fest till minne av sin mor. Det här arrangemanget var dock ovanligt.

Maken till den fjärde gifta kvinnan hade egen mark men i en annan bondeförening. Arago, 21 år, stod upptagen i bondeföreningens taxeringslängder som innehavare till en andel mark. Hon och hennes syskon hade efter föräldrarnas död fördelat deras mark mellan sig. Arago och hennes make var för tillfället bosatta i en större by i trakten men hade som mål att bygga ett hus flytta och ut till Aragos mark. I väntan på att huset skulle bli klart tillverkade Arago hushållsartiklar som korgar av gräs på beställning. Hon köpte även kaffe av handelsmän i en större stad som hon sålde på mindre marknader med viss förtjänst. Maken plöjde hennes mark men de hade inga egna oxar. Aragos make hade gjort militärtjänst under dergen. Han blev skadad under sin tjänstgöring och hade en månatlig pension efter det.⁸⁴ Hans mark brukades av hans bror. Aragos och hennes makes situation var ovanlig eftersom de hade valt att bosätta sig på Aragos mark och inte på makens vilket människor generellt uppfattade var ett mer förväntat agerande.

Kapitel 3 visade att människor i Mäggänaña betraktar män som inte har egen mark och därför flyttar till en kvinna som har mark som beklagliga undantag från en virilokal norm. Männen är i sådana situationer i socialt och ekonomiskt underläge vilket är förväntat för en kvinna men beklagansvärt hos en man. Män utan egen mark representerar inte heller hushållet i statens taxeringslängder. Aragos make hade mark i en annan bondeförening än där han bodde och då gäller inte heller gängse praxis att män representerar hushållet

---

⁸³ Polygyni har framhållits som ogynnsamt för kvinnor ur markfördelningssynpunkt. Under dergens markreform (och införande av bondeföreningar) tenderade män att registrera endast en av sina fruar hos bondeföreningen och lät den andra klara sig på egen hand (se Pankhurst, H. 1992; Zenabaworke Tadesse 2003). Här tycks det som om den hustru som ”klarar sig på egen hand” faktiskt också gör det eftersom hon har mark i eget namn.

⁸⁴ Jag mötte ytterligare en kvinna i en liknande situation. Hon var gift, mor till fyra barn och stod antecknad som markinnehavare i taxeringslängderna men hon var gift med krigsskadad f.d. militär med pension som inte hade egen mark.

gentemot staten. Män utan mark där de bor är på så vis, liksom män helt utan mark, anomalier som utmärks av att de upplevs vara på fel plats i tillvaron vilket gör dem svåra att klassificera i givna kategorier (Douglas 2002).

De fyra gifta kvinnor jag intervjuade exemplifierar olika möjligheter för kvinnor att vara gifta men fortfarande ha mark i eget namn. De visar att det är möjligt för en gift kvinna att, trots sitt civilstånd, stå nedtecknad som hushållsöverhuvud i statens taxeringslängder och på så vis representera sitt hushåll. Det som var gemensamt för samtliga kvinnohushåll jag har talat med var att hushållen saknade en man med mark i eget namn i den bondeförening där han levde. Statens term för hushållsöverhuvuden utgår inte bara från föreställningar om genus utan från genus i relation till markinnehav.

”Manshushåll”

Hushåll med en man som hushållsöverhuvud i taxeringslängderna innehåller i princip alltid minst två vuxna personer (jfr Dessalegn Rahmato 1991: 73; Pankhurst, H. 1992: 123). Motsvarigheten till de kvinnohushåll som består av en ensamstående kvinna utan make mötte jag i form av en yngre man som var den enda medlemmen av sitt hushåll. Denne man hade varit militär och blivit ekonomiskt kompenserad för sin insats och därför byggde han sig ett stort hus med plåttak, vilket är en indikation på välstånd i jämförelse med ett hus med grästak. Han var den enda personen som bodde i sitt nybyggda hus men han planerade att gifta sig inom kort.⁸⁵ Den unge mannens mor var änka och bodde i ett hus intill hans. Det är tveksamt om man kan kalla honom ett hushåll då han levde av sin mors matlagningskonst och ännu inte hade hunnit bruka marken sedan han återvänt från sin militärtjänstgöring. Han var dock registrerad som innehavare av egen jordbruksmark i statens taxeringslängder och därmed som hushållsöverhuvud. Utöver honom råkade jag endast den yngre man som hade lärt sig att baka bröd då han en tid levde ensam efter sin skilsmässa (se kapitel 3). Ett ”manshushåll” bestående av en man och eventuellt andra hushållsmedlemmar såsom barn men utan en kvinna är ytterst ovanliga, och som kapitel 4 visade är det relaterat till moraliska föreställningar om genus och föräldraskap.

---

⁸⁵ Han var i själva verket på väg till marknaden för att köpa gåvor till sin blivande fru när vi möttes och skyndade sig iväg i detta ärende när vi talat färdigt.

Hushålls generella variation av välstånd

Fantais och Alis hushåll var ett av de första hushållen jag fick möta i Mäggänaña genom bondeföreningens styrelses försorg. Trettiotåriga Fantai och Ali som var 40 år hade flera barn tillsammans. De berättade att när de båda var mycket unga vaktade de sina respektive familjers boskap på betesmark som används gemensamt av åtskilliga hushåll i området. Ali växte upp tillsammans med sin farmor och berättade för henne att han tyckte om Fantai. Alis farmor bad då Fantais föräldrar att inte gifta bort henne med någon annan. Så småningom blev det giftermål mellan de två och Fantai flyttade till Alis hemby. Deras äldsta, en femton år gammal dotter, var liksom sin mor mycket duktig på att tillverka korgar och andra föremål som kunde användas i hushållet. De andra barnen hade följt med några års mellanrum och yngsta dottern var ett år gammal och hade just lärt sig gå. De bodde granne med Alis farmor och farfar i ett stort hus med plåttak.

Fantai och Ali hade två oxar, två kor och både får och getter. I hushållet fanns en pojke som vaktade boskap. Pojken fick mat och husrum och hans föräldrar fick en liten ersättning för hans arbete. Fantai och Ali hade tre andelar åkermark att leva av, men Ali plöjde även andra människors mark och delade skörden med dem i det formaliserade utbytet *yäkkul* för att utöka den egna mängden gröda att leva av.⁸⁶ Ali hade även flera bikupor som gav en extra inkomst medan Fantai och hennes döttrar sålde sitt hantverk på den lokala marknadsplatsen. Fantai och Ali var inriktade på att prova nya saker och visade gärna upp vad de för tillfället testade i form av nya idéer, grödor eller tekniker från jordbrukskontoret. De hade ett mönsterhushåll som på många sätt uppfyllde lokala och nationella föreställningar om hur ett idealt jordbrukande hushåll i höglandet bör se ut med avseende på tillgång till boskap, mark och arbetskraft.⁸⁷

Ett annat hushåll bestod av Seid som var i fyrtioårsåldern och Saodi som var tio år yngre. De hade gift sig för tjugo år sedan och deras äldsta son var tonåring. De hade tre yngre barn och väntade ett till. Det här hushållet levde av

---

⁸⁶ Samtliga utbyten som nämns i det här kapitlet har beskrivits i kapitel 6.

⁸⁷ Hoben (1973: 43) benämner hushåll som innehar sitt eget hemman, åkermark, oxar, utrustning och tillräckligt med arbetskraft (minst en vuxen kvinna och man) för fullständiga. Råder däremot brist på någon av dessa faktorer beskrivs de som ofullständiga (incomplete). Hobens beskrivning av så kallade fullständiga hushåll i Etiopiens högland illustrerar vad som behövs för att kunna överleva av jordbruket.

två andelar åkermark och hade två kor genom utbytet *rābbi*, alltså kor som de inte ägde men skötte om åt ägaren. Bägge korna hade kalvat. Saodi och Seid delade förtjänsten de fick av att sälja mjölken med ägaren till korna, i enlighet med det fastställda avtal de gjort med denne. De hade inga egna oxar att plöja med men det var möjligt för dem att skaffa tillgång till oxar genom det fastställda utbytet *wānfāl*. Seid fann det svårt att hinna med det arbete som grannar och släktingar krävde i motprestation för att få låna deras oxar. Han hade även uppdrag genom bondeföreningens styrelse som tog hans tid i anspråk och deltog, liksom alla andra som bodde i området, i de obligatoriska, gemensamma arbetsdagar där samtliga hushåll skickade någon för att förbättra vägar eller bygga skolor och terrasser på åkrarna. Det var brist på både tid och pengar, enligt Seid. För två år sedan lånade Seid och Saodi pengar för att köpa boskap som de skulle göda upp och sälja med förtjänst. Saodi blev dock sjuk och de använde pengarna till medicin istället, för att hon skulle bli frisk. De hade fortfarande inte betalat tillbaka trots att två år hade gått.⁸⁸

Människor i Mäggānaña talade om avvikelser från ett ideal av tillgångar i termer av fattigdom (*dāha*). Vad de två hushållen illustrerar är att även hushåll som har en man som hushållsöverhuvud och tillgång till både manlig och kvinnlig arbetskraft uppvisar variation. De här två hushållen består båda av ett gift par och de har ett antal barn i ungefär samma åldrar. Hushållen skiljer sig däremot åt vad gäller tillgång till resurser som arbetskraft, boskap och mark. Fantai och Ali brukar mer mark än Saodi och Seid, de har egna oxar, flera barn och en boskapsvaktande pojke som extra arbetskraft. Fantais och Alis hushåll är jämförelsevis rikt i förhållande till Saodis och Seids hushåll som har mindre mark, färre kreatur och inte egna oxar vilket gör deras till ett fattigt hushåll. Seid uttryckte att det var brist på viktiga tillgångar i hans liv; inte minst bristen på tid var viktig eftersom han måste arbeta för att få låna oxar att plöja sina åkrar med. Även bristen på pengar var bekymmersam eftersom de hade skuldsatt sig.

---

⁸⁸ Det här fallet exemplifierar risken med att ta mikrolån. Kapitel 2 visar att problematiken med risk inte är unik för just det här hushållet utan något som människor beaktar när de överväger att ta lån.

Kvinnohushålls försörjningsmässiga variation - trettio kvinnohushåll

En sammanställning av trettio kvinnohushåll visar att det går att urskilja tre olika grupper med hänsyn till hushållens tillgång till arbetskraft, boskap och mark. Sammantaget ger innehav av dessa produktionsfaktorer en indikation på hushållens försörjningsmässiga situation. Jag har vid följande jämförelse valt hushållens tillgång till oxar och andra nötkreatur som jämförelsens utgångspunkt, eftersom boskap är det kriterium på fattigdom eller relativt välstånd som staten använder.

I tabell 7.1. syns att sex kvinnohushåll har egna oxar. Fyra hushåll har en oxe och två hushåll har två, vilket är nödvändigt för att plöja. Hushåll med egna oxar utgör den grupp av kvinnohushållen som, relativt sett, är mest välbärgad i förhållande till oxar och arbetskraft. Dessa sex hushåll har alla manlig arbetskraft inom hushållet, antingen söner eller, som i två fall, en dotterson respektive en dräng som tar hand om manligt jordbruksarbete. Det är alltså möjligt för kvinnor att äga oxar men, i mitt begränsade urval av hushåll, är detta alltid förenat med tillgång till manlig arbetskraft inom hushållet.⁸⁹ Hushållen har samtliga drygt en andel mark per person i hushållet, utöver den tomtmark hushållet innehar.⁹⁰ Änkan Howas hushåll var det enda som hade plåttak. Som föregående kapitel visade betalade Howa en dräng för att göra manligt arbete. I den här gruppen är kopplingen mellan innehav av boskap och ett visst "välstånd" tydlig och i överensstämmelse med statens kriterium. Två av de sex hushållen har tillgång till konstbevattning och de odlar avsalugröda. Tillgång till konstbevattning är en förutsättning för grönsaker som kräver säker vattentillförsel. Möjligheten att få tillgång till konstbevattning är som vi såg i kapitel 2 begränsad till att åkern av en lycklig slump råkar ha en bäck rinnande igenom eller ligger intill ett större vattendrag. Få hushåll har generellt sådana goda omständigheter.

---

⁸⁹ Det är inte helt oväntat eftersom oxar så tydligt förknippas med en manlig sfär av arbetsuppgifter.

⁹⁰ Mark ses här i relation till antalet medlemmar som befinner sig i hushållet vid min intervju.

Tabell 7.1. Fördelning av tillgångar bland kvinnohushåll med egen ox.

Resurser	oxar	övrig nöt- kreatur	får och getter	<i>ræbbi</i> nöt- kreatur	<i>ræbbi</i> får och getter	andelar mark utöver tomt- mark	personer i hus- hållet	manlig arbets- kraft	arrende <i>yäakkul</i>	konst- bevatt- ning
Hushåll										
1 Howa	2	1 tjurkalv 1 kvinga	5	-	-	4	2	dräng	-	-
2 Tsahay	2	1 ko	-	-	-	4	4	son	-	ja
3 Samoye	1	-	-	-	-	4	4	son	-	-
4 Aminat	1	1 ko	3	-	-	4	4	dotters son	-	-
5 Norit	1	2 kor	2	-	-	5	5	son	-	ja
6 Tamenyi	1	-	-	-	-	6	6	son	-	-

Källa: fältanteckningar januari 2000 och december, 2001.

Tabell 7.2. Fördelning av tillgångar bland kvinnohushåll utan oxar men med nötkreatur.

Resurser	oxar	övrig nöt- kreatur	får och getter	<i>ræbbi</i> nöt- kreatur	<i>ræbbi</i> får och getter	andelar mark utöver tomtmark	personer i hushållet	manlig arbets- kraft	arrende <i>yäakkul</i>	konst- bevatt- ning
7 Lubaba	-	1 ko	-	-	-	6	5	son	-	-
8 Saodi	-	1 ko 1 kalv	1	-	-	5	12	son	-	-
9 Aminata	-	-	-	2 kor 2 kalvar	-	6	7	son	-	-
10 Beyenesh	-	-	-	3 kvigor	3	2	2	son	-	-
11 Ancha	-	1 ko	-	-	-	1	1	bröder	-	-
12 Workenesh	-	1 ko 1 kalv	-	-	-	1	3	granne	x	-
13 Alganesh	-	1 ko	-	-	-	3	4	granne	x	-
14 Asnako	-	-	-	1 ko 1 kalv	1	4	2	granne	x	ja
15 Workit	-	-	-	1 kalv	-	1	4	granne	x	-

Källa: fältanteckningar januari 2000 och december 2001.

Tabell 7.3. Fördelning av tillgångar bland kvinnohushåll utan boskap.

Resurser	oxar	övrig nötkreatur	får och getter	<i>ræbbi</i> nötkreatur	<i>ræbbi</i> får och getter	andelar mark utöver tomtmark	personer i hushållet	manlig arbets- kraft	arrende <i>yäakkul</i>	konst- bevattning
Hushåll										
16 Norit	-	-		-		1	1	dotters son	-	-
17 Arago	-	-		-		1	2	make	-	-
18 Aminat	-	-		-		1	2	son	-	-
19 Kadidja	-	-		-		uppgav ej	2	svärson	-	-
20 Fantai	-	-		-		2	3	bröder	-	-
21 Jesni	-	-		-		3	9	son	-	-
22 Fatima	-	-		-		1	2	<i>ğæge</i>	-	-
23 Zewdi	-	-		-		1	1	granne	x	-
24 Molo	-	-	1	-		1	3	granne	x	-
25 Denkenesh	-	-		-		1	1	granne	x	-
26 Jeshi	-	-		-		1	1	granne	x	-
27 Abere	-	-		-		1	1	granne	x	-
28 Taito	-	-		-		2	3	systems make	x	-
29 Aragash	-	-		-		1	3	granne	x	-
30 Balai	-	-		-		1	1	makes son	x	-

Källa: fältanteckningar januari 2000 och december 2001.

Samoye (tabell 7.1., hushåll 3) exemplifierar ytterligare ett kvinnohushåll i den första gruppen, hushåll med egen ox. Hon var änka i trettiofemårsåldern och hade tre tonårssöner. Sönerna hade vuxit upp och var stora nog för att utföra manligt arbete och hon hade fyra andelar åkermark och en egen ox. På många sätt har kvinnohushåll i denna grupp samma villkor som hushåll med en man som överhuvud eftersom hushållet har tillgång till både manlig och kvinnlig arbetskraft.

Tabell 7.2. består av de kvinnohushåll som inte har en ox att plöja med men som har annan boskap som kor, kalvar, kvigor eller ungtjurar. Det är nio hushåll som antingen har egna nötkreatur eller tillgång till nötkreatur genom ett *rəbbiavtal*. Hushållen har knappt en andel åkermark (0,7) per medlem i hushållet. Fem av hushållen har manlig arbetskraft i hushållet medan fyra låter bruka marken genom ett arrende. Denna skillnad i tillgång till arbetskraft delar grupp två i två underavdelningar: de hushåll som får behålla hela sin skörd för att de har tillgång till manlig arbetskraft och de som måste dela skörden med ett annat hushåll genom arrendet. De hushåll som har manlig arbetskraft men inte egna dragdjur använder utbytena *wānfäl* eller *ǧəge* för att plöja och det är utbyten som kräver arbete, och för *ǧəge* även mat och öl, i retur. Hushållet får tillgång till hela skörden som ett resultat av både *wānfäl* och *ǧəge*, däremot inte vid arrendet *yəəkkul*.

Beyenesh (tabell 7.2., hushåll 10) hade en son i tonåren och exemplifierar grupp två och den underavdelning som har tillgång till manlig arbetskraft utan att det kostar halva skörden. Hon var själv i femtioårsåldern och hade blivit änka tre år tidigare. Hon var en av sin avlidne mans två fruar. Hon hade två andelar åkermark men inga oxar. Genom ett *rəbbiavtal* hade hon tre kvigor, tre getter och två killingar. Beyenesh hade en dotter som var gift och bodde en stad i området och en son som arbetade som dräng i en annan by.⁹¹ Genom att ingå i ett *rəbbiavtal* och se till att getterna fick killingar hade Beyenesh skaffat sig ekonomiska marginaler för oförutsedda eller större utgifter. Enligt *rəbbiavtalet* kan hon behålla en av två killingar. Hon planerade att sälja en killing när markskatten skulle betalas. Sedan Beyeneshs make dog utförde hennes son hushållets manliga arbetsuppgifter, trots att han arbetade som dräng i en annan by. Sonen fick genom utbytet *wānfäl* låna oxar att plöja marken med. I den här

---

⁹¹ Beyeneshs son var en av de få unga män som arbetade som drängar i området.

undergruppen finns både kvinnlig och manlig arbetskraft inom hushållet. Den skiljer sig alltså inte från hushåll med en man som hushållsöverhuvud i fråga om tillgång till arbetskraft men saknar produktionsfaktorn oxar.

Workenesh (tabell 7.2., hushåll 12, se även kapitel 1) var änka och fyrtio år och är ett exempel på den här gruppens andra underavdelning eftersom hon saknade manlig arbetskraft i sitt eget hushåll. Hon hade lite åkermark, bara en andel, som hennes svåger brukade i ett arrende eftersom hennes son var för ung för att utföra manliga sysslor i jordbruket. Hon ägde en ko. Workenesh var driftig i att köpa och sälja grödor på marknadsplatsen. Hon hade också en månatlig statlig pension efter sin make som var militär. Workenesh är ändå ett bra exempel på denna grupp eftersom hennes situation liknar Samiras, en änka som protesterade mot statens definition av vilka hushåll som tillhör de allra fattigaste, det vill säga hushåll utan boskap (se vidare kapitel 8). Utifrån kan en ko tyckas representera en ekonomisk marginal men varken Workenesh eller Samira upplevde sig ha en försörjningsmässig situation som var särskilt fördelaktig. De levde i huvudsak av hälften av den skörd deras åkermark gav eftersom de inte hade tillgång till manlig arbetskraft i sina egna hushåll. Det innebär att statens gradering av bönders fattigdom, där innehav av boskap utgör ett hinder för att få matbistånd, är problematisk (se kapitel 8). Graderingen förbiser att uppskattningsvis hälften av de kvinnor som innehar nötkreatur lever av halva sin skörd. Mitt material är emellertid begränsat och uppskattningen bör närmast tolkas som en indikation. Det viktiga är att här synliggörs en betydelsefull skillnad mellan hushålls villkor som är relaterad till deras tillgång till manlig arbetskraft.

Tabell 7.3. består av femton hushåll. De har i genomsnitt 0,5 andel åkermark per person i varje hushåll och alltså mindre åkermark än de andra två grupperna.⁹² Föregående kapitel visade att en andel åkermark skulle kunna försörja en person enligt dergens fördelningsprincip. Många av hushållen i tabell 7.3. har få medlemmar, i flera fall består hushållet av bara en person och har en andel mark. Eftersom underlaget är begränsat är det tveksamt om ovanstående siffror kan tolkas som en indikation på att hushåll utan boskap och andra kreatur även ser ut att ha mindre mark än genomsnittet. Det är, som kapitel 5 diskuterade, problematiskt att beräkna hushållens tillgång till mark per person eftersom människor rör sig in och ut ur hushåll tillfälligt eller mer

---

⁹² Ett hushåll går bort i denna beräkning eftersom sjuttioåriga änkan Kadidja inte var säker på hur mycket mark hon hade.

långvarigt på grund av arbetsmigration, giftermål, skilsmässa, flytt till släktingar osv. Däremot är det tydligt att det även inom denna grupp finns en betydelsefull skillnad mellan de kvinnohushåll som har manlig arbetskraft och de som måste arrendera ut sin mark och leva på hälften av skörden. Den första underavdelningen har hela sin skörd att leva av, den andra gruppen hälften av skörden. Sju hushåll har manlig arbetskraft inom hushållet och jordbrukar genom ett formaliserat utbyte men inte i form av arrende utan genom *wänfäl* och *ğəge*, medan åtta hushåll arrenderar ut sin åkermark. Hjälp av en granne är ofta liktydigt med hjälp av manlig släkting till avliden make men viss variation finns.⁹³ Den stora skillnaden mellan kvinnohushåll generellt är alltså att de som behåller hela sin skörd att leva av får mer att äta eller sälja och en bättre ekonomisk situation än de som bara har hälften.

Kvinnors egen ålder och hälsa är förstås också av betydelse för hushållens försörjningsmässiga situation och sårbarhet. Jeshis hushåll, bröllopsångerskan från kapitel 3, är ett av de allra fattigaste (tabell 7.3., hushåll 26). Hon var åttio år och änka. Jeshi hade inga barn att samarbeta med och utan egna barn som hjälper henne måste hon arrendera ut sin mark. Jeshi levde på hälften av det som hennes enda andel åkermark gav i skörd eftersom hon delade skörden lika med grannen som brukade åkermarken åt henne. Hon var gammal och hade svårt att gå och därför var det besvärligt att delta i marknadsplatsernas handel. Hon kunde inte heller ägna sig åt hantverk. Problem med att inte klara att komplettera sitt jordbruk med sidoinkomster kan även gälla yngre kvinnor med handikapp, såsom den unga änkan Zewdie som på grund av en polioskada hade svårt att röra sig (tabell 5.3. hushåll 23). Hon hade heller inte barn eller bröder som kunde hjälpa henne.

För alla hushåll gäller att samverkan av oxar, mark och arbetskraft är viktig. Manlig arbetskraft är en produktionsfaktor av särskild vikt för kvinnohushåll i samverkan med oxar och den mängd mark hushållet har. För kvinnohushåll som saknar tillgång manlig arbetskraft blir det tydligt hur viktig denna arbetskraft är: en konsekvens av brist på manlig arbetskraft är relaterad till hur mycket av skörden hushållet får behålla.

---

⁹³ Hushåll 23 i tabell 7.3. är en modifierad form av utbyte. Grannen, som var bror till Zewdies avlidne make, erhöll huvudsakligen det kreatursfoder som producerades, alltså endast stjälkarna från skördade sädeslag och inte halva skörden.

Diversifiering, risk och inkomstgenererande aktiviteter

Ytterligare inkomstgenererande aktiviteter är viktiga för enskilda hushåll då de ger penninginkomster som är nödvändiga för att betala markskatten och för att kunna köpa det som man själv inte producerar, som skolböcker och olja till lampor. En diversifiering av inkomstkällor kan också bidra till att skapa ekonomisk marginal och minska risk för total utblottning (jfr Yared Amare 2003, eller se Ellis 2000, för en mer generell diskussion om betydelsen av diversifierade försörjningsmöjligheter).

Samtliga hushåll i Mäggänaña använder först och främst de lokala marknadsplatser som finns i trakten för att omsätta sina grödor eller sälja sina kreatur. Genom att regelbundet sälja en del av sina grödor eller någon egentillverkad produkt kan hushållen lägga undan lite pengar varje vecka för att spara till markskatten. Andra väljer att sälja träd eller kreatur för en större summa när det är dags att betala. Hushållen använder en mångfald av inkomstgenererande aktiviteter där kvinnor och män oftast gör olika saker. En del kvinnor tillverkar hushållsartiklar för försäljning, som bränslekakor av dynga för matlagning eller korgar för förvaring. Många säljer smör, rökelseväxter och andra odlade grödor från sin trädgård. En hel del kvinnor har höns, oftast endast ett fåtal, som ger ägg och kycklingar som de kan sälja.⁹⁴ Andra kvinnor har kunskaper i hur man bedriver handel och upparbetade nätverk med handelsmän för inköp och försäljning av exempelvis kaffe i lite större skala. Ytterligare andra har kunskap och erfarenhet av att köpa frukt eller grönsaker på en marknadsplats och sälja densamma på en annan marknad, lite dyrare. Även män bedriver handel med hjälp av olika marknadsplatser och en syssla som endast män ägnar sig åt är att bryta stenblock för att sälja som byggmaterial.

Andra inkomstgenererande aktiviteter som många hushåll ägnar sig åt är direkt kopplade till möjligheten att utnyttja en efterfrågan på kunskap och tjänster som någon kan tillhandahålla. En hel del människor har individuella kompetenser som de använder för att skaffa inkomst. I en del fall är kompetensen specifik kunskap på ett område där någon är expert, exempelvis kvinnor och män som har lärt sig traditionell läkekonst eller veterinärkunskap

---

⁹⁴ Hönsuppfödningens betydelse för höglandshushållens återhämtning efter svåra perioder av hunger och svält är generellt underskattad och lite studerad enligt Aklilu, Udo, Almekinders, Van der Zijpp b (2008)

eller kvinnor som är särskilt duktiga på att fläta hår i *shiroba*, en speciell flätad frisyr för kvinnor.

Värt att notera är att ett mycket stort antal hushåll påpekade att uppvuxna eukalyptusträd runt huset var en viktig resurs, möjlig att sälja av om hushållet behövde pengar till markskatten eller oväntade utgifter. För hushåll utan boskap och annan kreatur var träd ofta den enda resurs hushållet hade, utöver gröda, som var möjlig att omvandla till pengar. Eftersom hälften av de trettio intervjuade kvinnohushållen varken hade boskap eller annan kreatur tycks träd framför allt i dessa hushåll ersätta kreatur som ekonomisk buffert eller "bankkonto" att använda i en ekonomiskt trängd situation. Att människor uppgav att träden var en viktig resurs visar på nödvändigheten av att ha tillgång till en möjlig penninginkomst men eftersom hushållen endast hade ett fåtal träd planterade runt huset, där de även skänkte välbehövlig skugga, så ger träd knappast upphov till ekonomiska skillnader mellan hushåll. Träd binder jord men de drar även till sig fåglar och tar vatten från odlade grödor så det var få som hade mer än enstaka träd på sina åkrar.⁹⁵

Arbetsmigration och annat lönearbete

Enstaka kvinnor och män som klarat skolan och lyckats ta sig vidare till högre utbildning och kvalificerade arbeten förekom i Mäggänaña, men de var undantag. En form av manligt lönearbete som finns är husbyggen på större orter medan kvinnor oftare arbetar på barer. Ett exempel på hushåll med flera medlemmar som åtminstone periodvis kunde arbeta utanför jordbruket är femtioåriga Jesnis hushåll (tabell 7.3., hushåll 21). Hon hade relativt nyligen blivit änka när vi träffades första gången och hade fyra vuxna döttrar och deras små barn boende hos sig. Samtliga döttrar hade skilt sig och återvänt till henne. Hushållet hade nio medlemmar men ingen manlig arbetskraft. En vuxen son bodde däremot granne med Jesni och han plöjde åt sin mor. Jesni hade tre andelar åkermark men ingen boskap. Hon hade däremot kunskaper i traditionell läkekonst och kunde genom sina kunskaper (och sina grannars efterfrågan av hennes kunnande) förtjäna en liten inkomst vid sidan om vad jordbruket gav. En av döttrarna arbetade på en bar, en annan hade rest till Addis Abeba under

---

⁹⁵ Hushåll med mark som gränsade till flodfårar som överfylldes vid regnperioder hade ofta träd planterade vid vattendraget för att binda jord och förhindra erosion. De träden såldes inte. Ett annat undantag var ett trädplanteringsprojekt, se kapitel 8, som vid tidpunkten för denna studies genomförande var på planteringsstadiet.

fastan för att tugga och en tredje bakade injera i en liten restaurang på en ort i närheten. Trots dessa driftiga döttrar höll deras tak inte tätt och det regnade in i huset. Jesni hade ansökt om mikrokredit på det statliga distriktskontoret men fått avslag för att hushållet inte hade boskap, vilket långivaren krävde som säkerhet. Brist på boskap är ett kriterium på fattigdom och trots att Jesni och döttrarna arbetade utanför jordbruket så var hushållet inte särskilt välmående.

Två exempel på hushåll som hade medlemmar som arbetsmigrerat är Howas (tabell 7.1., hushåll 1) och Asnakos (tabell 7.2., hushåll 14). Båda hade lika mycket mark. Howa hade tre barn som arbetsmigrerat till annan ort. Hon hade både arbetskraft (en dräng), oxar och övriga kreatur. Asnakos äldste son hade också migrerat medan en dotter nyligen hade dött. Medan Howa hade plåttak på sitt hus som ett yttre tecken på sitt relativa välstånd, arbetade Asnakos yngste son i ett annat hushåll och passade det hushållets boskap. Att låta unga pojkar arbeta som herdepojkar i ett annat hushåll innebär att pojkarna flyttar hemifrån och inte får gå i skolan. Det är en signal om att ett hushåll uppfattar sig som mycket fattigt och att ingen bättre utväg finns att sörja för barnet. Asnakos hushåll hade sålt en ox på grund av torkan och äldste sonen var borta på obestämd tid. Det innebar att hushållet saknade manlig arbetskraft. Trots att Asnako hade en del mark som hon till och med kunde konstbevattna, vilket är en stor ekonomisk fördel, så hade de sociala omständigheterna sammanfallit så att hon för tillfället hade mycket svårt att försörja sig och sina barn. Både Howa och Asnako hade barn som arbetsmigrerat, i Howas fall var det tre barn medan det för Asnakos del endast gällde en son. Kan det möjligen förklara skillnaden mellan deras hushåll?

För de flesta som var kvar hemma när familjemedlemmar migrerat för att söka arbete blev dessa personer en källa till oro snarare än pålitliga inkomstkällor, eftersom det var svårt att hålla kontakten med varandra (det fanns vid tidpunkten för mitt fältarbete endast telefon i en lite större by i närheten av Mäggánaña och läs- och skrivkunnigheten är låg). Människor talade om barn och barnbarn som lämnat hemmet för att söka efter arbete i termer av att deras frånvaro innebar en förlust av arbetskraft i hushållet. När människor uttryckte förhoppningar som var knutna till att någon familjemedlem hade migrerat för att söka arbete kunde det handla om vad man hoppades kunna köpa för de pengar som de eventuellt skulle komma att tjäna, till exempel en ox eller andra kreatur.

Det är svårt att hitta ett lönearbete som ger bra betalt. Att baka injera, arbeta på ett bygge eller en bar är inte särskilt välavlönat. Högländet domineras av

småjordbruk och 85 procent av Etiopiens befolkning bor på landsbygden (CSA 1998). Det finns få arbetstillfällen inom exempelvis industri. De flesta människor i Mäggänaña är utbildade, majoriteten vuxna är analfabeter, och som okvalificerad arbetskraft hittar de inte enkelt ett arbete som ger dem möjlighet att skicka hem några pengar regelbundet eller komma hem med en större summa. När en individ migrerar i höglandet, till andra delar av Etiopien eller till andra länder vilket är mindre vanligt, är det ett sätt för ett helt hushåll, snarare än för individen själv, att bredda sina utsikter att klara sig och sprida risker enligt Markos Ezra och Gebre-Egziabher Kiros (2001). Enligt dem är den vanligaste anledningen till migration i de norra delarna av Etiopiens högland äktenskap medan den näst vanligaste är att hjälpa mor- och farföräldrar samt andra släktingar. Först på tredje plats kommer sökande efter arbete. Det stämmer väl med vad människor uppgav i mina intervjuer. De flesta hushåll i Mäggänaña hade döttrar som gift sig och flyttat, svärdöttrar som flyttat in (tidigare kapitel har visat att det framför allt är kvinnor som flyttar vid giftermål) eller släktingar som tillfälligt eller mer permanent bodde där, medan arbetsmigration inte var lika vanligt. Grunder för migration skiftar emellertid mellan skeden av extrem försörjningsmässig utsatthet och andra perioder. Under svältkatastrofen i mitten av 1980-talet migrerade få på grund av giftermål, istället var flytt till släktingar och sökande efter alternativa utkomster det som dominerade (Markos Ezra 1997; Markos Ezra & Gebre-Egziabher Kiros 2001).

Lönearbetande och arbetsmigrerande familjemedlemmar är med all sannolikhet inte ett användbart mått för att förstå ekonomiska skillnader mellan kvinnohushåll i Mäggänaña. Det är troligt att det även är så vi ska förstå övriga hushåll, med en man som överhuvud. När jag frågade efter hur man betalade sin markskatt så var det aldrig någon som uppgav remissor som ett sätt att klara denna utgift. Det här var inte självklar information som var lätt att få reda på men utifrån det material jag har kan man säga att det är möjligt att Howa, som hade dräng och till och med plåttak på sitt hus, fick ekonomisk hjälp av sina barn. Däremot är det inte särskilt sannolikt att det var hennes barn som var upphov till hennes relativa välstånd, utan snarare kombinationen av mark, arbetskraft och oxar och andra kreatur. Migration och lönearbete ska snarare ses som ett uttryck för försörjningsmässig utsatthet och brist, även om dess betydelse är ett intressant område att utforska vidare.

Avslutande diskussion

Bigsten, et al. (2002, 2005) har jämfört fattigdomsnivån mellan 1994 och 1997 i både urbana miljöer och jordbrukande områden i Etiopien. De har sammanfattat viktiga faktorer och deras betydelse för nivå av fattigdom på landsbygden (och i städer vilket inte har behandlats här). Identifierade faktorer som är betydelsefulla för ett hushålls ekonomiska situation på landsbygden i Etiopien är innehav av en ox och närhet till lokala marknadsplatser (Bigsten, et al. 2005: 187).

Lokala marknadsplatser ger arbetstillfällen och den infrastruktur som följer med är fördelaktig för att bekämpa landsbygdsfattigdom enligt Bigsten, et al. (2005). Närhet till lokala marknadsplatser öppnar möjligheter för jordbrukande hushåll att förbättra sin levnadsstandard. I Mäggänaña skapar de flesta inkomstgenererande aktiviteter sällan större ekonomiska skillnader mellan hushåll. De transaktioner som däremot kan ge hushållen en ansenlig ekonomisk vinst är avsalugrödor som khat och grönsaker (se exempel i kapitel 2), vilket är i överensstämmelse med Bigsten, et al. (2005). Försäljning av khat och grönsaker är i nästan alla fall förenat med tillgång till konstbevattning vilket är beroende av var hushållets mark är belägen. Tillgång till vatten går inte att förvärva utom för hushåll som får tillfälle att arrendera mark med konstbevattning (med hjälp av utbytet *yäkkul*, se föregående kapitel) och att arrendera mark kräver i sin tur att hushållet har manlig arbetskraft. En annan möjlighet är att ta mikrolån och exempelvis köpa boskap, göda upp den och sälja den med vinst, se kapitel 2, vilket är en möjlighet som är förenad med risk.

Innehav av egna oxar är en kritisk faktor för hushåll, som vetenskaplig litteratur betonat som mer avgörande för småjordbrukande hushålls fattigdom eller relativa välstånd än mängden mark de innehar (Bigsten, et al. 2005, se även McCann 1984, 1987a, 1987b). Även staten använder, som tidigare kapitel har visat (se även kapitel 9), tillgång till boskap som ett kriterium för fattigdom eller visst välstånd. Utifrån det här kapitlets exempel har vi sett att kvinnohushåll uppvisar stor variation där tillgång till mark, oxar och arbetskraft skiljer dem åt. Innehav av egna oxar är inte den enda betydelsefulla faktorn för att identifiera graden av ett hushålls välstånd/fattigdom. En viktig faktor som skapar försörjningsmässiga skillnader är hushållets sammansättning. Det handlar om medlemmarnas genus och ålder, och därmed om deras möjlighet att bidra till hushållets samlade arbetskraft.

Enligt Bigsten et al. (2002, 2005) är kvinnohushåll en kategori som särskilt bör uppmärksammas vid fattigdomsbekämpning. Det här kapitlet har visat att en del kvinnohushåll har samma villkor i förhållande till arbetskraft som hushåll med en man som överhuvud. En del hushåll måste dock kompensera för bortfall av manlig arbetskraft och ibland kostar detta dem halva skörden. Vissa kvinnohushåll kan därför sägas vara mer sårbara än hushåll med en man som överhuvud men det gäller inte alla.

För att förstå variation mellan kvinnohushåll och vilka faktorer som är betydelsefulla för deras försörjning måste man beakta flera faktorer samtidigt. I Mäggänaña är det föreställningar om genus och arbete som i den lokala kontexten ger upphov till en situation där kvinnohushålls försörjningssituation är olik den situation som hushåll med män som överhuvud har. Förhållandet mellan antalet arbetsföra och beroende i ett hushåll är en viktig faktor för hushållets ekonomiska situation men måste kompletteras med insikt om genus betydelse för försörjning, inte minst i relation till de ”inbäddade” aspekterna av viktiga lokala ekonomiska transaktioner. Det vill säga hur formaliserade utbyten är utformade, vem som uppfattas kunna göra vad, vad hjälp med olika arbetsuppgifter kostar och vem som hjälper vem utan kostnad, alltså betydelsen av vad enskilda hushåll har *makt att göra* (Barnes 1993: 198-199) i förhållande till försörjningsmässigt handlingsutrymme. Omständigheter som tillgång till manlig arbetskraft men även närhet till bröder, moderskap och barnens ålder är utslagsgivande faktorer för ett kvinnohushålls möjlighet att klara sin försörjning i Mäggänaña. Kvinnor med vuxna söner, svärsöner eller bröder som hjälper dem med manligt arbete kan försörjningsmässigt uppskattas vara i samma situation som hushåll som har en man som överhuvud. För kvinnohushåll utan tillgång till manlig arbetskraft i form av makar, vuxna söner, svärsöner eller bröder kan manligt arbete däremot bli dyrt. Det här kapitlet visar alltså att det vid uppskattningar av välbefinnande och fattigdom är nödvändigt att beakta genus betydelse för försörjning för att förstå inte minst kvinnohushålls situation.

Kapitel 8

Statliga interventioner och lokalt motstånd

Wollo har med anledning av återkommande perioder av torka och svältkatastrofer tagit del av flera nationella och internationella utvecklingsprojekt och biståndsinsatser under de senaste trettio åren. Människor i det här området har upplevt skiftande försök från omvärlden att förbättra deras försörjningsmöjligheter genom förflyttnings- och bybildningsprogram såväl som utvecklingspaket med naturvård och konstgödsel. Staten skapar genom insatser av det här slaget yttre strukturer som på olika sätt påverkar hushållens, och inte minst kvinnohushållens, möjligheter att försörja sig.

Mötet mellan statens intentioner och lokalbefolkningens verklighet vid fattigdomsbekämpning är komplicerat av flera skäl. I det här kapitlet vill jag särskilt belysa beröringspunkter som konkret kommer till uttryck genom lokalbefolkningens agerande när de förhåller sig till nationella utvecklings- och biståndsprojekt. Kapitlet kommer att undersöka människors möjligheter att agera i förhållande till statliga projekt och policys.⁹⁶ Antropologen Lila Abu-Lughod (1990) menar att det genom att undersöka olika former av motstånd är möjligt att fånga hur lokala komplexa, överlappande och motstridiga mönster av makt ser ut. Abu-Lughod (1990: 42) är inspirerad av Foucault som i *Sexualitetens historia* formulerar sin kontroversiella tes ”där makt finns, finns motstånd” (Foucault 2002: 105). Hon vänder på Foucaults resonemang och menar att där det finns motstånd finns det makt. Abu-Lughod föreslår att

---

⁹⁶ Antropologerna Cris Shore och Susan Wright (1997: 5) avser både lagar och förordningar som organiserar samhället och retorik och manifest när de beskriver vidden i begreppet policy. Begreppet innefattar även skrivna dokument utformade av regeringar samt vad en lokalbefolkning uppfattar i mötet med lokala företrädare för statsmakten. Policy är, enligt Shore och Wright, inbäddat i institutionella mekanismer av beslutsfattande och service. I den här vida betydelsen kan statlig policy sägas genomsyra varje möte mellan lokalbefolkning och statlig administration i kapitlets fallbeskrivningar.

motstånd därför ska användas som ett diagnostiskt verktyg för att upptäcka makt i relationer. Följande ”diagnostiska” exempel visar att människor gjorde ett slags lågmält motstånd mot hur staten genomförde utvecklingsprojekt, ofta i form av en klagan mellan grannar. Protesterna visar att människor reagerar på förhållanden som handlade om makt. Med utgångspunkt i exemplen diskuterar kapitlet aspekter av maktrelationen mellan stat och lokalbefolkning där både genus och mötet mellan olika slags kunskapsbaser i utvecklingsprojekt som genomförs i lokalsamhället är viktiga perspektiv.

En fattig kvinna

Samira var en änka med flera barn som berättade för mig om vad som hade hänt när hon hade klagat på bondeföreningens kontor mot ett principiellt beslut som hindrade henne från att få nödhjälp för att hon ägde en ko.⁹⁷ Under en svår period av torka och matbrist hade Samira bekymmer med att klara sin och sina barns försörjning på skörden av den lilla åkerlapp som hon levde av. Eftersom hennes barn var små hade hon ännu ingen hjälp av dem i jordbruket utan hade ett avtal med en granne som plöjde marken och delade därför skörden lika med denne man och hans hushåll. Hon och hennes barn skulle alltså leva av hälften av den skörd som åkerlappen gav. När Samira förstod att kon hindrade henne från att registrera sig som mottagare av nödhjälp för att hennes hushåll som innehavare av boskap inte blev definierat som tillhörande det allra fattigaste skiktet av hushåll i området, vände hon sig till bondeföreningens styrelse och klagade sin nöd. Hon återvände med en *ṭasa* linser (motsvarar ca två kilo linser) som styrelsen hade ordnat fram. ”Dom sade att jag måste sälja kon, men jag fick det här så jag vet inte om jag ska skratta eller gråta” sade hon efter besöket.

Bondeföreningens styrelse är själva bönder och bor i samma område som Samira men de hade inte möjlighet att göra ett undantag för henne. De var sinsemellan inte eniga i frågan om boskap skulle vara ett hinder för att få matbistånd men definitionen av fattiga hushåll var formulerad på en högre nivå i administrationen och styrelsen representerade det beslutet. Styrelsen gav

---

⁹⁷ Matbistånd är nödhjälp i form av mat som planläggs av World Food Program (se även kapitel 2). Meteorologiska stationer och satellitövervakning uppskattar risknivåer för hunger och svält i förhållande till nederbörd i olika områden i Etiopien och mätningarna utgör sedan beräkningsgrund för utdelning av matbistånd. Nödhjälpen distribueras genom lokal statlig administration. Det slags matbistånd jag såg under denna period var säckar med vete.

Samira rådet att sälja kon och registrera sig för matbistånd, vilket hon inte ville göra trots att det var svårt att skaffa foder till boskap under en torka.⁹⁸ Under perioder av matbrist vill många sälja sin boskap för att köpa mat och priserna på boskap går då ned medan priserna på säd och baljväxter går upp. Samira visste att det skulle bli mycket svårt för henne att få råd att köpa en ny ko senare när torkan var över, priserna på gröda normaliserats och boskapspriserna åter gått upp. Hon behöll därför sin ko.

Samiras protester rörde det faktum att den statliga administrationen enbart hade tagit hänsyn till avsaknaden av boskap som kriterium för yttersta fattigdom. Utifrån Samiras perspektiv var detta inte en definition som speglade hennes hushålls verklighet. För Samiras del var den avgörande faktorn för vad hon och hennes barn fick äta relaterad till bristen på manlig arbetskraft, inte till huruvida hon ägde en ko (trots att en ko kan kalva och ge mjölk vilket ger ett värdefullt tillskott). Statens definition av de allra fattigaste hushållen tog inte hänsyn till andra faktorer än ägande av boskap och beaktar inte att vissa kvinnohushåll endast har hälften av sin skörd kvar. Samiras granne som också var änka med en tonårig son som utförde hushållets manliga jordbruksarbete behöll hela sin skörd och fick mer kvar att leva av. Grannen hade ingen ko eller annan boskap och kunde därför registrera sig för nödhjälp. Utifrån Samiras sätt att se på saken var det orättvist.

Tillgång till både kvinnlig och manlig arbetskraft i ett hushåll verkar i statens definition inte räknas som en viktig faktor i förhållande till ett hushålls möjligheter att försörja sig. Detta kan möjligen bero på att staten inte är medveten om de försörjningsmässiga skillnader som finns mellan kvinnohushåll som har vuxna barn eller bröder inom räckhåll och kvinnohushåll som inte har det och därför lever av halva sin skörd. I lokalsamhället är det flera faktorer som sammantaget avgör ett hushålls förmåga att klara sin försörjning, vilket vi sett i tidigare kapitel (se framför allt kapitel 5 och 7). I statens definition av yttersta fattigdom syns inte Samiras situation och det faktum att hon inte får registrera sig för nödhjälp får uppenbart negativa konsekvenser för hennes möjligheter att klara sin försörjning. Matbistånd är ur Samiras perspektiv ytterligare en potentiell källa till försörjningsmässig diversifiering. En ko är givetvis en viktig tillgång i ett hushåll men statens definition av mycket fattiga hushåll leder här till en protest

---

⁹⁸ Gräs betas snart av under en torka och annat möjligt kreatursfoder, som stjälkar av durra, behövs även som bränsle till härden i köket.

mot att ta konsekvenserna av den exkludering från matbistånd som Samira råkade ut för.

Konstgödsel

Vid mitt första besök i Mäggänaña pågick ett konstgödselprojekt i området. Tidigare under året, under den längre regnperioden i juli-augusti, hade staten sålt konstgödsel på kredit till knappt hälften av Mäggänañas 1400 hushåll. Distriktets jordbrukskontor hade försöksodlingar där de visade upp grödor som gödslats med samma konstgödsel som de delat ut och alla bönder var inbjudna för att se grödorna med egna ögon. Kostnaden för konstgödseln var 50 etiopiska berr (då var 50 berr ca 60 SEK) vilket människor jämförde med markskatten som för de flesta uppgick till omkring 20 berr. Människor skulle betala skatten och kostnaden för konstgödseln vid ungefär samma tidpunkt, i samband med årets huvudsakliga skörd. De personer som jag talade med framhöll att kostnaden för konstgödsel var mycket hög. Eftersom deltagande i konstgödselprojektet inte var frivilligt utan deltagarna var utvalda av bondeföreningens styrelse upplevde många betalningen som en extra, pålagd skatt. Kassören från distriktets jordbrukskontor gick vid mitt besök i området runt och samlade in betalningen för konstgödseln. Han berättade att en tredjedel av dem som skulle betala hade väldigt svårt att klara det, trots att deltagarna var utvalda för att de tillhörde de hushåll i Mäggänaña som hade det relativt väl ställt. De hade boskap och andra kreatur och förväntades kunna utnyttja konstgödseln och därigenom få en rikligare skörd än normalt. Skörden skulle således betala kostnaden för konstgödseln.

Situationen blev problematiskt av flera anledningar. Året hade varit torrt, den kortare regnperioden hade uteblivit vilket givit en dålig skörd. Bönderna hade bärgat skörd som knappt räckte för att äta, än mindre hade de haft något över att sälja. Många hushåll hade inte längre några sparade medel kvar och saknade helt ekonomiska marginaler. De hushåll som jag talade med och som använt konstgödsel hade heller inte lyckats få större avkastning med hjälp av den. Människor i Mäggänaña var upprörda över projektet och det var ett ständigt samtalsämne under den period efter skörden då betalning för konstgödseln skulle ske. En man berättade att han provat konstgödsel under tre

år men att det bara hade givit honom problem.⁹⁹ Han hade sålt alla sina får såväl som sin ox för att kunna betala för gödseln. Mannen beskrev konstgödsel som potentiellt skadlig för jorden och sade att den kunde försvaga grödan. En grupp grannkvinnor som jag talade med var eniga om att det var konstgödsel som orsakat problem med *wag*, en parasitsvamp, på sädesslagen. De sade att den dessutom hade förorsakat att kaffebuskar, khatbuskar och *ades*, en växt med buskliknande växtsätt som används som rökelse, hade torkat. Samtliga dessa växter förekommer i hushållens trädgårdar och trots att kvinnorna menade att de bara använt lite konstgödsel så hade växterna torkat ut. De jämförde situationen med återkommande problem med kraftiga regn och jorderosion, vilka de uppfattade var naturliga orsaker till att skördar blev mindre än förväntat. Kvinnorna menade att det var lättare att acceptera problem med regn och jorderosion än skulder för konstgödsel, som var svåra att betala igen. En av kvinnorna berättade att hennes make hade givit sig av för att försöka finna lönearbete så att de skulle kunna betala för gödseln. En annan hade sålt sin ko för att kunna betala. En tredje kvinna hade sparat pengar för att kunna köpa kläder till sig och sina barn. Dessa pengar hade hon spenderat på konstgödseln istället. När diskussionen kom så här långt beskrev kvinnorna konstgödsel som ”jordens fiende”.

Workit var ytterligare en kvinna som beskrev vad som hade inträffat när hon börjat använda konstgödsel istället för naturlig gödsel på sina åkrar.¹⁰⁰ Först växte den planterade grödan som den skulle men när sädeskornen skulle utvecklas så förändrades växtens färg och den lade sig på åkern. På så sätt fick de inte något att äta utan bara foder till boskapen. En granne till Workit, som var en relativt välbärgad man med boskap och andra kreatur, gjorde sig till talesman för sina grannar när konstgödselprojektet kom på tal. Han menade att många var oroliga för att inte kunna betala för konstgödseln. Själv hade han inte några svårigheter med betalningen men han var ändå tveksam till konstgödseln eftersom den enligt hans erfarenhet orsakade grödan att växa för fort och bli svag. Om det sedan regnade på grödan så kunde den inte motstå regnets tyngd utan lade sig, menade denne man. Ali var en annan granne till

---

⁹⁹ Detta indikerar att projektet inte var nytt utan pågått under en tid. När jag återvände till Mäggänaña efter två år hade dock projektet lagts ner efter det beskrivna året.

¹⁰⁰ Hushåll med män som överhuvud liksom kvinnohushåll deltog i detta projekt. Workits hushåll var ett av de deltagande kvinnohushållen. Hon hade dock manlig arbetskraft genom sin son och ägde boskap.

Workit. Han hade två fruar, hans två hus hade plåttak och han ägde en ox, vilket sammanlagt är tecken på att han var relativt välbeställd i området. Ali sprang vid en tidpunkt ifatt mig för att ta tillfället i akt att berätta om sina erfarenheter av konstgödsel. Han hoppades att jag som var utlänning och på besök i området på något sätt skulle kunna påverka situationen till det bättre. Ali var besviken över att hans förväntningar hade kommit på skam. Han hade hoppats på en större skörd än normalt men skörden hade blivit mindre än tidigare. Ali hade blivit tvungen att sälja hälften av sin skörd för att kunna betala för konstgödseln vilket lämnade mycket lite gröda kvar att leva av för hans hushåll.

Det statliga konstgödselprojektet byggde på att konstgödsel anses förbättra böndernas skördar och därför borde så många fattiga bönder som möjligt använda detta på sina åkrar för att skapa en ökad lönsamhet. Konstgödsel var utprövad på försöksodlingar i området och den borde därför fungera enligt staten. Lokalbefolkningens negativa attityd till konstgödsel är möjligen grundad i den risk som det innebär att ta emot konstgödsel på kredit då många uttryckte att de inte hade råd med denna risk. Att bönder i en närbelägen bondeförening uppskattade konstgödsel då den gavs utan kostnad skulle kunna bekräfta det (Poluha 1988). Många människor gav målande beskrivningar för att förklara att konstgödsel inte fungerade trots att jordbrukskontorets utvecklingsansvariga hävdade att den borde göra det. Jag lyssnade på bönderna och observerade deras åkrar men hade inte möjlighet att följa hela produktionsprocessen under året.¹⁰¹ Det är därför inte möjligt för mig att, utifrån egna observationer, förklara skillnaden mellan statens uppfattning och böndernas erfarenhet. Alla bönder som jag talade med framhävde dock att naturlig kompost var att föredra framför konstgödsel.

De flesta var alltså eniga om att naturlig gödsel gav en bättre skörd än konstgödsel. Övervägande delen hushåll hade en kompost som de använde för att gödsla hushållets trädgård och åkrar med. Att samla in material till kompost är arbetsuppgifter som är förknippade med kvinnors dagliga arbete, som vi har sett i tidigare kapitel (se kapitel 3, 5 och även 9). Naturlig gödning inom jordbruket är alltså kvinnlig kunskap som ingår i kvinnligt arbete. Gruppen med grannkvinnor som talade om konstgödsel berättade också hur de ständigt var sysselsatta med aktiviteter i och utanför huset som bidrog till den kompost som

---

¹⁰¹ Jag var i fält under endast tre månader vid detta besök. Det är heller inte möjligt för mig att bedöma hur användningen av konstgödsel hade påverkat böndernas skördar.

senare gödslade trädgård och åkrar. De samlade in naturlig gödning som aska, dynga, torrt gräs och hö till hushållets kompost. Män sprider däremot komposten på fälten när de plöjer. Män sprider även konstgödsel på åkrarna och konstgödsel handhas alltså framför allt av män eftersom det är de som plöjer. Kvinnorna ovan hade emellertid använt konstgödsel i sina trädgårdar.

H. Pankhurst (1990: 144-155) har beskrivit den etiopiska staten som androcentrisk i sitt utvecklingsarbete. Statlig utveckling och förändring i Etiopien tenderar att förmedlas av statens män till andra män lokalt trots att den statliga utvecklingsdiskursen är omgiven av ett idiom av jämställdhet. Pankhurst menar att staten upprätthåller en ojämlikhet mellan kvinnor och män genom sitt ensidiga intresse för mäns arbetsområden inom jordbruket. Att staten tenderar att se med ett manligt perspektiv är en tendens eller aspekt som även finns i det här exemplet om konstgödsel.

Eftersom kunskap om förändring och utveckling tenderar att gå från män med uppgift att genomföra statens utvecklingsplaner till andra män i målgruppens område, så har arbetsområden som är enbart kvinnors en benägenhet att falla bort ur utvecklingsprojekt. Som kapitel 3 och 5 visade så uttryckte befolkningen i Mäggänaña att män är jordbrukande bönder medan kvinnor är fruar och assisterande medhjälpare i jordbruket. Statens uppfattning om jordbruksarbete som arbete som endast män utför sammanfaller alltså med lokala uppfattningar om jordbruksarbete. Förekomsten av genus specifika arbetsuppgifter innebär att det troligen är ännu svårare för ett utvecklingsprojekt att se och ta till vara kunskaper som bara kvinnor i ett lokalsamhälle har. Kvinnors genus specifika arbetsuppgifter äger framför allt rum i eller runt huset och inte lika ofta på åkrarna. Eventuellt är staten inte medveten om att kvinnor producerar kompost i så stor mängd att den för många hushåll räcker för att gödsla både trädgård och åkrar.

Människors protester i ovanstående exempel om konstgödsel visar att trots att de var utvalda att delta i projektet på grund av att de representerade ett visst välstånd (de hade kreatur) så innebär deltagandet i projektet att de blev tvingade ta en försörjningsmässig risk som de varken var beredda att ta eller kunde ta. De hade inte nog med ekonomisk marginal för att kunna ta konstgödsel på kredit och klara att betala tillbaka. De som hade marginal i form av sparade medel eller kreatur sålde sina djur eller tvingades använda sina sparpengar för att betala konstgödseln och det skapade en ännu mer utsatt belägenhet. Det var en påtvingad situation som väckte klagomål.

Trädplantering

Under svältkatastrofen i mitten av 1980-talet genomfördes ett mat-mot-arbete program i Wollo med hjälp av internationellt bistånd (se exempelvis Hoben 1995). Det var det största i sitt slag i Afrika. Människor planterade träd och byggde odlingsterrasser i sluttningar för att i gengäld erhålla spannmål och olja. Vid regeringsskiftet 1991 fällde människor många av dessa träd för att använda som husbyggnadsmaterial eller för att sälja dem. 1999 initierade staten ett försök att återplantera träd i branta sluttningar i bondeföreningen Mäggänaña. Slanter som var för branta för att odla spannmål på skulle användas för att plantera träd. Målsättningen med projektet var fattigdomsbekämpning genom att ge ”ny” mark till hushåll, även om det inte var jordbruksmark i lokal bemärkelse. Samtidigt skulle planteringen förhindra erosion. Statens plan för detta projekt var att börja ta ut en markskatt för deltagande hushåll efter fem-sex år då man förutspådde att trädplanteringsområdet skulle börja inbringa inkomst. De närmare 400 bönder som deltog i projektet under min vistelse i Mäggänaña hade alla fått 1250 m² vardera. Akacia och ett par andra trädslag växer naturligt i området men distriktets jordbrukskontor hade uppmuntrat deltagarna att plantera fruktträd och kaffebuskar. De bönder som jag talade med menade att de föredrog eukalyptusträd eftersom de växer snabbt och är användbara både som bränsle, som byggnadsmaterial till ett nytt hus och som avsalugröda.

Trots att det fanns en marknad för kaffe så valde de som ingick i projektet bort kaffebuskar. Kaffe är en uppskattad dryck och många odlar kaffebönor i sina trädgårdar runt boningshusen. Kaffe köps och säljs i både liten och stor skala på alla lokala marknadsplatser. Det fanns däremot praktiska aspekter på att avstå från att plantera kaffebuskar i området för projektet. Många påpekade svårigheterna med att ha mark långt bort från hemmet eftersom det då är svårt att ständigt se till odlingarna. Det gjorde det besvärligt att skydda nysatta plantor från vilda djur och tjuvar. Deltagarna i projektet bedömde att den mognande skörden av kaffe och frukt var stöldbegärlig och därför skulle kräva ständig tillsyn. Lokala prioriteringar gjorde att människor hellre odlade eukalyptusträd som är mindre riskfyllda och mindre arbetskrävande än kaffebuskar och fruktträd.

Statens förslag att plantera fruktträd visar att staten har en kunskapsbas som skiljer sig från den lokala. Frukt ingår inte i den dagliga dieten och det är därför inte självklart att hitta köpare till en sådan produkt, vilket gör den till en

riskfylld gröda att satsa på. Frukt kan torkas eller konserveras men denna kunskap finns inte spridd och det finns inte någon industri i närheten att leverera frukt till. Rekommendationer att plantera fruktträd baseras på kunskap som kommer från försöksodlingar i statlig regi och har inte lokal förankring. Det finns inte en lokal kunskap om hur frukt ska användas och förvaras eller om vem som vill köpa den. För den enskilde deltagaren i projektet krävde valet av träd och buskar att plantera en komplex avvägning mellan faktorer som är relaterade till risker och möjligheter med en sådan odling.

Ett kriterium för att få delta i trädplaneringsprojektet var att hushållet endast hade lite mark att bruka. Projektet var ett försök att tilldela fattiga och unga hushåll ny mark att odla på. Deltagande hushåll skulle därför bestå av unga och starka män. Några hushållsoverhuvud som var äldre män deltog också men de hade yngre söner som var medlemmar i deras hushåll. Det fanns en, av staten, definierad målgrupp för projektet och bondeföreningens styrelse tillfrågade lämpliga hushåll om de ville vara med. En konsekvens var att kvinnohushåll inte fanns med i projektet. När jag frågade om inte kvinnor skulle kunna gräva hål i marken och plantera träd förevisade en änka hur hon hade grävt upp en del av sin åker med en grävkäpp för att kunna plantera utan att behöva ta hjälp att plöja. Hon menade att hon också skulle kunna plantera träd. Det är vanligtvis manligt arbete att använda grävkäpp på en åker men kvinnor kan använda det i sina trädgårdar utanför husen när de planterar träd, buskar och örter som de vill odla.

De hushåll som inte fick delta i projektet var sådana som redan hade ansenlig mark i förhållande till hushållets storlek. Statens kriterier uteslöt emellertid även hushåll som inte hade tillgång till unga och starka män som arbetskraft, inklusive kvinnohushåll, trots att änkor och frånskilda kvinnor ibland lever av halva sin skörd och alltså kan betraktas som mycket fattiga. Att staten definierade trädplaneringsprojektets målgrupp som hushåll med unga, starka män var relaterat till att den unga generationen i Mäggänaña i hög grad är, som kapitel 5 diskuterade, en generation utan egna markrättigheter. Definitionen bottnar troligen också i uppfattningar som delas lokalt, och kanske nationellt, om kvinnors och mäns egenskaper (som manlig styrka) och vad för slags arbetsuppgifter man anser att kvinnor och män kan utföra.

Makt och motstånd

I Mäggänaña måste människors möjligheter att protestera mot hur staten genomför utvecklings- och biståndsprojekt förstås mot bakgrund av deras försörjningsmässigt utsatta och sårbara position. Tidigare kapitel har visat att befolkningen i Mäggänaña, liksom många andra småjordbrukande och i huvudsak självförsörjande bönder, prioriterar ett riskundvikande beteende. Omständigheter som de inte råder över kan ständigt komma att förändra deras försörjningsmässiga villkor. Det yttre landskapet bjuder utmaningar i form av opålitliga regn, växtsjukdomar och skadeinsekter. De kan inte självklart utnyttja fluktuerande marknadspriser till sin fördel eftersom de inte har möjlighet att lägga undan sina grödor och sälja när de får bra betalt. Ett viktigt drag i lokala försörjningsstrategier är däremot att regelbundet använda marknadsplatser för att nyttja möjligheten att diversifiera inkomster. Även migration och utplacering av barn i släktingars hushåll kan, i linje med detta, ses som ett sätt för enskilda hushåll att sprida risk och öka sina möjligheter att överleva.

De tre fallbeskrivningarna i det här kapitlet visar att statliga utvecklingsprojekt har inflytande på hushållens försörjningsmöjligheter men att människor inte själva kan besluta om de vill delta. Utvecklings- och biståndsprojekt kan ur lokalbefolkningens perspektiv ses som tillfällen att bredda och diversifiera sina försörjningsmöjligheter. Så många som möjligt vill ha de positiva möjligheterna och därför klagade Samira över att hon inte fick matbistånd och kvinnan som grävde på sin åker påpekade att även hon skulle kunna plantera träd. I konstgödselprojektet är det tydligt att ingen ville bli ofrivilligt försatt i en situation där den försörjningsmässiga risken var stor. Människor hamnade i mycket trängda ekonomiska situationer på grund av de deltog i projektet.

Staten har i princip makt att genomföra projekt utan att rådfråga eller förhandla med lokalbefolkningen. I Samiras möte med bondeföreningens styrelse tillämpade styrelsen statliga beslut lokalt utan större utrymme för förhandlingar, men beröringspunkter mellan stat och lokalbefolkning är komplexa. Styrelsen är den centrala kontaktytan mellan lokalbefolkningen, som är målgrupp för de olika utvecklings- och biståndsprojekten, och staten. Medlemmarna i styrelsen är lokalbefolkningens representanter gentemot staten. De är väl införstådda med vilka förhållanden och försörjningsmässiga svårigheter som råder i området. Bondeföreningens styrelse är samtidigt del av en administrativ organisation och ansvarar för att implementera de projekt som

staten vill genomföra i lokalsamhället. De har ansvar för att utföra projekten bland målgruppen som består av deras släktingar, grannar och vänner i Mäggänaña. Det finns flera högre nivåer av statlig administration, närmast högre är distriktets administration som har sitt kontor i trakten. Långt ifrån alla människor i Mäggänaña kommer i kontakt med dem utan lokalbefolkningen vänder sig till bondeföreningens styrelse för att klaga. Bondeföreningens styrelse visar genom att ge Samira linser att de hade förståelse för hennes situation men det råd de gav, att hon skulle sälja sin ko för att registrera sig för matbistånd, visar att de inte kan bevilja undantag från beslut som kommer från en högre nivå av statlig administration.

De kontaktytor som uppstår mellan stat och lokalbefolkning i genomförandet av statliga utvecklings- och biståndsprojekt är komplicerade, bland annat av det skälet att staten och lokalbefolkningen utgår ifrån olika kunskapsbaser. Det här kapitlets exempel pekar på generella problem som handlar om det; Samiras berättelse visar att hennes erfarenhet av fattigdom inte är i överensstämmelse med statliga kriterier. Trädplanteringsprojektet belyser att statens föreställningar om en lönsam frukt- och kaffeodling kommer i konflikt med människors lokala erfarenheter om hur odlingen skulle kunna fungera. Fallbeskrivningen som handlar om konstgödsel åskådliggör att människors komplexa lokala verklighet och oförutsägbara villkor inte överensstämmer med den förutsägbarhet och generaliserbarhet som präglar den administrativa ”mall” som ligger till grund för utvecklingsplanering (se Scott 1998: 11-52 för en generell diskussion). Bönderna i Mäggänaña var inte övertygade om fördelarna med konstgödsel och beskrev effekterna av att använda den som negativa trots att planeringen av projektet byggde på forskningsresultat som visade att det borde fungera.

I kontakten med lokalsamhället möter vetenskapligt baserad, generaliserad och politiserad kunskap lokal erfarenhetsbaserad kunskap om hur ett jordbrukande hushåll överlever i detta område. Bönders egen uppfattning och förståelse av sin situation möter ett vetenskapligt kunskapssystem som både har definierat problemen och föreskrivit lösningar för dessa problem. Problem som jorderosion, fattigdom och hunger tolkas både inom ramen för en vetenskaplig kunskap och inom ramen för en praktisk erfarenhetsbaserad kunskap (se Hoben 1995; jfr Fairhead and Leach 1998; Sillietoe 1998a, 1998b). Både statliga utvecklingsprojekt och internationellt bistånd innebär att projekt som är planerade utanför lokalsamhället genomförs lokalt. Statens perspektiv är nationellt medan lokalsamhällets enskilda hushåll ser till sina egna och sina

släktingars överlevnad. Vad staten vill med sin planering är inte alltid vad de lokala hushållen vill, de har olika utgångspunkter och mål. Statlig utformning av policys är heller inte politiskt och ideologiskt neutral då policys styrs av underliggande system av idéer och ideal medan människor i lokalsamhället omfattar andra föreställningar och ideal.

Vetenskaplig kunskap är generellt högt värderad av dem som planerar på statlig nivå. I mötet mellan dem som planerar, de som implementerar utvecklingsplaneringen samt målgruppen i lokalsamhället är det svårt för de senare två grupperna att argumentera emot projekten. Det beror på att vetenskaplig kunskap är högre värderad än lokalbefolkningens specifika erfarenheter, som inte anses behövas som grund för planering. Erfarenheter är förankrade i specifika kontexter och erfarenhetsbaserad kunskap är inte alltid enkel eller ens möjlig att verbalisera. En bonde har praktiskt erfarenhet och kunskap om sitt arbete men inte säkert vana att formulera sig kring vad eller hur han eller hon vet och kan (Richards 1993).

Sammantaget är staten en faktor som människor i Mäggenåna måste förhålla sig till men som de inte kan påverka eller förhandla med i någon högre grad. Relationen mellan de som utformar utvecklingsprojekt, de som utför dem och målgrupperna för projekten är inte jämlik, vilket sätter gränser för lokalbefolkningens handlingsutrymme. Målgrupperna har själva sällan kontakt med de personer som utformar utvecklingsprojekt och kan inte påverka planeringen. Relationen mellan de statliga administratörer som utför utvecklingsplanering och målgrupperna är hierarkisk och präglas av envägskommunikation. Forskning visar att det även gäller andra delar av landet och att den politiska kulturen är hierarkisk (Poluha 1989: 178-188, 2002; Vaughan & Tronvoll 2003). Avsaknaden av kommunikation mellan lokalbefolkning, politiker och planerare avspeglas i att toppstyrda utvecklingsprojekt ofta inte lyckats engagera de människor som är projektens målgrupper (Hoben 1995; Hultin 1989; Poluha 1989, för en mer generell diskussion se Chambers 1983, 1989; Friedmann 1992; Hoben 1998; Neumann 1998; Roe 1991). De här fallbeskrivningarna har genom att granska olika beröringspunkter belyst aspekter av relationernas hierarkiska karaktär.

Historien har visat att fastän stater har försökt organisera bönder genom införande av beskattning eller utvecklingsprojekt så har bönder försökt stå emot dessa åtgärder (Hydén 1980). Deras sociala position i samhället tillåter inte alltid öppen konfrontation men bönders motstånd mot statliga reformer har ofta uttryckts genom dagligt, lågmält motvärn (Comaroff 1985; Gledhill 1994: 80-

93; Keesing 1992; Scott 1985; jfr Ong 1987 där malaysiska fabriksarbetare gör motstånd genom andebesättelse). Scott (1985) visar i *Weapons of the Weak* hur bönders motstånd bland annat uttrycks i form av "att dra benen efter sig", genom skvaller och stöld. Studier om protest och uppror har fokuserat på mer synliga och uttalade handlingar medan studier om motstånd riktar uppmärksamhet mot handlingar som kan vara stumma och ske i det tysta (Crummey 1986: 10). I de tre fallbeskrivningarna i det här kapitlet klagade kvinnor och män framför allt för varandra (och mig) över sin situation i mötet med genomförandet av olika statliga utvecklings- och biståndsprojekt. Deras protester mot staten var varken högljudda, organiserade eller uttryckligen avsedda som aktivt och gemensamt motstånd mot hur statens genomför program.

Människor i Mäggänaña följde emellertid inte alltid utvecklingsprojektens rekommendationer. Värt att notera är att Samira valde att inte sälja sin ko trots att styrelsen rådde henne till det. I diskussioner om konstgödselprojektet nämnde flera att de kände till mottagare av konstgödsel som inte använt den själva utan sålt den vidare på lokala marknadsplatser i andra områden och använde pengarna för att betala kostnaden för gödseln, vilket antyder att människor valde att agera som de själva fann bäst. Deltagarna i trädplanteringsprogrammet planterade andra träd än de rekommenderade fruktträden och kaffebuskarna. Utifrån sett är försäljning av konstgödsel och valet av träd inte särskilt synliga protesthandlingar, men agerandet måste förstås mot bakgrund av hur relationen mellan lokalsamhälle och stat ser ut och utifrån människors försörjningsmässiga situation. Genom utvecklingsprojekt skapar staten möjligheter till försörjningsmässig diversifiering och ibland betyder det att människor måste ta ekonomisk risk men lokalbefolkningen kunde inte välja om de ville delta. Staten har *makt över* människor i lokalsamhället för att statlig utvecklingsplanering genomförs enligt planerna oavsett vad lokalbefolkningen anser men människor har, i enlighet med Barnes (1993: 198-199), ett visst utrymme att agera eller *makt att göra*, som när Samira valde att inte följa rekommendationen att sälja sin ko. Giddens (1979) lyfter fram strukturer som handlingars utgångspunkt och i exempen syns att människors handlingsutrymme i förhållande till staten begränsas (snarare än möjliggörs) av relationens hierarkiska karaktär men också av lokalbefolkningens försörjningsmässiga utsatthet. Exempelen visar att människor inte kan påverka hur staten utformar utvecklingsprojekt men att de kan reflektera över sina möjligheter, (lågmält) kritisera och till viss, begränsad del

stå emot hur de genomförs, som att hitta alternativ till statens förslag på träd att plantera. Utifrån Bourdieus (1977, 1989, 1990,) perspektiv att vi internaliserar omedvetna strukturer som i sin tur strukturerar (och i viss mån determinerar) hur vi agerar, är det inte möjligt att bete sig på något annat sätt än så som människor gör, när de i huvudsak följer projektens utformning. De äldsta personerna i Mäggänaña har upplevt tre olika regimer där hierarkiska relationer mellan lokalbefolkning och stat varit en kontinuerlig del av politiken. Människors lågmälda protester och deras beslut att handla avvikande från det som utvecklingsprojekten rekommenderade kan ses som återhållsamma motståndsstrategier i en försörjningsmässigt sårbar situation där det inte finns utrymme för öppet motstånd. Vi kan alltså förstå handlingarna som vardagligt motstånd, i linje med Scott (1985), även om det utifrån sett är till synes oorganiserat. I människors klagan kan vi i enlighet med Abu-Lughod (1990: 42) identifiera maktrelationer. Tidigare kapitel har belyst att det finns maktstrukturer i form av genusrelationer i lokalsamhället. Här har vi sett att relationen mellan lokalbefolkning och stat är hierarkisk och att det får konsekvenser för hushållens möjligheter att försörja sig.

Avslutande diskussion

Ett problem som det här kapitlet lyfter fram är att när statlig planering formuleras utifrån generaliseringar, riskerar de som planerar att se och utforma verkligheten så som generaliseringarna definierar den utan att ifrågasätta om definitionerna är de bästa eller om används på ett alltför rigoröst sätt. Som fallbeskrivningarna visar gör exempelvis trubbiga definitioner som preciserar mycket fattiga målgrupper (för matbistånd och trädplantering medan definitionen var motsatt för konstgödsel, endast hushåll med en viss grad av "välstånd" valdes ut för att medverka) att det är omöjligt att se det sociala livets komplexitet och variationsrikedom. I exemplet med änkan Samira visade det sig att hon och hennes barn inte alls passade in på definitionen av ett mycket fattigt hushåll trots att de var mycket fattiga. Tvärtom så exkluderade definitionen hennes kvinnohushåll och beaktade inte dess specifika problematik som härrörde från bristen på manlig arbetskraft då endast tillgång till boskap var betydelsefull. Trädplanteringsprojektet ställde unga fattiga hushåll mot äldre, mer välbeställda hushåll. I detta statliga projekt var kvinnohushåll inte ens påtänkta som möjliga kandidater och de gick miste om möjligheten till en extra inkomst oavsett deras behov av det.

I det här kapitlet har vi sett att det fick försörjningsmässiga konsekvenser för Samira att bli exkluderad från matbistånd. Samiras exempel har tillsammans med de andra en större relevans. Mot bakgrund av de komplexa och heterogena lokala förhållanden som påverkar ett hushålls försörjningsmöjligheter så blir konsekvenserna av planering som baseras på alltför stelbenta definitioner och utgångspunkter, som inte beaktar lokal kunskap, att det inte är säkert att det är de mest behövande hushållen som får tillgång till projektens resurser. Tidigare kapitel har visat att det försörjningsmässigt finns en väsentlig skillnad mellan två typer av hushåll: de som har tillgång till manlig arbetskraft och de som inte har det. Eftersom andelen kvinnohushåll är hög på landsbygden även i andra delar av Etiopien är det möjligt att denna skillnad har en mer generell relevans än för endast mitt fältområde och att tillgången till manlig arbetskraft i hushållet bör vara ett viktigt kriterium i definitioner av de allra fattigaste.

Kapitel 9

Mark, omsorg och släktskap

Följande kapitel kommer att belysa hur kvinnor agerar med mark som utgångspunkt för att försäkra sig om viktiga tillgångar de anser sig behöva: ett föräldrahem att återvända till vid en eventuell skilsmässa, omsorg under ålderdomen eller jordbruksmark åt sina barn. För att förstå kvinnornas handlande i de följande tre fallbeskrivningarna är det viktigt att känna till de huvudsakliga principer som människor förhåller sig till vad gäller överföring av mark i Mäggänaňna. Tidigare kapitel har presenterat ett flertal äldre som fått hjälp och omsorg i någons hushåll. En konsekvens av att ta hand om en åldring i sitt hushåll är att ett yngre hushåll på så vis kan komma att ärva den äldre personens mark. Det här kapitlet kommer att rikta särskild uppmärksamhet mot kvinnors vardagliga omsorgsarbete om äldre i relation till släktskap och skapande av släktskapsliknande relationer (Carsten 2000, 2004) eftersom det är centralt för överföring av mark genom arv. Vi kommer i förlängningen att diskutera yngre människors möjligheter att förvärva mark genom att ta hand om äldre. Det faktum att kvinnor är innehavare av egen mark ger dem en position med vissa möjligheter men olika situationer innehåller också begränsningar. Det första fallet är en mors berättelse om en egensinnig dotter som väljer att avstå från mark till förmån för sina föräldrar och sin son. Det andra visar hur en äldre, barnlös kvinna agerar med sin mark som utgångspunkt för att hitta ett yngre hushåll att samarbeta med för att få den hjälp hon behöver på sin ålderdom. Det tredje fallet belyser en konflikt där två svägerskor träter över gällande principer vid ett arvsifte av mark.

Marköverföring i historisk belysning

Människor i Mäggänaňna hade vid tidpunkten för mitt fältarbete en historiskt sett ny situation i förhållande till mark. Sedan 1983 hade det inte skett någon

ytterligare redistribution av jordbruksmark mellan hushåll i Mäggänaña utan situationen hade varit mer eller mindre låst. Det fanns helt enkelt inte obrukad mark att fördela i Mäggänaña. För de yngre som inte var födda vid den senaste omfördelningen av mark hade det därför blivit aktuellt att hitta nya sätt att komma över jordbruksmark för att bilda egna självförsörjande hushåll. Bondeföreningens styrelse förmedlade statens formella policy att hushåll själva ska fördela mark mellan sina medlemmar och sörja för barn som är så unga att de inte har tilldelats mark vid någon omfördelning. Föräldrar har alltså ansvar för att fördela mark mellan sina barn i en situation där brist på mark är ett problem och bondeföreningens styrelse lyfte fram släktskap mellan föräldrar och barn som en betydelsefull faktor i förhållande till mark. Det här är en princip som alla hänvisade till och föräldrar fördelade mark så gott det gick men hade ofta fler barn än vad det fanns mark att fördela. Kapitel 6 diskuterade att hushåll som behöver mer mark har möjlighet att tillfälligt skaffa sig det genom en arrendeliknande överenskommelse, i form av ett formaliserat utbyte med ett hushåll som saknar nödvändig manlig arbetskraft. Att arrendera mark är emellertid en tillfällig lösning och yngre människor söker möjligheter till egna markrättigheter. Den här situationen innebär bland annat att yngre försöker skapa förutsättningar för arv av mark på olika sätt.

Bondeföreningens styrelse framhöll även en alternativ princip för marköverföring. Styrelsen presenterade den framför allt som en möjlighet att förvärva mark för de unga bönder som inte hade fått mark vid den senaste markfördelningen. I de fall där ett yngre par inte har tillräckligt med mark att försörja sig på så kan de klara sin försörjning genom att bruka jorden åt ett äldre hushåll som saknar egna barn och barnbarn. På kort sikt kan det yngre hushållet arrendera marken och dela skörden men på längre sikt kan situationen utmyнна i marköverföring genom ett avtal om omsorg och arv. Styrelsen framhöll alltså först och främst den grundläggande princip där varje hushåll har ansvar att fördela mark till sina barn men samtidigt en princip där släktskap inte är nödvändigt när det gäller arv av mark. Styrelsen tonade ner släktskap och betonade istället relationens (släktskapslika) karaktär, där en äldre person under en tid varit beroende av ett yngre hushåll, som en förutsättning för arv.

Människor i Mäggänaña beskrev omsorg om en äldre person som ett grundläggande villkor för att få ärva denne persons mark. Denna uppfattning är i överensstämmelse med paragraf 6:5 i The Rural Land Administration and use proclamation No. 46/2000 in Amhara National Region: "Peasants shall have the right to transfer their holding to any heir on whom they are dependent." Att ta

hand om någon på dennes ålderdom innebär dels att ett yngre hushåll brukar den äldre generationens åkermark men framför allt att de äldre får vad de behöver och vill ha i form av mat, dryck och hjälp med tvätt av kläder och personlig hygien. Arbete och omsorg om en åldring på detta sätt fram tills dess att personen dör, leder till arv av den mark som den äldre personen innehaft. Detta är något som avtalas mellan äldre och yngre oberoende av om de är släkt med varandra eller inte. Vanligtvis handlar det i praktiken om ett barn eller barnbarn som tar hand om en åldring och därefter ärver personens mark. Eftersom kvinnor ofta flyttar när de gifter sig gäller avtalet i allmänhet en son. Att ta hand om en sjuk, orkeslös eller på annat sätt behövande åldring i hushållet är ytterligare en aspekt av att ge omsorg, *turäta*. Genom en ansökan till bondeföreningens styrelse överförs marken till det hushåll som tagit hand om personen som dött. På detta vis skapas *wərs*, arv, genom omsorg och givet arbete från en generation till en annan (jfr Teferi Abate 1994).

Hushålls möjligheter att få tillgång till mark omfattar i hög grad möjligheten att nyttja tre generationer genom att placera barn hos far- och morföräldrar. En femtedel av de hushåll som jag intervjuade bestod av far- och morföräldrar som bodde tillsammans med något eller några av sina barnbarn. Flickor och pojkar som inte har egen jordbruksmark kan förvärva mark genom att bo och arbeta tillsammans med sina far- och morföräldrar samt genom att ta hand om dem på ålderdomen. Barnbarnet ärver då marken. Genom att placera barn tillsammans med far- och morföräldrar ger man en tradition som funnits länge ett nytt innehåll. Detta har tidigare gjorts för att ge de ålderstigna sällskap och tillföra deras hushåll yngre arbetskraft (jfr Poluha 1989: 72) men i Mäggánaña kan unga på sikt även förvänta sig jordbruksmark. Det är ett sätt att försäkra sig om arv av mark. I kapitel 5 och 7 hade sjuttioåriga Kadidja en tolvårig dotterson boende hos sig som hjälp och sällskap. Pojkens familj hade inte mark så att det räckte att fördela mellan alla barn eftersom alla inte var födda vid markfördelningen.

Det ser inte ut att vara skillnad i hur barn blev placerade hos sina släktingar. Mitt material visar ingen preferens för att placera pojkar framför flickor hos äldre släktingar och fördelningen var lika mellan far- och morföräldrar. Möjligen belyser det begränsade materialet, i överensstämmelse med vad människor sade, att både kvinnor och män behöver mark för att kunna försörja sig. Män med jordbruksmark är i behov av att finna kvinnor med egen mark för att kunna gifta sig och bilda hushåll som är bärkraftiga och vice versa. Att placera barn hos morföräldrar i lika hög grad som hos farföräldrar visar också

att människor måste utnyttja alla möjligheter eftersom det är svårt att få tillgång till mark överhuvudtaget. Trots att det i Mäggänaña finns en lokal betoning på mäns kontinuitet med sin patriline och patrilineära släktingars markinnehav finns även värdefulla möjligheter att nyttja mark på mors sida.

Utplaceringen av barn kan ses som ett sätt att förvärva jordbruksmark så att alla på sikt ska kunna leva som jordbrukare. Det kan även betraktas som ett sätt för ett hushåll med många barn att överleva, genom att placera ut ett barn för att bo och äta hos, som i Kadidjas fall, mormor. Det senare kan vara en kortsiktig eller mera långvarig lösning. För det mottagande hushållet kommer flickor att hjälpa sina far- och mormödrar med kvinnliga arbetsuppgifter medan pojkar hjälper till med de manliga uppgifterna. Att placera barnbarn hos mor- och farföräldrar för att skapa en situation som leder till arv är emellertid en åtgärd som man får se på sikt då möjligheten att tillhandahålla både jordbruksarbete och omsorg i praktiken bygger på att barnbarnet är gift, åtminstone i den fas av livet då den äldre generationen varken orkar arbeta eller klarar sig själv. För Kadidjas del kan hennes barnbarn i ett längre perspektiv tillföra både kvinnlig och manlig arbetskraft genom att gifta sig. Om barnbarnet är en flicka förväntas hon flytta vid giftermål men det är förstås möjligt att tänka sig att en ung kvinna med mark i en situation av tilltagande markbrist får ett relativt bra förhandlingsläge, åtminstone i förhållande till en man utan mark, så att en make flyttar till henne.

Före dergens jordreform rådde en heterogen situation där markinnehav skilde sig åt mellan de södra och norra delarna av Etiopien. En elit som hade blivit tilldelad mark av den kejsrerliga regimen kontrollerade en ansenlig andel mark. Äldre principer för markfördelning var i norra Etiopien relaterade till släktskap och arv genom en kognatisk härstammingsprincip (se Bauer 1973; Hoben 1970, 1972, 1973; Weissleder 1965). Markinnehav i Hobens (1973) studie från Gojam i de nordvästra delarna av höglandet var huvudsakligen baserad på en uppdelning av *rəst*- och *gult*-rättigheter. *Gult* och *rəst* var olika former av jordreättigheter och förekom samtidigt för samma markområde. *Gult* var rättigheter till mark i form av en förläning som tilldelades en styrande elit som belöning för lojalitet och tjänster till regerande kung. De var del av en politik där en regional ledare gav bort rättigheter till mark i utbyte mot lojalitet i form av tjänster. De som fick *gult* rättigheter hade i sin tur rätt att ta ut skatt från dem som brukade jorden. *Rəst* var en slags besittningsrätt, en rätt att bruka åkermark man kunde ha men inte automatiskt fick utan att förhandla sig till den. *Rəst* var betydelsefull för den sociala och ekonomiska organisationen i det

lokala samhället och kopplad till principer för kognatisk härstamning. *Rəst* var ärvda rättigheter till mark och ärvdes lika genom båda föräldrarna. Detta innebar att en person kunde göra anspråk på mark från samtliga härstamningsgrupper som han eller hon ansågs tillhöra, både på sin fars och på sin mors sida.

Sociologen Yeraswork Admassie (2000) har beskrivit samma princip söder om Wollo, i norra Showa, och antropologen Frederick Gamst (1969) har belyst hur folkgruppen Quemant i Gonder gjorde anspråk på mark enligt en liknande grundsats. Möjligen har det tidigare funnits en liknande princip i Mäggänañña i Wollo. Dergens jordreform 1975 upphävde dock samtliga dessa sedvanemässiga grundregler då staten istället fördelade mark till hushåll efter hushållets storlek. I Mäggänañña var det under mitt fältarbete alltså inte längre en gemensam förfader eller en släktlinje som människor framhöll var viktigt för att få tillgång till mark, utan släktskap till föräldrar och till nästa generation som fanns i livet, till mor- och farföräldrar.

Rəst, rätt till mark genom kognatiskt släktskap var enligt Hoben (1970, 1972, 1973) tidigare en nödvändig men inte tillräcklig faktor för att erhålla önskad mark. Vid denna tid behövde människor komplettera anspråk på släktskap med beslut om var de skulle bosätta sig för att på plats kunna ställa aktiva krav på mark. Detta skedde genom förhandlingar och inte sällan också med hjälp av domstolsprocesser. Det fanns inte ett formellt krav på bosättning i det område där man önskade göra anspråk på mark, men i praktiken prioriterade människor anspråk från vänner och släktingar till dem som redan bodde där. Enligt Hoben var det sällan problematiskt att förvärva mark som tillhörde föräldrar och mor- eller farföräldrar medan mer avlägsen släkt kunde bli svårare att övertyga.

När människor talade om hur de gjorde anspråk på mark vid tiden för mitt fältarbete i Mäggänañña så var släktskap i två eller tre släktled på både fars och mors sida ett förstahandsval för att skapa en situation som kunde leda till arv av mark. Möjligen är alltså detta äldre principer för marköverföring som människor prövar i ny klädnad. Vad Hoben (1970, 1972, 1973) beskriver som aktiva krav på mark, förhandlingar och domstolsprocesser vilka i praktiken krävde att människor bosatte sig nära mark som de gjorde anspråk på, skulle möjligen ha sin motsvarighet i de praktiska handlingar av omhändertagande och omsorg som i Mäggänañña ingår i en överenskommelse om arv. För att kunna ge och ta emot daglig omsorg måste man bo nära varandra eller tillsammans. Det rör sig om en jämförelse av mycket olika slags handlingar men varken i

Hobens material eller i Mäggänaña är det tillräckligt med släktskap i sig för att skapa förutsättningar för arv. Släktskapsrelationer behöver kompletteras med praktiska handlingar av skilda slag.

Mark som tillgång vid skilsmässa och omgifte

Följande berättelse om Aminat som skulle gifta om sig handlar om en ung kvinna som aktivt avstår från mark till förmån för sina föräldrar och, i ett längre perspektiv, sin son. Aminats son hade efter hennes skilsmässa från sonens far bott tillsammans med sina morföräldrar. Under sin uppväxt och under en period efter sitt första äktenskap bodde även Aminat hos sina föräldrar i Mäggänaña. Jag återger berättelsen så som Aminats mor Molo skildrade den. Aminat själv kommer till tals men det är hennes mor som ger henne röst. Det är alltså moderns version vi får höra. Molo, som var en gift kvinna i femtioårsåldern med flera barn, hade under sin livstid hunnit uppleva villkor för jordbruk och markinnehav under tre regeringar: under kejsar Haile Selassie då hon var mycket ung, under dergen mellan 1974 och 1991 samt under den nuvarande regeringen. Molos familj var en vanlig familj i Mäggänaña, men som vi ska se beskriver Molo i den här berättelsen dottern Aminat som något av en hjälte.

En morgon när jag gick förbi bjöd Molo in mig till sitt hus. Hon ville berätta för mig om sin äldsta dotter Aminat sa hon, eftersom jag ännu inte hade träffat henne. Molos hus lutade betänkligt och de planerade att bygga ett nytt alldeles intill det gamla. Molo lade bränsle på sin eldstad och satte sig på huk och blåste liv i elden. Hon hällde sedan upp injerasmet i en kalebass medan vi satt och småpratade. Röken stack i ögonen medan barn, grannbarn och kycklingar sprang ut och in genom den öppna dörren. Jag satte bandspelaren på inspelning medan Molo med en cirkelrörelse började hälla upp smet ur kalebassen över lerfatet på eldstaden till dagens första injera och samtidigt berättade historien om sin äldsta dotter Aminat. Barnen var nyfikna men kördes vänligt på porten av Molo. Hon hade en historia att berätta och inledde dramatiskt: ”Det här är vad jag vill berätta om åkermark och äktenskap.”

När min dotter gifte sig för andra gången förde hon inte ett stycke mark med sig så som seden är. Egentligen skulle min dotter ha bett om åkermark att ta med sig till sitt äktenskap. Andras döttrar som gifter sig tar med sig både mark och boskap. Både söner och döttrar har rätt att få det av sina föräldrar när de gifter sig. Men min dotter ville inte ha detta av sin far och mig. ”Mina föräldrar har tagit hand om min son”, sa hon. Det var hennes son från första äktenskapet hon

menade, han bor hos oss.¹⁰² Min dotter svarade också flera män som friade till henne efter skilsmässan: ”Om du vill att jag ska ha ett eget stycke mark med mig, så flyttar jag hellre till stan och lönearbetar än jag ber min mor och min far om jord.” Du förstår, många har ont om jordbruksmark och om en man inte har tillräckligt med mark för att försörja en familj på, så säger han till kvinnan att hon måste föra åkermark med sig för annars blir det inget äktenskap. Det är svårt att gifta om sig utan ett stycke mark. Men min dotter bad oss inte om någonting.

Många bönder friade till min dotter efter hennes första äktenskap men hon sade nej till dem hela tiden. Min mors släktingar bor i en annan del av höglandet, de bor högre än vi gör.¹⁰³ Min dotter sade nej till friare så många gånger att min mors släktingar till slut diskuterade situationen. Hennes andre make fick höra talas om henne genom mina morbröder. Han bor i samma område som de gör. Mina morbröder tyckte att den här mannen var ett gott gifte för min dotter. Han frågade min mors bröder om henne och tog reda på att vi inte var av krukmakarsläkt eller släkt med varandra.¹⁰⁴ Hennes blivande make kom därefter till byns marknad för att se henne. Min dotter såg honom där också. Han tyckte om henne och hon tyckte om honom. Han köpte kläder till henne på marknaden.

Första gången min dotter gifte sig så bestämde hennes far och jag vem hon skulle gifta sig med. Den här andra gången kunde jag bara råda henne: ”Gift dig med någon som bor här i närheten, se din son växa upp.”

”Stanna här”, sade jag. Hon sade nej. ”Jag är rädd för HIV annars kunde jag leva i byn och försörja mig som barflicka”, sade hon.¹⁰⁵ ”Om jag gifter mig med

---

¹⁰² Aminats skilsmässa hade delvis grund i att hennes make inte hade tillräckligt med mark att försörja dem på. Sonen återvände tillsammans med sin mor till föräldrahemmet efter skilsmässan då detta ansågs bättre ur försörjningssynpunkt.

¹⁰³ En fördel med ett nätverk av människor som bor i olika agro-ekologiska zoner är möjligheten till utbyte av grödor mm.

¹⁰⁴ Två personer som gifter sig kan inte vara släkt med varandra. Se kapitel 2 och 3.

¹⁰⁵ Ett arbete som barflicka innebär även prostitution. Prostitution som tillfälligt yrkesval anses inte stigmatiserande för en kvinna i Amhararegionen. Detta skiljer sig från Oromo, Tigray och Gurage med flera områden (Laketch 1991). Här syns att Aminat är

någon härifrån så tar jag ett stycke mark med mig till det giftermålet och då får ni mindre att leva av.” Jag sade nej till det här äktenskapet, för jag tyckte att den här mannen bodde för långt bort. Men min dotter hade bestämt sig: ”Även om det är långt bort så gifter jag mig med honom. Det blir bra för er, jag tar inte någon mark från er och då klarar ni er bättre. Om ni inte ger mig er tillåtelse att gifta mig med den här mannen så flyttar jag till byn och försöker försörja mig där.”

En lördag så åkte min dotter och hennes blivande man till Dessie [en större stad] och de kom inte tillbaka förrän på söndagen. De köpte skor och kläder där. Sedan tog han med henne till sin hemtrakt och de gifte sig och gav sina löften inför min mors bröder. Min dotter gifte sig som hon fann bäst, hon hade rätt att göra det.¹⁰⁶ På den tiden tyckte jag inte om vare sig henne eller hennes nye man på grund av det här giftermålet och vi var osams i sex månader. Men min dotter frågade alltid efter mig. Så fort hon besökte marknaden i vårt område så skickade hon pengar genom sin son till mig. Om det så bara var några få cent så skickade hon pengar till mig att köpa kaffe för. Jag var arg trots att hon skickade pengar för att hon hade gift sig med den här mannen mot min vilja. Till slut sade min far till mig: ”Om du fortsätter på det här sättet och förblir osams med din dotter så får du inte komma på min begravning.¹⁰⁷ Om du fortsätter att vara osams med din egen dotter så är du inte min dotter.” Han sade så där till mig genom *šamagalle* [de äldste] och vädjade till mig genom dem att jag skulle bli sams med min dotter igen. Min dotter försvarade sig med att säga: ”De gjorde i ordning så mycket mat när jag gifte mig första gången, de gjorde så mycket mat och det kostade dem så

---

informerad om riskerna med HIV och anger att detta är en anledning till att hon inte väljer arbete på en bar för sin försörjning.

¹⁰⁶ Ordet Molo använder för ”rätt” är *mābət* vilket betyder privilegium eller frihet (Leslau 1976)

¹⁰⁷ Det värt att notera i berättelsen ovan att Molos far hotar sin dotter med att om hon inte blir sams med Aminat så får hon inte komma på hans (faderns) begravning. Vi såg i kapitel 3 att närvaro vid en begravning anses kunna avgöra huruvida släktskap föreligger mellan två personer som står i begrepp att gifta sig. Molos fars uttalande är ett annat exempel på hur släktskap eller närhet och distans skapas i en relation, i detta fall genom närvaro vid begravning.

mycket.¹⁰⁸ Jag ville inte gifta mig på det sättet igen. Jag ville bevara husets ekonomi.”

Sex månader efter min dotters giftermål köpte jag en get för sextio berr [ca 72 SEK]. Jag bryggde en stor sats *fälla* [lokalt öl] och jag bjöd hem min dotter och hennes man. Om inte jag bjudit hem dem skulle han inte ha kunnat komma och hälsa på, det är så vi gör. Det skulle vara oartigt. Nu kan han komma och hälsa på.

Molos berättelse om Aminat åskådliggör det handlingsutrymme som kvinnor till stor del förvärvar efter ett första äktenskap (se kapitel 3). Berättelsen exemplifierar ett visst mått av självbestämmande och hur en ung kvinna kan resonera.¹⁰⁹ Aminats argumentation för att välja en make som inte gör anspråk på hennes mark har sin grund i att hon vid ett andra äktenskap har möjlighet att välja sin make själv i högre grad än vid ett första äktenskap. I berättelsen använder Aminat sin frihet att välja till att välja en man som inte kräver hennes mark, vilket får som konsekvens att hon flyttar till en annan del av höglandet.¹¹⁰ Som kapitel 3 visade är det vanligt att kvinnor flyttar vid äktenskap så Aminat agerar som alla förväntar sig av henne. Molos dotter Aminat argumenterar emellertid för att få gifta sig med en man som bor så långt bort att hennes mor har invändningar mot det stora avstånd som giftermålet ger upphov till.

Berättelsen om Aminat demonstrerar också hur en marksituation som under den nuvarande politiska regimen på ett formellt plan är ”låst” omförhandlas lokalt. Aminat är fast besluten att avstå från att göra anspråk på sina markrättigheter. Hon överväger sina möjligheter och talar om sina utsikter att försörja sig genom lönearbete, utanför jordbruket. Det innebär för kvinnor i många fall en tillvaro som barflicka i någon stad. En annan möjlighet, som

---

¹⁰⁸ Ett ideal i denna trakt är en överdådig fest vid *särg*, ett första bröllop mellan två unga människor som vanligtvis inte varit gifta förut. Det är inte ovanligt att man trots sina små resurser säljer sin enda ko för att bekosta denna fest för att kunna bjuda generöst inför vänner, grannar och inte minst de ingifta släktingar som följer av äktenskapet

¹⁰⁹ Aminats son var i tioårsåldern. Det är, utifrån principen att en vanlig giftasålder för flickor är femton år, troligt att Aminat själv var i tjugofemårsåldern.

¹¹⁰ Genom att flytta långt försäkras hon sig samtidigt om att det blir praktiskt omöjligt för hennes nye make att ändra sig och kräva att få bruka den mark hon själv har rättigheter till.

Aminat sedan genomför, är att välja att gifta om sig med en man som bor så långt bort att det blir praktiskt ogenomförbart för honom att kräva att få del i den mark som Aminats föräldrars hushåll nu använder. Detta innebär i praktiken att hon avstår från mark som hon formellt har rätt till.

Aminats föräldrar hade gift sig under kejsar Haile Selassies tid som regent och vid dergens jordreform fick de mark tillsammans med tre av sina äldsta barn varav dottern Aminat var äldst. Aminat var alltså född under militärregimens tid vid makten, före omfördelningen av mark 1983. Storleken på åkerarealen baserades på antalet medlemmar i hushållet där Aminat och de andra ingick. Aminats far Mohammed var i egenskap av hushållets överhuvud registrerad som skattebetalare för sitt hushålls mark. Aminat själv hade därmed rättigheter i mark men hennes far var innehavare av marken. Denna fördelning av mark hade bestått under följande regim. Två av Aminats syskon som hade fått mark hade senare dött men marken hade hushållet ändå fått behålla eftersom två nya småsyskon var födda då. Förutom Aminat fanns nu ytterligare en dotter och tre söner. De två yngsta hade inte egen mark eftersom de var födda efter jordtilldelningen och de hade heller inte kunnat ärva sina döda syskon. Med två personer i hushållet utan egen mark hade hushållet sammanlagt mindre mark jämfört med den princip för fördelning som gällde vid den senaste redistributionen 1983.

Historien om Aminat är en berättelse om en ung kvinna som av sin mor målas upp som en mycket egensinnig men god dotter, vilket är relaterat till hur Aminat väljer att agera med sin mark som utgångspunkt. Aminats val att inte nyttja sina egna rättigheter till mark är ett ställningstagande för hennes föräldrars, syskons och sons möjligheter att klara att försörja sig. Trots att Molo under sin historia avslöjar att hon blir osams med sin dotter, visar hon genom sin berättelse att Aminat agerar som en god dotter. En god dotter återspeglar positivt på Molo och i den här berättelsen säger Molo också att hon har varit en duktig mor som uppfostrat sin dotter väl. Berättelsen säger alltså något normativt och viktigt om vad som uppfattas som en god kvinna i Mäggänañña och att en god kvinna bör måna om sina föräldrars (och barns) försörjning i första hand. På kort sikt är Aminat en god dotter som värnar om sina föräldrars försörjning genom att inte kräva sin del av marken. Hon visar omsorg om dem och deras situation genom att inte vilja försätta dem i ett ekonomiskt mer ofördelaktigt läge än de redan har, genom att beröva dem mark som de behöver för att klara sig. Genom att låta föräldrarna fortsätta att bruka marken åstadkommer Aminat dessutom goda relationer med föräldrar och syskon vilket

gör det lättare för henne att återvända hem igen om det nya äktenskapet slutar med skilsmässa. Aminat skapar samtidigt, på lång sikt, en situation som kommer att ge hennes son möjligheten att ärva hennes andel mark en dag. Det är möjligt för sonen att senare, när han som vuxen bildar eget hushåll, överta Aminats mark för att leva av den. Aminats son är samtidigt en av de personer som i framtiden kan komma att ta hand om (mor-) föräldrarna när de blir gamla. Sonen (och hans hustru) kan då ge Molo och Mohammed hjälp och omsorg och eventuellt ärva deras mark.

I Molos berättelse är det självklart att Aminats son skall fortsätta att bo hos sin mormor och morfar. Molo använder sonen som ett argument när hon säger ”se din son växa upp”, för att förmå Aminat att inte flytta långt bort. Sonen har det bra hos Molo och Mohammed och situationen skapar förutsättningar för honom försörjningsmässigt som förmodligen skulle vara omöjliga åstadkomma om Aminat tog med honom till sin nye make. Det skulle troligtvis bli svårt för sonen att få rättigheter i sin styvfars mark, särskilt om han får småsyskon. Styvbarn kan ärva mark genom omhändertagande av en styvförälder på dennes ålderdom, vilket Balai i kapitel 6 utgjorde exempel på. Balais makes dotter och familj skulle komma att ärva hennes mark eftersom de tog hand om henne när hon inte längre klarade matlagning och annat praktiskt själv. Aminat kan emellertid inte vara säker på att det nya äktenskapet håller. Äktenskap är osäkra relationer och med tanke på att Aminat har mark, har sonen betydligt bättre framtidsutsikter hos sin mormor och morfar. Som vi såg i kapitel 4 är dessutom relationer mellan styvfäder och styvbarn komplicerade, styvfäder kan kräva att barnen skickas bort. När sonen får en styvfar kan Aminat inte vara helt säker på att hennes son kommer att få bo tillsammans med henne. Det finns alltså flera skäl till att det är bättre för Aminats son att stanna hos sin mormor och morfar.

Mark i utbyte mot omsorg: frånskilda Abere

En person som blir gammal utan egna barn att vända sig till behöver finna en lösning som ligger utanför den annars givna, att få hjälp av barn och barnbarn. När en åldring saknar egna barn kan bondeföreningens styrelse gripa in för att förmedla en utväg, vilket Abere som levde ensam och saknade egna barn ska exemplifiera. Aberes situation är inte så vanlig eftersom de flesta människor i Mäggänaña får barn men hon är långt ifrån unik. Hennes levnadsöde belyser en viktig och vedertagen princip som bondeföreningens styrelse lyfte fram som en möjlig lösning på unga människors markbrist, att barnlösa åldringar kan få

hjälp av ett yngre hushåll som sedan får arva den äldres mark. Abere illustrerar också att behovet av sällskap och omsorg överskuggar behovet av hjälp med jordbruket när en person blir gammal.

Abere var 80 år och skild. Hon bodde själv i sitt hus och arrenderade ut marken till en granne som delade skörden lika med henne. Abere berättade vid ett av mina första besök hos henne att bondeföreningens styrelse hade talat med henne om möjligheten att flytta till något annat hushåll för att slippa bo ensam. Abere hade en bror som bodde i en grannby men de hade inte en god relation så där ville hon inte bo och få hjälp. Underförstått i Aberes diskussion med styrelsen om att flytta in hos något annat hushåll fanns också tanken på att detta hushåll på sikt kunde komma att ta över hennes jordbruksmark. Abere kommenterade därför tanken på en sådan flytt med att ”detta hushåll i så fall skulle be att hon snart skulle dö” (och hushållet skulle då arva marken). Hon kunde inte tänka sig att flytta in hos det hushåll som nu brukade hennes mark.

När markskatten skulle betalas efter skörden i december hade Abere inte pengar så det räckte att betala med. Då sökte hon upp bondeföreningens styrelses kontor för att vädja till styrelsens medlemmar under deras mottagningstid för olika slags ärenden i området. Som vanligt vid sådana tillfällen köade många människor på skuggsidan av huset för att få sitt ärende behandlat. Vid detta tillfälle stod även min assistent och jag och samtalade med några andra som väntade på sin tur utanför huset. När Abere fick syn på mig sprang hon fram och föll ner på sina knän framför mig, tog tag i min kjol och bönföll mig upprepade gånger inför de församlade människorna att betala skatten åt henne, hon hade inga pengar. Det blev alldeles tyst bland dem som stod utanför huset, vad skulle hända? Det dramatiska ögonblicket utlöste aktivitet hos styrelsens medlemmar som kom skyndande ur huset och lyfte upp Abere så att hon åter stod på sina fötter och pratade med henne. Hennes effektfulla rop på uppmärksamhet och hjälp i sin svåra situation var hörsammat. Efter många diskussioner där bondeföreningens styrelse försökte hjälpa Abere löste sig situationen så att mönsterhushållet bestående av Ali och Fantai (se kapitel 7) betalade Aberes markskatt och de gjorde upp om att Ali skulle bruka Aberes mark och dela skörden med henne. Som nämndes i tidigare kapitel innebär den här formen av överenskommelse att en markinnehavare är bunden till personen som ger lånet tills markinnehavaren kan återbetala det. Abere fortsatte att bo i sitt eget hus men blev också en flitig gäst hos Ali och Fantai där hon, när hon inte längre vill bo själv, kan flytta in och få den hjälp hon behöver av Fantai. Abere sade senare att hon var nöjd med arrangemanget.

Abere var i en situation där hennes tillgång till mark gav ett visst förhandlingsläge men hon var samtidigt i en utsatt position. Hon hade ett arrendeliknande avtal med en granne som hade kunnat utveckla sig till en situation som ledde till arv, men hon ville inte att detta hushåll skulle hjälpa henne. Möjligen uppfattade Abere att detta inte var en tillräckligt omtänksam familj och hon ifrågasatte att de skulle komma att bry sig om henne. Hushåll i det här området är generellt fattiga och Abere verkade misstänka att grannarna skulle bry sig mer om marken än hennes personliga välfärd. Hon hade också en bror som bodde i en grannby men inte heller brodern och hans hushåll utgjorde en acceptabel lösning på Aberes behov av omsorg. Vad Abere visar på är de kvalitativa skillnader och känslomässiga aspekter som finns i hur omsorg ges. Hennes dramatiska utspel utanför kontoret ledde fram till en lösning där hon fick hjälp av ett annat hushåll, vilket hon själv uppfattade som ett bättre arrangemang. Alis och Fantais hushåll var relativt välbärgat med plåttak på huset, boskap och andra kreatur. Ali och Fantai representerade, som redan nämnts i tidigare kapitel, ett mönsterhushåll på alla vis.

Vilket hushåll som helst med tillgång till både kvinnlig och manlig arbetskraft kan formellt och i teorin uppfylla kraven på en arvtagare till mark genom att erbjuda gemensam bosättning, jordbruksarbete och ett personligt omhändertagande. Det är dock kvaliteter som är förknippade med hushållets förmåga att erbjuda god omsorg som är avgörande för avtalet. Hushållets möjlighet att ge ett gott omhändertagande är dels beroende av dess totala ekonomiska situation, dels är dess förmåga att ge omsorg, mer specifikt, beroende av enskilda kvinnors förmåga att vara omsorgsfulla. Abere behöver på sikt förmodligen Fantais hjälp med vardagliga och personliga bestyr som mat, kläder, tvätt och personlig hygien. Vad Abere behöver av Fantai är den omsorg en god dotter eller svärdotter skulle ha gett henne. Det handlar alltså om enskilda kvinnors sätt att vara, huruvida de är allt det som vi har sett utgör en god kvinna i Mäggänañña; hjälpsamma, generösa och omtänksamma (se kapitel 3). Sammantaget är det egenskaper vilka är väsentliga för att den äldre som blir beroende av hjälp ska uppleva sig väl omhändertagen. Inte minst handlar det om hur Abere och Fantai kommer överens med varandra och om de tycker om varandra.

I avtal om arv av mark så krävs både plöjande och omsorg, alltså både manlig och kvinnlig arbetskraft, av det hushåll som förväntar sig att ärva. Det innebär att kvinnohushåll utan tillgång till manlig arbetskraft får svårt att

komma ifråga i sådana avtal. I teorin skulle man kunna tänka sig att ett kvinnohushåll som brukar marken genom arrende vårdar en åldring för att senare ärva men det förekom inte så vitt jag vet. Det är dock inte jordbruksarbetet som är det centrala i detta arrangemang. Enbart ett arrendeliknande utbyte där skörden delas lika mellan markinnehavaren som behöver hjälp med jordbruket och en annan person som brukar marken, är inte ett möjligt alternativ för en äldre markinnehavare som inte längre klarar sig själv. Vid *yäkkul* omfattar inte utbytet omsorg utan markinnehavaren bor kvar i sitt eget hem. Jordbrukande är en del av avtalet som senare utmynnars i arv av mark, men det är grundläggande behov av omsorg och hjälp som är avgörande i denna överenskommelse. Den äldre personen behöver bo tillsammans med ett annat hushåll och få hjälp med dagliga bestyr. Genom att omsorg föregår arv av jordbruksmark får kvinnors omsorgsgivande i detta avtal viktiga ekonomiska konsekvenser för det hushåll som vårdar en åldring och övertar marken.

När människor i Mäggänaña talade om vem som hade ärvt mark efter någon annan var relationer mellan föräldrar och barn den faktor som de framför allt lyfte fram. Både kvinnor och män förväntar sig att de ska bli föräldrar under sin livstid så det är inte oväntat att majoriteten framhåller att de har förväntningar på sina barn och barnbarn om ett personligt omhändertagande när de blir gamla. I en sådan situation följer även arv av marken som de äldre innehar. Filiation är alltså den faktor som i praktiken både lyfts fram och oftast avgör om en person kan komma ifråga som arvtagare, då en överenskommelse om omsorg och arv sker med de människor som man har nära relationer med.¹¹¹ De väljs ut bland dem som är valbara och lämpliga. Omhändertagande under ålderdomen är en förväntad del av relationen mellan generationerna och en äldre person med egna barn lyfter därför inte fram markens betydelse för sin personliga välfärd på ett lika framträdande sätt som en barnlös person gör.

Genom att granska barnlösas situation är det möjligt att upptäcka att mark för den barnlösa äldre personen är en tillgång som ger säkerhet och trygghet på grund av att den är utbytbar mot just omsorg och hjälp när en person blir gammal. En äldre barnlös persons valmöjligheter på ålderdomen utgår, som Abere exemplifierar, från hennes markinnehav. Både kvinnor och män som jag talade med om barnlösas situation underströk att det var nödvändigt med egen mark som en form av trygghet under ålderdomen. De uttryckte att innehav av

---

¹¹¹ Filiation knyter barnet till föräldrarna och länkar därmed även samman barnet med släktlinjen, som utgår från en gemensam förfader (se Fortes 1969: 252)

mark är en slags försäkring om hjälp då en person inte längre kan klara sig själv.

Aberes fall visar hur kvinnlig omsorg producerar rättigheter till mark genom att skapa en nära relation mellan två generationer. Genom att agera som om släktskap existerar, alltså som om förväntade relationer mellan föräldrar och barn infrias, så skapar man rättigheter och skyldigheter som normalt förekommer i en släktrrelation. En släktskapsliknande relation som leder till arv konstrueras genom praktisk handling i form av mat, tvätt, närvaro, små gåvor, samtal och annan hjälp.

Statens lagstiftning vad gäller arv av mark ger ett handlingsutrymme där varje individ eller hushåll i praktiken i viss mån förhandlar och handlar i eget intresse. Att förvärva mark genom att ta hand om en åldring som man inte är släkt med är emellertid inte så lätt att förverkliga då få äldre är barnlösa. Det finns helt enkelt inte många tillfällen då det erbjuds mark till "vem som helst". Av kapitel 7 framgår att bara sju av de trettio intervjuade kvinnorna inte hade egna barn. De var i olika åldrar och några av dem skulle eventuellt kunna få barn. Balai var en av de åldriga barnlösa kvinnorna och hon levde med en avliden makes barn. Frivillig barnlöshet förekommer inte. Tvärtom så utgår människor ifrån att de ska få barn, som är mycket uppskattade. Jag har inga siffror på barnadödligheten i Mäggänaña men med tanke på fattigdom och återkommande svältkatastrofer kan man utgå ifrån att den är hög. Medelåldern i Etiopien är generellt låg enligt nationella uppskattningar. Det är sammantaget svårt att säga något om förhållandet mellan yngre som vill komma över mer mark och äldre som är barnlösa och behöver samarbeta med yngre men mitt material tyder på att det inte är vanligt med hushåll där det fullständigt saknas yngre hushåll att få hjälp av. Det finns inte så många barnlösa äldre, som Abere, att samarbeta med genom att ge hjälp och omsorg och i gengäld få ärva mark.

Den barnlösa kvinnan Abere valde att ingå avtal med ett av de allra rikaste hushållen i området. Ett ungt hushåll som inte redan har mark att bruka har inte något att erbjuda och kan knappast komma ifråga för att ingå i ett sådant avtal. Det är heller inte säkert att jämförelsevis fattiga hushåll kan komma ifråga eftersom kvaliteten på hushållets omsorger delvis är kopplad till hushållets ekonomiska situation. De hushåll som gynnas av den här principen är förmodligen de som är relativt välbeställda, de som redan har mark men även

ett visst anseende, precis som i Aberes fall.¹¹² Trots att bondeföreningens styrelse lyfte fram principen för omhändertagande av äldre som man inte är släkt med, som en utväg för unga hushåll som behöver mark, är det förmodligen inte en lösning för särskilt många i framtiden.

Principer i konflikt

Utifrån principen att arbete, gemensamt boende samt omhändertagande av en äldre person skapar arv uppstod en konflikt mellan Fati, en femtioårig gift kvinna, och hennes makes brors änka, Workenesh. Konflikten gällde mark som tillhört kvinnornas gemensamma svärmor. Fati berättade att svärmodern hade bott i hennes och makens hem fram till sin död ett år tidigare. Hon hade skött om den äldre kvinnan under en längre tid. Detta borde enligt Fati ha resulterat i att hennes egen familj fick ärva svärmoderns mark. Svägerskan gjorde dock anspråk på och tilldelades hälften av denna mark. Workenesh åberopade en annan princip för arv av mark, nämligen barns rätt till mark efter sina föräldrar. Hon framhöll sina barns rätt till mark efter sin döde far. Han hade varit militär och blev rapporterad försvunnen under dergens tid vid makten. Nedan följer en redogörelse som är baserad på vad Fati och Workenesh, var och en för sig, berättade för mig. Det var ibland svårt att avgöra hur händelseförloppet hade utvecklats sig. Redogörelsen visar hur skilda individers och hushålls intressen i samma mark kan leda till en konflikt.

Workenesh hade varit gift med Fatis mans bror Ali och levde med honom i ett område i norra Etiopien. Medan maken tjänstgjorde så reste hans far och besökte honom på hans förläggningssort. Fadern återvände och med nytagna foton på sonen lyckades fadern skaffa honom en andel jordbruksmark trots att denne då var militär och inte själv levde i området. Under dergen var det i princip inte möjligt att inneha mark om man själv inte levde av den, men trots detta fick militären Ali jordbruksmark. Strax därefter dog fadern. I väntan på Alis hemkomst levde Fati, hennes make Mohammed och brödernas mor på Alis mark utöver den mark som de själva hade. Ali rapporterades efter ett par år som

---

¹¹² Det är troligt att det är ungefärligen samma princip som för utbytet *yäakkul* (kapitel 6), där inte vem som helst kommer ifråga för att bruka någon annans mark. En flitig bonde med gott anseende och egna oxar, det vill säga ett visst välstånd, är ett gott val. Markinnehavaren ska ju leva av hälften av den skörd som bonden producerar och väljer hellre någon med goda förutsättningar att lyckas med skörden än ett ungt hushåll som ännu inte bevisat sig dugligt.

”saknad”. När maken dog återvände Workenesh för att göra anspråk på den mark som hennes make hade rätt till i sin hembygd. När svägerskan Workenesh och hennes barn ville bosätta sig i den döde makens/faderns hemtrakt så beslöt bondeföreningen att formellt dela av marken som brukats av det hushåll som bestod av Fati och Mohammed och deras barn, så att Workenesh skulle kunna få sin döde makes andel. Ungefär samtidigt dog svärmodern och detta innebar att hennes mark samt den del som tillhört Ali men som plöjts utav Mohammed som en enhet under många år, delades.

Här uppstod en konflikt om mark där båda parterna hade rättigheter. Workenesh och hennes barn fick mark som var avsedd för hennes make. Denna andel som under en tid hade brukats av Fatis och hennes makes hushåll ansåg Fati borde ha tillfallit hennes och makens gemensamma barn, tillsammans med svärmoderns andel. Uppdelningen av svärmoderns mark och Alis i lika delar föranledde att Fati menade att de inte fått allt de haft rätt till. Fati baserade sin uppfattning att de hade rätt till jorden på att de vårdat svärmor under en lång tid fram till hennes död.

Till saken hör att Workenesh hade två barn med sin döde make. Arvskiftet hade sett annorlunda ut om hon varit barnlös. Marken är barnens rätt till arv efter sin far och som änka utan barn hade det varit svårt för henne att hävda någon rätt till den. Konflikten belyser att det ofta finns flera intressenter i samma stycke mark som dessa åberopar olika slags rätt till. Hemvändande personer deltar i konkurrens med barn som blir vuxna utan egna markrättigheter. För Fati handlade det om att hon hade uppfyllt de kriterier som ställs på en arvinge. Hon hade givit sin tid, sitt arbete och sin omsorg under lång tid för att säkerställa att hennes egna barn skulle få en framtida försörjning. Hon hade gjort det som en god svärdotter bör göra: lagat mat, hämtat dryck, tvättat, kokat kaffe etc. och tagit hand om sin svärmor tills hon dog. Fati var upprörd över att hennes ansträngningar inte gav henne all den mark hon tyckte att hon hade rätt till. Svägerskorna agerade båda som goda mödrar och kvinnor bör men de hamnade på grund av det i konflikt med varandra. Bondeföreningens styrelse bedömde deras krav som likvärdiga och parterna fick därför dela marken.

Bondeföreningen har formella principer som styr överföring av mark och som här kommer i konflikt med varandra. Barn har rätt till arv efter föräldrar som dör vilket Workenesh åberopar. Fatis anspråk har stöd i lagen som berör omhändertagande av äldre och arv. Konflikter löses genom *šamgälanna*, medling, där normen föreskriver att i en konflikt mellan två parter så bör båda

ge efter. Det anses inte lämpligt att bara ge rätt till en part i målet för den framtida relationens skull (se Poluha 1994, 2004; Lewis 1989). Fati och Workenesh fick dela marken, sannolikt utifrån det här sättet att resonera.

Släktskap och släktskapsliknande relationer

Vi har sett att det finns olika och parallellt existerande principer omkring marköverföring i Mäggänañña. Hur ska då relationer mellan människor se ut för att få rättsliga konsekvenser i form av arv av mark? I relationen mellan barn och föräldrar är det självklart att vuxna barn hjälper sina åldrande föräldrar och att de också, så långt det är möjligt, får mark av dem. Samtidigt kan yngre i princip arva vem som helst men det kräver ett speciellt arrangemang. I ett sådant avtal skapar människor en situation som liknar den relation som finns mellan föräldrar och barn. Principer för marköverföring bygger alltså på att man skapar släktskapsliknande relationer mellan människor i olika generationer. Det är inte släktskap i meningen blodsband (eller ”släkt av kött”, se kapitel 3) som skapas utan det är närhet i relationen genom vardagliga omsorgshandlingar, vad Carsten (2000, 2004) har benämnt ”relatedness”.

Bet säb, hushållet eller ”hus och grupp av människor”, är den plats och sociala enhet där släktskapsliknande relationer skapas i Mäggänañña (jfr Carsten 1997). Köket är en helt och hållet kvinnlig sfär. Där framställs den mat som husets invånare behöver för att leva och matlagning är, som vi har sett, en arbetsuppgift som endast utförs av kvinnor. Köket är oftast en del av huset, ibland är det ett särskilt mindre hus vid sidan om huset där människor sover, men det är alltid en plats där endast kvinnor befinner sig. Vid samtal i kökshus fick min manlige assistent oftast sitta på tröskeln. På tröskeln hängde även nyfikna söner som gärna ville lyssna på samtalet. Flickor och kvinnor däremot höll sig sysselsatta intill elden på marken medan vi talade. I köket försiggår arbete som får sociala konsekvenser av närhet; att äta samma mat skapar förutsättningar för gemenskap som delas av dem som äter maten och bor under samma tak. Styvbarn, som kallas *yänğära lædğ*, barn av injera, kan ses som exempel på hur det dagliga pannkakslänkande bröd som delas från ett gemensamt fat av alla hushållets medlemmar tre gånger om dagen (under goda tider) skapar band, vilka uttrycks som en kombination av mat och släktskap. Gemensamt boende, genom det vardagliga livet och i omsorgshandlingar som matlagning, kaffekokning, hjälp med tvätt och hygien skapas tillräcklig grad av

närhet mellan generationer för att i sin tur skapa förutsättningar för överföring av mark från äldre till yngre genom arv, även om inte blodsband föreligger.

Genus och marköverföring

Lagstiftningen stöder formellt kvinnors rättigheter till mark genom att ge dem rätt att behålla sina markrättigheter även om de flyttar från bondeföreningen. Vi kan i berättelsen om Aminat se att det är tydligt att rätten till mark är en grundförutsättning för att kunna agera som hon gör. Utan egna markrättigheter hade hon inte kunnat bidra till sina föräldrars försörjning och inte heller (i förlängningen) till sin sons. De flesta av Aminats friare frågar efter hennes tillgång till mark, vilket belyser att det är näst intill nödvändigt att båda parter för med mark i ett äktenskap. Den nye maken som bodde i en annan del av höglandet avstod från att ställa krav på Aminats mark och menade att han hade tillräckligt med mark att leva av. Det är ovanligt och människor uppfattar vanligtvis mäns anspråk på mark att leva av från kvinnans sida vid ett giftermål som rimliga. Mäns krav på jordbruksmark vid giftermål kan emellertid inte uttryckas hur som helst, vilket vi såg i kapitel 3. I exemplet med den unge mannen som krävde mark av sina blivande svärföräldrar innan bröllopsplanerna var klara syns att en lysten attityd i förhållande till mark inte är ett gott uppförande hos en ung man och att människor uppfattar en sådan attityd som självisk och omoralisk. Berättelsen om Aminat visar en ung kvinna som avstår från att hävda sina rättigheter, vilket hennes mor porträtterar som ett moraliskt riktigt sätt att agera för en kvinna. Aminat handlar föredömligt.

Även den äldre, frånskilda Abere har egna markrättigheter men hon använder dem för att få hjälp och omsorg eftersom hon behöver det. Abere har till skillnad från Aminat varken barn eller föräldrar att sörja för eller bli hjälpt av. Behovet att samarbeta med ett annat hushåll hade uppstått även om Abere varit en ålderstigen man utan egna barn. De flesta män bor emellertid nära sina egna bröder och brorsöner genom ett virilokalt bosättningsmönster. Barnlösa män har av det skälet fler syskonbarn i sin närhet att få hjälp av när de blir gamla än vad kvinnor generellt har. Vi ser att markinnehav är en gemensam utgångspunkt för Aminat och Abere men att det för Abere snarare är hög ålder och att hon inte är förälder som utgör underlag för de beslut hon fattar. Hennes mark ger henne ett förhandlingsutrymme att välja vem hon skall få hjälp och omsorg av. Aminat däremot avstår trots sina lagstadgade markrättigheter från mark för att vara en omsorgsfull dotter och mor. Hon kan vid en eventuell

skilsmässa återvända till sitt föräldrahem och bli väl mottagen där, eftersom familjen delvis lever av hennes mark. Hon låter också sin son bor kvar i föräldrahemmet, vilket innebär att hon är en god mor. Aberes och Aminats agerande kan i de här situationerna bäst förstås utifrån en sammanlagd belägenhet beroende av tillgång till mark, genus, ålder och eventuellt föräldraskap. Sammantaget förklarar dessa faktorer kvinnornas skilda utgångspunkter och handlingsmöjligheter.

Trots att kvinnor och män formellt har samma rätt till mark exemplifierar den unga modern Aminat som skulle gifta om sig att genusrelaterade föreställningar har stort inflytande på människors handlingsutrymme och möjligheter. Med utgångspunkt i gemensamma föreställningar om släktskap, genus och moral agerar Aminat för att säkra sina föräldrars, sin sons och sin egen försörjning genom att gifta om sig och samtidigt försäkra sig om möjligheten att återvända hem vid en eventuell skilsmässa. Till skillnad från hur en god dotter och mor bör agera, vilket Aminat illustrerar, hade en god far och son förmodligen gift om sig och blivit kvar på den mark han har rättigheter till. Lokala praktiker och föreställningar relaterade till genus ser ut att vara starkare än formell lagstiftning och förhindrar Aminat att ta rättmätig mark i besittning. Viktigt att se är dock att hennes rättigheter till mark kvarstår även om hon själv inte gör aktiva anspråk på dem. Med ett utifrån-perspektiv kan man se att praktiker och uppfattningar om genus påverkar hennes valmöjligheter och att hon har gemensamma genus- och släktskapsrelaterade normer och värderingar som handlingarnas utgångspunkt (Giddens 1979). Både Aminat och Abere belyser att handlingsförmåga, vad de har *makt att göra* (Barnes 1993: 198-199), kommer ur deras tillgång till mark men även genom relationer med andra. I Aminats fall genom äktenskap eller som för Abere, genom ett utbyte där mark ges mot ett yngre hushålls omsorger vilket ger henne en säkrad försörjning på äldre dagar.

Vad gäller kvinnors försörjningsmöjligheter inom jordbruket i höglandsområdet Mäggänaña så visar Aberes och Aminats exempel att lagstiftningen gynnar kvinnor (och män) med egna markrättigheter. Mark ger dem ett förhandlingsläge när de ska klara sin försörjning, inte minst när de blir äldre. Konsekvenserna av Aminats, Aberes, Workeneshes och Fatis agerande blir i samtliga fall (i förlängningen) att en yngre generation får möjlighet att förvärva jordbruksmark. Det är svårare att uttyda hur en yngre generation kvinnor och män utan egna markrättigheter påverkas av lagstiftningen. Det är svårt att gifta sig utan mark. Möjligen kommer det att påverka vid vilken ålder

man gifter sig för första gången eller det antal barn människor skaffar då de bör kunna förse barnen med jordbruksmark. Bristen på mark ökar också pressen på att fler barn ska kunna försörja sig utanför jordbruket. Eftersom arbetstillfällena är få skulle det kunna resultera i en större migration.

Sammanfattning

Kapitlet har visat kvinnors försörjningsmässiga handlingsutrymme med mark som utgångspunkt. Det faktum att kvinnor *har* mark placerar dem i en position som ger dem ett visst handlingsutrymme. En ung kvinnas möjligheter att klara sin egen försörjning och samtidigt visa omsorg om sin son och sina föräldrar har Aminat exemplifierat. Hon ser både möjligheter för sig själv utanför jordbruket genom lönearbete som barflicka och genom ett nytt äktenskap som tar henne till en annan del av höglandet medan hennes son och föräldrar lever av hennes mark. Aminats exempel visar på de möjligheter som kvinnor har att agera för att säkra tillvaron för sina barn och sig själva. Medan Aminat, åtminstone tillfälligt, flyttar iväg väljer den äldre kvinnan Abere, som har färre valmöjligheter, att leva kvar på sin mark. Abere visar däremot att mark ger ett handlings- och förhandlingsutrymme som kan användas för att barnlösa äldre kvinnor och män ska kunna medverka i beslut om ett lämpligt hushåll att samarbeta med under sin ålderdom. Det är alltså nödvändigt att se hur flera faktorer som markinnehav, genus, ålder och föräldraskap, samverkar med varandra för att förstå kvinnors handlingsutrymme i Mäggänaña.

Bondeföreningens styrelse presenterar två principer som möjliga sätt för yngre hushåll att få tillgång till mark, barns rätt att ärva sina föräldrar och rätt till arv genom omsorg om en äldre person. Fati och Workenesh illustrerar hur principerna kan komma i konflikt med varandra när människor fördelar mark genom arv. Det här kapitlet har särskilt lyft fram att det finns, även om möjligheterna är begränsade och inte vem som helst kommer ifråga, möjlighet att ärva mark inom ramen för släktskapsliknande relationer genom ett personligt omhändertagande. Sannolikt går här att se ett dynamiskt samspel mellan lokalsamhället och staten, där staten beaktat en lokal omsorgspraktik som historiskt sett varit nära förbunden med släktskap. Lagstiftningen från år 2000 är formulerad så att den talar om beroende, dependency, där beroende är förenat med ett behov av hjälp och omsorg. Betoningen i lagtexten ligger på en äldre persons behov av vardaglig omsorg snarare än på släktskap i form av blodsband. Att ge och ta emot omsorg har alltid varit en del av släktrrelationer,

men har inte synts därför att den ingått i relationen och tagits för given. Sannolikt har staten införlivat en lokal omsorgspraktik i en lagtext. Det är möjligt att se lagen som exempel på hur vardagliga praktiker i lokalsamhället kan påverka övergripande samhällsstrukturer som sedan i sin tur kommer att ge struktur åt hur människor handlar.

Kapitlet har också visat att det är möjligt att få syn på något som kvinnor alltid har gjort genom att kvinnors arbete får ett ekonomiskt värde som det inte tidigare har haft. Mark har alltså i någon mening blivit en motprestation för kvinnlig omsorg. Trots en lokal betoning på mäns relation till mark, är det i huvudsak kvinnligt arbete som skapar relationer som gör arv av mark möjligt. Det förefaller som en statlig lagstiftning om arv av mark åtminstone indirekt innebär att kvinnors roll i dessa överenskommelser uppmärksammas.

Kapitel 10

Slutdiskussion

Den här avhandlingen har undersökt hur småjordbrukande kvinnohushåll i Etiopiens högländ klarar sin försörjning i ett område som är välkänt för försörjningsmässigt knappa marginaler, torra och upprepade svältkatastrofer. Det avslutande kapitlet kommer att diskutera genusrelationers betydelse för hushållens försörjningsmässiga handlingsutrymme. För att förstå hushållens ekonomiska agerande i det här området är det avgörande att se att deras tillgång till produktionsfaktorerna oxar, mark och arbetskraft i hög grad bygger på utbyten, snarare än marknadsekonomiska transaktioner. Utbyten är i sin tur inbäddade i sociala relationer och släktskap. För att förstå betydelsen av genus i Mäggänaña behöver man även förstå släktskapsrelationer, de är oskiljaktiga. Att relatera till andra i Mäggänaña inkluderar att beakta gemensamma normer och värderingar och att genus åtföljs av specifika moraliskt laddade förväntningar på hur kvinnor och män i olika åldrar och positioner bör agera. Genusrelationer strukturerar socialt liv, bland annat avgör de hur arbetsfördelning, ansvarsområden och hierarkier fungerar. Genus har alltså viktiga implikationer för människors erfarenheter och kunskapsområden, för kulturella föreställningar och som socialt organiserande princip. Sammanlagt får detta som följd att kvinnors och mäns försörjningsmässiga villkor ser olika ut.

Fattigdom och utveckling

I studier av högländet där forskaren inte specifikt riktat uppmärksamheten mot kvinnohushåll talar man framför allt om betydelsen av oxar som ett mått på hushållens relativa välstånd och möjligheter att försörja sig. Kvinnohushåll som infallsvinkel ställer däremot frågor om arbetskraftens och sociala relationers betydelse i hushållen på sin spets eftersom kvinnohushåll inte självklart innehåller manlig arbetskraft. Genom att med ett genusperspektiv fokusera på kvinnohushåll visar avhandlingen att om man vill förstå de fattigaste i det här samhället är det betydelsefullt att inrikta sig på hushåll som saknar någon

avgörande produktionsfaktor som mark och oxar, och inte minst tillgång till arbetskraft. Manlig arbetskraft har i Etiopiens högländ central betydelse för att odla marken och åkermarkens värde ligger i att den brukas. Det går inte att sälja den, så det ekonomiska värdet ligger i grödorna som går att odla. En ensamstående kvinna kan inte skapa bruksvärde i marken själv eftersom hon inte kan plöja och så. Däremot kan ett kvinnohushåll med marken som utgångspunkt agera på olika sätt för att skaffa sig manlig arbetskraft. Det arrendeliknande utbytet *yäakkul* är den vanligaste utvägen för att lösa brist på manlig arbetskraft för ett kvinnohushåll utan nära manliga släktingar. De tillfrågade kvinnorna ansåg att det var kostsamt att avstå hälften av skörden till den manlige bonde som de arrenderade ut marken till och delade skörden med.

Avhandlingen har visat att det inte är så entydigt att det är störst skillnad mellan kvinnohushåll och hushåll med en man som överhuvud i förhållande till fattigdom, sårbarhet och utsatthet. Det går däremot en avgörande skiljelinje mellan kvinnohushåll som har tillgång till manlig arbetskraft utan kostnad genom barn och bröder och de som inte har det. Föräldraskap och relationer till bröder är viktiga för en ensamstående kvinnas tillgång till manlig arbetskraft: empirin visar att endast söner, svärsöner, barnbarn och bröder hjälper till utan att kräva halva skörden i gengäld. En del kvinnohushåll kan alltså lösa bristen på arbetskraft i sina hushåll genom vissa, specifika släktrationer och de kvinnohushåll som har manlig arbetskraft genom barn, barnbarn eller bröder och befinner sig i en arbetskraftsmässig situation jämbördig hushåll med en man som överhuvud. De fattigaste av alla hushåll i Mäggänaña är emellertid kvinnohushåll med lite mark, utan kreatur och som delar sin skörd i utbytet *yäakkul*.

Hushållens tillgång till manlig arbetskraft samverkar också med tillgång till andra resurser som mark och oxar. Som den femtioåriga änkan Howa visar krävs det att man är rik, det vill säga har mycket mark och kreatur, för att kunna betala en dräng. Howa hade ärvt mycket mark, ägde två oxar och hade tillgång till manlig arbetskraft som hon betalade för, vilket gör henne näst intill unik i området men hon exemplifierar att det är möjligt för ett kvinnohushåll att uppnå vad hon gör. Att se hushållens föränderlighet över tid är också centralt, under en livscykel växer små barn upp och de kan på sikt förse ett hushåll med nödvändig, komplementär arbetskraft.

Etnografin visar att det är nödvändigt att beakta hur flera faktorer samverkar i ett komplext samspel för att förstå människors försörjningsmässiga handlingsutrymme. Det är grundläggande att förstå hur människor förvärvar

resurser och vilka de har tillgång till. Samtidigt, och inte minst, är det viktigt att beakta arbete och ekonomiska transaktioner och hur dessa är inbäddade i moral och sociala relationer. Slutligen finns även betydelsefulla yttre strukturerande faktorer som staten, som möjliggör eller begränsar människors handlingsutrymme lokalt.

Många forskare har betonat vikten av lokal eller inhemsk kunskap i internationella utvecklingsprogram (se exempelvis Agrawal 1995; Heyd 1995; Richards 1985, 1993, 1996; Sachs 2005). Det kan innebära kunskap om yttre villkor som lokala förutsättningar för regn, torka, tillgång till marknadsplatser och möjligheter till att avyttra exempelvis odlad frukt. Att ha lokal kunskap, eller kunskap om lokala förhållanden, innebär också kunskap om sociala och kulturella dimensioner; betydelsen av till exempel släktskap, genusrelationer och normer. Avhandlingen har specifikt lyft fram vad genusrelationer innebär för olika slags hushåll och vad de får för konsekvenser för hushållens möjligheter att försörja sig. Genusrelationer i Mäggänañña får viktiga återverkningar på flera specifika områden; exempelvis att kvinnor som blir änkor (och ibland kvinnor som skiljer sig) i vissa fall lever som ensamstående medan män alltid gifter om sig efter kort tid. Det innebär att män i princip aldrig lever utan kvinnlig arbetskraft medan kvinnor kan komma att leva utan manlig arbetskraft i hushållet. Eftersom arbetsuppgifter är strikt uppdelade och komplementära i ett hushåll har kvinnor och män olika kunskapsområden, vilket är viktig kunskap om förutsättningarna i lokalsamhället, inte minst i förhållande till fattigdomsbekämpning och andra utvecklingsprojekt. Ändå är genus, som avhandlingen visar exempel på, en aspekt som ofta förbises. Både kvinnors och mäns arbete och kunskapsområden förbises men staten tenderar att särskilt bortse från kvinnors. Utvecklingsprogram saknar ofta insikt i att förutsättningar och strategier ser olika ut för kvinnor och män. Programmen riktar sig till män som jordbrukare och bortser från existensen av kvinnohushåll. Avhandlingen visar att statens gradering av bönders välstånd där principen att innehav av boskap förhindrar matbistånd är problematisk eftersom den förbiser att många av de kvinnohushåll som innehar nötkreatur lever av hälften av sin skörd. Det är därför centralt att nationell och internationell utvecklingsplanering tar genusrelaterade skillnader i beaktande.

Ett etnografiskt fältarbete gör det möjligt att förstå föreställningar, meningar och värderingar bakom människors agerande för sin försörjning och se handlingar inbäddade i sin kontext av politiska beslut i förhållande till mark, olika ekonomiska system och inte minst till relationer och moral. Den empiriska

generaliserbarheten i mina data är emellertid begränsad. Att kvinnor och män så självklart talade om och förhöll sig till kvinnors formella markrättigheter i Mäggänaña är enligt Zenabaworke Tadesse (2003) unikt för Wollo i jämförelse med andra områden i det etiopiska höglandet. Avhandlingen visar däremot att det är viktigt att uppmärksamma genusrelaterade skillnader i förhållande till avgörande ekonomiska tillgångar i lokalsamhället, inte minst vid utvecklingsplanering.

Hierarkier, makt och handlingsutrymme

Trots att både kvinnor och män har formella markrättigheter och alla i Mäggänaña talar om det som en viktig faktor inte minst när unga människor ska gifta sig, så uttrycker människor inte föreställningar om en nära relation mellan kvinnor och mark. Avhandlingen visar hur människors vardagliga handlingar skapar självklara samband och skillnader som får konsekvenser för deras försörjning, eftersom det handlar om företräde till och kontroll över ekonomiska resurser. Det är alltså inte i övergripande samhällsstrukturer som lagstiftning utan främst på vardaglig nivå som människor både skapar och upprätthåller strukturellt ojämlika relationer, hierarkier.¹¹³ Både kvinnor och män beskriver mäns arbete med att plöja, gödsla med kompost och så som arbetsuppgifter som är relaterade till åkermarkens bördighet och att åkermark går att leva av. En sådan koppling finns inte mellan kvinnliga arbetsuppgifter och mark trots att kvinnor ägnar en stor del av sin tid bland annat åt kompostering och ogräsrensning. Manliga arbetsuppgifter förenar även män symboliskt med oxar och fruktbarhet genom tankeanknytningar mellan plöjande och manlig sexualitet. Kvinnors arbete beskriver man istället i termer av hushållande, omsorgsgivande, assisterande och som komplementärt i förhållande till manligt arbete. Sammantaget skapar detta en bild av män som personer med en naturlig och nära relation till marken samt med förmåga att bruka den och göra den fruktbar. Både kvinnor och män uttrycker därutöver att manliga arbetsuppgifter är krävande, tunga och förenade med manlig styrka och

---

¹¹³ Jfr Young (2000: 54), den amerikanska feministen och statsvetaren, som menar, inspirerad av Foucault (1974), att man inte bara kan tala om samhälleliga strukturer i diskussioner om ojämlika relationers karaktär. Hon beskriver strukturellt undertryckande som något som kommer till uttryck i föreställningar som inte ifrågasätts, i normer och symboler. Det är i vardagligt agerande och uppträdande som strukturer av relationer mellan kvinnor och män produceras.

menar att mäns styrka är skäl till att män innehar en överordnad position i hushållet i förhållande till kvinnor och barn. Med genus som utgångspunkt naturaliseras skillnad och ojämlikhet (Yanagisako & Delaney 1995) genom föreställningar om inneboende egenskaper. Principer som virilokal bosättning och levirat är andra lokala praktiker som skapar olika förutsättningar för kvinnor och män och som innebär att relationen mellan män och deras mark ges särskild betydelse.

De normer och värderingar som människor i Mäggänaña framhäver är inte en gång för alla givna. Genom handlingar och tal, i processer som ständigt pågår och som samverkar, skapas relativt helgjutna och därmed för givet tagna föreställningar om en viss ordning, vad Bourdieu (1977: 164-171) kallar *doxa*, alltså det som människor upplever som givet och självklart i det samhälle de lever i. Tal och handlingar lyfter fram viktiga värderingar i lokalsamhället ur olika vinklar vilket sammanlagt ger en samstämmig bild av hur verkligheten är ordnad, nämligen att a) män och mark har en nära relation medan kvinnor och mark inte har en sådan relation samt att b) män är överordnade kvinnor inom hushållet. Mark, oxar och arbetskraft är de mest centrala tillgångarna i det här jordbruksamhället. Genom att framhäva manligt arbetes betydelse för markens bördighet, ges män ett företräde i förhållande till de tillgångar som skattas högst lokalt. Det kommer i sin tur att påverka vad kvinnor och män har *makt att göra* (Barnes 1993: 198-199), i förhållande till resurser, genom relationer och i utbyten, alltså i form av försörjningsmässigt handlingsutrymme.

Lokalplanet är en nivå av praktiker som skapar skillnader och hierarkier men detta återfinns också på nationell, statlig nivå vilket uttrycks lokalt bland annat genom former för beskattning av jordbruksmark och i utvecklingsplanering. Kvinnors arbete äger ofta rum inne i eller runt husen och när de arbetar på åkrarna definieras deras arbete lokalt inte som jordbruksarbete. Deras arbete uppfattas varken lokalt eller nationellt som jordbruksarbete och är därför heller inte en utgångspunkt för utvecklingsplanering. I statens taxeringslängder organiseras markinnehav så att män i första hand representerar hushållets samlade marktillgångar. Statens organisation av markinnehav utgår från att män med mark i det område där de bor är hushållsöverhuvuden och att de i den rollen representerar kvinnor och deras mark. Nationella föreställningar om både mark och genus samverkar med lokala föreställningar och ger en bild av att män och mark i första hand har ett viktigt samband medan kvinnor och mark hör samman endast då män är frånvarande. Beskattningssystemet visar statens syn på en given rangordning mellan kvinnor och män inom hushåll. I lokalsamhället

förstärker samverkan mellan nivåerna varandra så att det hierarkiska förhållandet mellan kvinnor och män och mäns företräde till resursen mark, framstår som självklart.

I Mäggänaña är det tydligt att kvinnor och män först och främst relaterar sitt försörjningsmässiga handlingsutrymme till normer och ideal som berör deras förhållanden med andra. Människor uppger framför allt förväntningar i relationer med släktingar som motiv för hur de agerar; vikten av att vara en moraliskt god dotter, son, mor, far, kvinna eller man i förhållande till sina föräldrar, barn eller andra släktingar. Andra framträdande strukturerande utgångspunkter i människors vardag är principer som på olika sätt lyfter fram relationen mellan patrilinejen och jordbruksmarken.

Gemensamma normer och värderingar är emellertid inte helt rigida, de är just utgångspunkter (Giddens 1979) vilket ger viss variation. Att agera som en moraliskt god person är en balansakt. Komplexiteten i principer och moral gör att det oftast finns många aspekter att väga in och som i samverkan gör flera utvägar möjliga och som alla kan uppfattas som moraliskt godtagbara eller ideala. Många människors berättelser har hyllat någon dimension av ett handlingsförlopp som lyfts fram som ett moraliskt ideal men det betyder inte att det bara finns ett enda acceptabelt beteende i en given situation. I många beskrivningar av en god mor eller far, exempelvis i situationer där en nybliven änka ska förhålla sig till vad som ska ske med henne, barnen och marken, är principen att relationen mellan patrilinejen och mark är viktig framträdande genom att människor betonar barns rätt till mark efter sin far. Samtidigt som flertalet framhåller att det förväntade agerandet för en änka är att gifta om sig med en klassifikatorisk bror till sin döde make alternativt förbli ensamstående tills barnen vuxit upp och bildat egna hushåll med hjälp av sin fars mark, så finns parallellt existerande möjligheter. I Mäggänaña är kärlek ett godtagbart skäl för att gifta om sig med en annan man än en föreskriven klassifikatorisk bror och därmed en möjlighet göra undantag från den framträdande diskursen. Den nye maken bör emellertid ha egen mark. Principen som framhåller att en död mans barn har rätt till sin fars mark syns då genom att människor lägger tonvikten på att det i sådana fall är ett lån av marken för den man som gifter sig med änkan och plöjer hennes och barnens (patrilinejens) mark. Det finns alltså uppfattningar om kärlek som ger kvinnor vissa möjligheter att agera på olika sätt och ändå upprätthålla den princip som understryker att patrilinejen och jordbruksmarken är en oskiljaktig enhet, och samtidigt uppfattas som moraliskt goda personer.

Det empiriska materialet visar att *habitus* (Bourdieu 1990) är ett användbart begrepp för att förstå hur människor agerar, och för hur de resonerar kring hur just de valt att handla eller vilka möjligheter och begränsningar de ser. Mitt empiriska material visar framför allt hur reglerande *habitus* är för människors sätt att utforma sina liv, det sker långt ifrån löst eller slumpartat även om förvärvade dispositioner kan tillämpas med viss flexibilitet utifrån individens förutsättningar. Människor inkorporerar kunskap om livet under sin uppväxt, om vad som är viktigt och värdefullt, vilket kommer att utgöra utgångspunkter för deras handlingar. Här ryms allt det som människor lär sig från tidig barndom; moral, normer och värderingar såväl som praktisk kunskap av olika slag som att utföra vissa sysslor, och annat man behöver veta för att kunna agera. Etnografin belyser att trots att människor är flexibla i sitt jordbruk och anpassar utsådd och val av gröda efter regn eller torka så är arbetsfördelningen mellan kvinnor och män inte flexibel. Med hjälp av Bourdieus begrepp *habitus* och *doxa* blir det begripligt hur människor uppfattar sina gränser, vad de ser som sina möjligheter och önskemål samt hur deras handlingar kan producera en naturalisering av makt i relationer. Avhandlingen visar att det är svårt att ifrågasätta arbetsfördelningen, vem som gör vad och hur relationerna mellan kvinnor och män ser ut. När barn insocialiseras under sin uppväxt och normer, värderingar och ideal förankras och inkorporeras så blir det svårt att distansera sig från det man själv är, förkroppsligar och kontinuerligt upprepar. Bourdieu (1989) menar att man bedömer den sociala verkligheten utifrån *habitus* som samtidigt är resultatet av att leva i den. Med hjälp av Bourdieu går det att förstå reproduktionen av skillnader och hierarkier men också att det är svårt att se sig själv och sin position i samhället ”utifrån”. Det kan förklara varför det inte är självklart att ifrågasätta samhällets ordning, ens av dem som har minst fördel av den, när den skapar olika förutsättningar för att försörja sig.

Förhållandet mellan yttre strukturerande faktorer, som lagstiftning om mark, och människors lokala praktiker är i en pågående process av ömsesidig påverkan. I Mäggänaña är det mycket svårt att försörja sig utan mark och mark är en central utgångspunkt för att kunna agera socialt, som att gifta sig. Kvinnor har egna rättigheter till mark sedan ett par generationer tillbaka och det finns relativt nya krav på att även kvinnor behöver ha egen jordbruksmark när de gifter sig, för att de tillsammans med sina makar ska kunna leva av den gemensamma marken. Det är inte otänkbart att en förändring av det här slaget på sikt kan påverka människors uppfattning om relationen mellan kvinnor och mark. Empirin visar tecken på att lokala praktiker har plockats upp och

införlivats i lagstiftningen om mark vilket kan tolkas som att människors vardagliga handlingar på så sätt kommer att ge form till övergripande strukturer. Mark är ett ”kort på handen” som ger ett förhandlingsläge inför ett möjligt utbyte av omsorg mot mark för den åldring, man eller kvinna, som inte har barn som kan ge vård och omsorg sent i livet. Hushåll som önskar förvärva mer mark kan söka att ingå ett sådant avtal. Avhandlingen visar emellertid att det inte är självklart att det är unga och hushåll utan egen mark utan snarare redan väletablerade hushåll med gott rykte och bevisat dugliga som får möjligheter att ärva mark i utbyte mot omsorg. Ett område där ytterligare efterforskning behövs är hur fördelning av jordbruksmark mellan barn och barnbarn i en uppväxande generation sker och på vilka grunder mark fördelas.

Referenser

- Abate Mammo och S. Philip Morgan. 1986. Childlessness in rural Ethiopia. *Population and Development Review* vol. 12, no. 3 (Sep., 1986), 533-546.
- Abbink, Jon. 1998. An historical-anthropological approach to Islam in Ethiopia: issues of identity and politics. *Journal of African Cultural Studies* vol. 11, no. 2 (Dec., 1998), 109-124.
- Abebe Kefleyesus. 1995. Sufism and the rural and urban reality of Argobba mysticism. *Islam et Sociétés au Sud du Sahara* 9, 27-46.
- Abu-Lughod, Lila. 1986. *Veiled sentiments: honour and poetry in a Beduin society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- . 1990. The romance of resistance: tracing the transformation of power through Bedouin women. *American Ethnologist*, 17 (1), 41-55.
- Agrawal, Arun. 1995. Dismantling the divide between indigenous and scientific knowledge. *Development and Change* vol. 26 (1995), 413-439.
- Aklilu Kidanu and Tadesse Alemu. 1994. Rapid population growth and access to farmland: coping strategies in two peasant associations in North Shoa. I Dessalegn Rahmato, red., Land tenure and land policy in Ethiopia after the derg. Proceedings of the second workshop of the land tenure project. *Working Papers on Ethiopian Development* No. 8 October 1994. The University of Trondheim. Centre for Environment and Development unit- SMU.
- Aklilu, H.A, Udo, H.M.J., Almekinders C.J.M. och A. J. Van der Zijpp. 2008. How resource poor households value and access poultry: Village poultry keeping in Tigray, Ethiopia. *Agricultural Systems* 2008 vol 96, 175-183.
- Aspen, Harald. 1990. Present forms of traditional associations and institutions in Mafoud, northern Shäwa. In Svein Ege, red., Ethiopia: problems of sustainable development. A conference report. *Working Papers on Ethiopian Development* No. 5: January 1990. Ethiopia Research Programme, College of Arts and Science, University of Trondheim.
- . 1993. Competition and Co-operation: North Ethiopian peasant households and their resource base. *Working Papers on Ethiopian Development*

No.7 (1993) Ethiopia Research Programme, College of arts and science,
University of Trondheim.

——— 1994. *Spirits, Mediums, and the Human World. The Amhara peasants of the northern Ethiopian highlands and their traditions of knowledge.* University of Trondheim, Department of Social Anthropology.

Bailey, Frederick George. 1969. *Stratagems and spoils. A social anthropology of politics.* Oxford.

Baker, Jonathan. 1994. Small urban centres and their role in rural restructuring. I Abebe Zegeye och Siegfried Pausewang, red., *Ethiopia in change. Peasantry, nationalism and democracy.* London, New York: British Academia Press.

Bahru Zewde. 1991. *A history of modern Ethiopia 1855-1974.* London: James Currey, Athens: Ohio University Press, Addis Ababa: Addis Ababa University Press.

Barnes, Barry. 1993. Power. I Richard Bellamy, red., *Theories and concepts of politics. An introduction.* Manchester and New York: Manchester University Press.

Barth, Fredrik. 1966. *Models of social organization.* Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Occasional Papers 23.

——— red. 1969. *Ethnic groups and boundaries: the social organizations of cultural difference.* Oslo: Univ.-forl.

——— 1967. Economic spheres in Darfur. I Raymond Firth, red., *Themes in economic anthropology.* London: Tavistock Publications.

Bauer, Dan. 1973. *Land, leadership and legitimacy among the Inderta Tigray of Ethiopia.* Ph.D. thesis in anthropology, University of Rochester.

——— 1977. *Household and society in Ethiopia: an economic and social analysis of Tigray social principles and household organisation.* Occasional Papers series, committee on Ethiopian Studies, African Studies Centre Monograph 6. East Lansing: Michigan State University.

Bebbington, Anthony. 1999. Capitals and capabilities: A framework for analyzing peasant viability. Rural livelihoods and poverty. *World Development* vol. 27, no. 12, 2021-2044.

- Befekadu Degefe och Berhanu Nega, red. 1999/2000. *Annual report on the Ethiopian economy*. Vol. 1 1999/2000. The Ethiopian Economic Association.
- Belete Bizuneh. 2001. Women in Ethiopian history: A bibliographic review. *Northeast African Studies* vol. 8, no. 3 (New Series) 2001, 7-32.
- Bellamy, Richard. red. 1993. *Theories and concepts of politics. An introduction*. Manchester och New York: Manchester University press.
- Bigsten, Arne, Abebe Shimeles och Bereket Kebede, red. 2005. *Poverty, income distribution and labour markets in Ethiopia*. Nordiska Afrika Institutet.
- Bigsten, Arne, Bereket Kebede, Abebe Shimeles och Mekonnen Tadesse, 2002. Growth and poverty reduction in Ethiopia: evidence from household panel surveys. *Working Paper in Economics* No 65. January 2002. Department of Economics. Göteborg University.
- Blaikie, Piers, Katrina Brown, Michael Stocking, Lisa Tang, Peter Dixon och Paul Sillietoe. 1997. Knowledge in action: local knowledge as a development resource and barriers to its incorporation in natural research and development. *Agricultural systems* vol. 55, no. 2, 217- 237.
- Bloch, Maurice. 1974. Symbols, song, dance and features of articulation. Is religion an extreme form of traditional authority? *European Journal of Sociology*, XV, 55-81.
- Blumberg, Rae Lesser. 1993. Poverty versus purse power: the political economy of the mother-child family. I Joan P. Mencher och Anne Okongwu, red., *Where did all the men go? Female-headed/female-supported households in cross-cultural perspective*. Boulder & Oxford: Westview Press, Inc.
- Bohannan, Paul. 1955. Some principles of exchange and investment among the Tiv. *American Anthropologist*, 57, 60-70.
- 1959. The impact of money on an African subsistence economy. *The Journal of Economic History* vol.19 (4), 491-503.
- Bohannan, Paul och Laura Bohannan. 1968. *Tiv economy*. Evanstone. Northwestern University Press.
- Boddy, Janice P. 1989. *Wombs and alien spirits. Women, men and the zar cult in northern Sudan*. Wisconsin. The University of Wisconsin Press.
- Bondestam, Lars. 1975. *Feodalismen skall krossas*. Lund: Forum.

- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press.
- 1989. Social space and symbolic power. *Sociological theory* vol. 7, no.1 (spring 1989), 14-25.
- 1990. *The logic of practice*. Cambridge: Polity Press.
- 1999. *Den manliga dominansen*. Bokförlaget Daidalos AB.
- Boserup, Ester 1970. *Woman's role in economic development*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Bowie, Fiona. 2000. *The anthropology of religion. An introduction*. Oxford och Malden. Blackwell Publishers Ltd.
- Bryceson, Deborah F. 2000. Rural Africa at the crossroads: livelihood practices and policies. *Odi. Natural Resource Perspectives*. Number 52, April 2000.
- 2002. Multiplex livelihoods in rural Africa: recasting the terms and conditions of gainful employment. *The Journal of Modern African Studies*, vol. 40, no. 1 (Mar., 2002), 1-28.
- Brydon, Lynne. 1989. Gender and migration. I Lynne Brydon och Sylvia Chant, red., *Women in the third world. Gender issues in rural and urban areas*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Brydon, Lynne och Sylvia Chant, red. 1989. *Women in the third world. Gender issues in rural and urban areas*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Byres T. J. 1983a. *Sharecropping and sharecroppers*. London: Frank Cass.
- 1983b. Historical perspectives on sharecropping, *Journal of Peasant Studies*, 10: 2, 7 – 40.
- Carsten, Janet. 1997. *The heat of the hearth: the process of kinship in a Malay fishing community*. Oxford: Clarendon
- red. 2000. *Cultures of relatedness. New approaches to the study of kinship*. Cambridge University Press.
- 2004. *After kinship*. New York: Cambridge University Press.
- Chambers, Robert. 1983. *Rural development. Putting the last first*. London: Longman.

- Chambers, Robert, Arnold Pacey och Lori Ann Thrupp, red. 1989. *Farmer first: farmer innovation and agricultural research*. London: Intermediate Technology Publications.
- Chant, Sylvia. 1997. *Women-headed households. Diversity and dynamics in the developing world*. London: Macmillan Press Ltd.
- Clapham, Christopher. 1988. *Transformation and continuity in revolutionary Ethiopia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comaroff, Jean. 1985. *Body of power, spirit of resistance. The culture and history of a South African people*. Chicago: University of Chicago Press.
- Code, Lorraine, red. 2000. *Encyclopedia of Feminist Theories*. London & New York: Routledge.
- Connell, Robert. 1987. *Gender and power*. Cambridge: Polity Press.
- 1995. *Maskuliniteter*. Bokförlaget Daidalos AB.
- 2002. *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Cohen, David William och E.S. Atieno Odhiambo. 1989. *Siaya. The historical anthropology of an African landscape*. London: James Currey.
- Cutler, Peter. 1988. *The political economy of famine in Ethiopia and Sudan*. Paper presenterat på International conference on environmental stress and security, Royal Swedish Academy of Sciences, Stockholm.
- Crummey, Donald. 1981. Women and landed property in Gondarine Ethiopia. *The international Journal of African Historical Studies*, vol. 14, no. 3 (1981), 444-465.
- red. 1986. *Banditry, rebellion and social protest in Africa*. London. James Currey Ltd.
- Dahl-Jørgensen, Carla. 1991. Fertility behaviour in peasant society of northern Shäwa, Ethiopia. *Working Papers on Ethiopian Development no 6 August 1991*. Ethiopia Research Programme, College of Arts and Science, University of Trondheim.
- Dalton, George, red. 1968. *Primitive, archaic and modern economics. Essays of Karl Polanyi*. New York, Anchor books, Doubleday & Company, Inc.

- Dessalegn Rahmato. 1987. Famine and survival strategies. A case study from northeast Ethiopia. *Food and Famine monograph series no. 1*. Institute of Development Research, Addis Ababa University.
- 1991. Rural women in Ethiopia: problems and prospects. I Tsehai Berhane Selassie, red., *Gender issues in Ethiopia*. Institute of Ethiopian Studies. Addis Ababa University. November 1991.
- red. 1994. Land tenure and land policy in Ethiopia after the derg. Proceedings of the second workshop of the land tenure project. *Working Papers on Ethiopian Development* no. 8 October 1994. The University of Trondheim. Centre for Environment and Development unit- SMU.
- Donham, Donald. 1979. *Work and power in Maale, Ethiopia*. Michigan UMI Research Press.
- 1999. *Marxist modern. An ethnographic history of the Ethiopian revolution*. Oxford. James Currey. Berkely, Los Angeles: University of California Press.
- Douglas, Mary. 2002 [1966]: *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. New York: Routledge Classics.
- Ege, Svein 1994. Land tenancy in northern Shäwa. I Dessalegn Rahmato, red., Land tenure and land policy in Ethiopia after the derg. *Working Papers on Ethiopian Development* no. 8: October 1994.
- 2002. *Livestock systems: patterns of livestock distribution in North Wälo and selected districts of South Wälo and North Shäwa*. Department of Social Anthropology, NTNU, Trondheim.
- Ege, Svein och Harald Aspen. 2003. *On the brink of famine: Ch'orisa, Qalu 2002*. Department of Social Anthropology. NTNU Trondheim.
- Ellis, Frank. 1998. Household strategies and rural livelihood diversification. *The Journal of Development Studies*, vol. 35, no.1, October 1998, 1-38
- 1999. Rural livelihood in developing countries: evidence and policy implications. *Natural Resource Perspective*, Number 40, April 1999.
- 2000. *Rural livelihoods and diversity in developing countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Epple, Susanne. 2006. Communicating self-esteem. Chances and choices in the life of widows in Basheda. I Ivo Strecker och Jean Lydall, red., *The perils of*

face. *Essays on cultural contact, respect and self-esteem in southern Ethiopia*. Lit Verlag. Dr. W. Hopf. Berlin.

Ethiopian Red Cross Society. 1986. *Rapid rural appraisal: A closer look at rural life in Wollo*. Ethiopian Red Cross Society, Addis Abeba and the International Institute for Environment and Development, London.

Ezekiel Gebissa. 2004. *Leaf of Allah. Khat and agricultural transformation in Harerge, Ethiopia 1875-1991*. Oxford: James Currey.

Fairhead, James and Melissa Leach. 1998. *Reframing deforestation. Global analysis and local realities: studies in West Africa*. London: Routledge.

Ferguson, James. 1992. The cultural topography of wealth: commodity paths and the structure of property in rural Lesotho. *American Anthropologist*, New Series, vol. 94, no.1, (Mar., 1992), 55-73.

Fortes, Meyer. 1958. Introduction. I Jack Goody red., *The development cycle in domestic groups*. Cambridge: Cambridge University Press.

——— 1969. *Kinship and the social order*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Foucault, Michel. 2002 [1976]. *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.

——— 1974. *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv moderna klassiker.

——— 1977. *Power/knowledge*. New York: Pantheon.

Freeman, Dena. 2002. *Initiating change in highland Ethiopia: the causes and consequences of cultural transformation*. Cambridge: Cambridge University press.

Freeman Deena och Alulah Pankhurst. 2003. *Peripheral people. The excluded minorities of Ethiopia*. London: Hurst and Company.

Friedmann, John. 1992. *Empowerment: the politics of alternative development*. Oxford: Claredon Press.

Gamst, Frederick C. 1969. *The Qemant: a pagan-Hebraic peasantry of Ethiopia*. New York: Holt, Rinhart and Winston.

Gemzöe, Lena. 2002. *Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag.

- Getatchew Kassa. 1991. A Change in the role and status of pastoral women in two Garri Villages, southern Ethiopia. I Tsehai Berhane Selassie, red., *Gender issues in Ethiopia*. Institute of Ethiopian Studies. Addis Ababa University. November 1991.
- Giddens, Anthony. 1979. *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis*. London. Macmillan.
- 1995. *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Bokförlaget Nya Doxa.
- Gledhill, John. 1994. *Power and its disguises. Anthropological perspectives on politics*. London, Boulder, Colorado: Pluto Press.
- Goetz, Anne Marie, red. 1997. *Getting institutions right for women in development*. London och New York: Zed books.
- Goetz, Anne Marie och Shireen Hassim. 2003. *No shortcuts to power: African women in politics and policy making*. London; New York: Zed Books.
- Goody, Jack. 1976. *Production and reproduction. A comparative study of the domestic domain*. Cambridge Studies in Social Anthropology.
- Gudeman, Stephen. 1976. *Relationships, residence and the individual: a rural Panamanian community*. London: Routledge & Keagan Paul.
- 1986. *Economics as culture. Models and metaphors of livelihood*. London: Routledge & Keagan Paul.
- red. 1998. *Economic anthropology*. Cheltenham and Northampton: Edgar Elgar.
- Guyer, Jane. 2004. *Marginal Gains: monetary transactions in Atlantic Africa*. Chicago: University Chicago Press.
- Hammond, Jenny. 1990. *Sweeter than honey. Ethiopian women and revolution: testimonies of Tigrayan women*. Trenton, New Jersey: The Red Sea Press Inc.
- Hammond, Laura. 1994. Returnees, local farmers and big business: the politics of land allocation in Humera, Ethiopia. I Dessalegn Rahmato, red., Land tenure and land policy in Ethiopia after the derg. *Working Papers on Ethiopian Development* no. 8: October 1994.

- Hart, Gillian 1995. Gender and household dynamics: recent theories and their implications, I M.G. Quibira, red., *Critical issues in Asian development: theories, experiences, policies*. Oxford: Oxford University Press.
- Heyd, Thomas. 1995. Indigenous knowledge, emancipation and Alienation. *Knowledge & Policy*. Spring 95, vol. 8, Issue 1, 63-73.
- Hobart, Mark, red. 1993. *An anthropological critique of development*. London: Routledge.
- Hoben, Allan. 1970. Social stratification in traditional Amhara society. I Arthur Tuden och Leonard Plotnikov, red., *Social stratification in Africa*. New York: The True Press.
- 1972. Social anthropology and development planning – a case study in Ethiopian land reform policy. *The Journal of Modern African Studies* 10, 4 (1972), 561-82.
- 1973. *Land tenure among the Amhara of Ethiopia*. London: The University of Chicago Press, Ltd.
- 1995. Paradigms and politics: The cultural construction of environmental policy in Ethiopia. *World Development*, vol. 23, no. 6: 1007-1021.
- 1998. The role of development discourse in the construction of environmental policy in Africa. I Secher Marchussen, H. och S. Arnfred, red., *Concepts and methaphors: ideologies, narratives and myths in development discourse*. Occasional Paper no. 19. International Development Studies. Roskilde University.
- Hultin, Jan. 1988. Farmers participation in the Wollo program. Stockholm: SIDA.
- 1989. The predicament of the peasants in conservation-based development. *ODI Pastoral Development Network*, Paper 27c, March 1989, 1-19.
- Hussein Ahmed. 2001. *Islam in nineteenth-century Wallo, Ethiopia. Revival, reform and reaction*. Leiden: Brill.
- Hutchinson, Sharon. 1996. *Nuer dilemmas: coping with war, money and the state*. Berkeley: University California Press.

- Hydén, Göran. 1980. *Beyond Ujamaa in Tanzania: underdevelopment and an uncaptured peasantry*. London: Heinemann.
- James, Wendy, Donald L. Donham, Eisei Kurimoto och Alessandro Triulzi, red. 2002. *Remapping Ethiopia. Socialism and after*. Oxford: James Currey Ltd.
- Kabeer, Naila och Ramya Subrahmanian, red. 1999. *Institutions, relations and outcomes. A framework and case studies for gender-aware planning*. New Delhi: Kali for Women.
- Kapferer, Bruce, red. 1976. *Transaction and meaning. Directions in the anthropology of exchange and symbolic behaviour*. Philadelphia: Inst. for the study of human issues.
- Keesing, Roger M. 1992. *Custom and confrontation. The Kwaio struggle for cultural autonomy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kongstad, Per och Mette Mönsted. 1980. *Family, labour and trade in western Kenya*. Uppsala: Scandinavian Institute of African Studies.
- Kopytoff, Igor. 1990. Women's roles and existential identities. I Peggy Reeves Sanday och Ruth Gallagher Goodenough, red., *Beyond the second sex. New directions in the anthropology of gender*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Laketch Dirasse. 1991. *The commoditization of female sexuality: prostitution and socio-economic relations in Addis Ababa, Ethiopia*. New York: AMS Press.
- Levine, Donald. 1965. *Wax and gold*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- 1974. *Greater Ethiopia: the evolution of a multiethnic society*. Chicago University Press.
- Lewis, Herbert. 1989. Values and procedures in conflict resolution among Shoan Oromo. I Tadesse Beyene, red., *Proceedings of the 8th International Conference of Ethiopian Studies*. Addis Abeba: Institute of Ethiopian Studies.
- Leslau, Wolfgang. 1976. *Concise Amharic dictionary*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Maloney, Clarence. 1976. *The evil eye*. New York: Colombia U.P.

- Markos Ezra. 1997. *Demographic responses to ecological degradation and food insecurity: drought prone areas in northern Ethiopia*. Theses Publishers Amsterdam. Doctoral dissertation, Rijksuniversiteit Groningen, 1997.
- Markos Ezra och Gebre-Egziabher Kiros. 2001. Rural out-migration in the drought prone areas of Ethiopia: A multilevel analysis. *International Migration Review*, vol. 35, no 3, (Autumn, 2002), 749-771.
- Maurer, Bill. 2006. The anthropology of money. *Annual Review of Anthropology* 2006. 35, 15-36.
- Mauss, Marcel . 1979. *Sociology and psychology: Essays*. London: Routledge.
- McCann, James. 1984. Ploughs, oxen and household managers: A reconsideration of the land paradigm and the production equation in north-east Africa. *Working Paper No. 95 Boston University: African Studies Centre*.
- 1987a. The social impact of drought in Ethiopia: oxen, households, and some implications for rehabilitation: I Michael Glantz, red., *Drought and hunger in Africa*. Cambridge. Cambridge University Press.
- 1987b. *From poverty to famine in northeast Ethiopia. A rural history 1900-1935*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- 1995. *People of the plow. An agricultural history of Ethiopia, 1800-1990*. The University of Wisconsin Press.
- Central Statistical Authority (CSA). 1998. *The 1994 population and housing census of Ethiopia, analytical report on the national level, volume 1*. Addis Ababa: Central Statistical Authority.
- Mencher, Joan P. & Anne Okongwu, red. 1993. *Where did all the men go? Female-headed/female-supported households in cross-cultural perspective*. Boulder & Oxford: Westview Press, Inc.
- Mesfin Wolde Mariam. 1984. *Rural vulnerability to famine in Ethiopia, 1958-1977*. New Delhi: Vikas.
- 1991. *Suffering under God's environment: A vertical study of the predicament of peasants in north-central Ethiopia*. Berne: African Mountain Association. Geographica Bernensia, cop. 1991.
- Messing, Simon. 1957. *The highland-plateau Amhara of Ethiopia*. Ph.D. thesis in Anthropology. University of Pennsylvania.

Moore, Henrietta. 1988. *Feminism and anthropology*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

——— 1994. *A passion for difference: essays in anthropology and gender*. Cambridge: Polity Press.

Nash, June. 1979. *We eat the mines and the mines eat us*. New York: Columbia University Press.

Netting, Robert McC., Richard R Wilk och Eric J. Arnoukd, red. 1984. *Households. comparative and historical studies of the domestic group*. London, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Neumann, Roderick P. 1998. *Imposing wilderness: struggles over livelihood and nature preservation in Africa*. California Studies in Critical Human Geography 2. Berkeley: University of California Press.

Ong, Aihwa. 1987. *Spirits of resistance and capitalism discipline: factory women in Malaysia*. Albany NY: State University of New York Press.

Ortner, Sherry B. 2006. *Anthropology and social theory. Culture, power and the acting subject*. Durham och London: Duke University Press.

Pankhurst, Alulah. 1992. *Resettlement and famine in Ethiopia*. Manchester and New York: Manchester University Press.

——— 2000. Research on Ethiopian Societies and cultures during the second half of the twentieth century. Paper presenterat på 14th International Conference of Ethiopian Studies. Addis Abeba.

——— 2002. Surviving resettlement in Wellega: The Queto experience. In Wendy James et al. red., *Remapping Ethiopia. Socialism and after*. Oxford: James Currey. Athens Ohio University press. Addis Abeba: Addis Abeba University Press.

Pankhurst, Helen. 1990. What change and for whom? In Siegfried Pausewang et al., red., *Ethiopia: rural development options*. London: Zed Books Ltd.

——— 1992. *Gender, development and identity, an Ethiopian study*. London Zed Books Ltd.

Pankhurst, Richard. 1985. *The history of famine and epidemics in Ethiopia prior to the twentieth century*. Addis Abeba Relief and Rehabilitation Commission. London: H&L Communications Ltd.

- Parry, Jonathan och Maurice Bloch, red. 1989. *Money and the morality of exchange*. Cambridge University Press.
- Pausewang, Siegfried. 1983. *Peasants, land and society. A Social history of land reform in Ethiopia*. Munchen, Köln, London: Weltforum Verlag.
- Peters, Pauline E., 1995. Uses and abuses of the concept of female-headed households in research of agrarian transformation and policy. I Debra Fahy Bryceson, red., *Women wielding the hoe. Lessons from rural Africa for feminist theory and development practice*. Oxford/ Washington, D.C.: Berg Publishers.
- Piot, Charles. 1991. Of persons and things: some reflections on African spheres of exchange. *Man, New Series*, vol. 26, no.3, (Sep., 1991), 405-424.
- Poluha, Eva. 1988. Beddedo A peasant association in the Red Cross project area Wollo, Ethiopia An *FTP - Report* April 1988.
- 1989. *Central planning and local reality. The case of a producer's cooperative in Ethiopia*. Stockholm studies in Social Anthropology, no 23.
- 1990. *Risks, trees and security. A baselinestudy of Bededdo, a peasant association in Wollo, Ethiopia*. Working Paper 111. Rev. ed. Uppsala : Swedish University of Agricultural sciences, International Rural Development Centre.
- 1994. Publicity and the wielding of power – a case from Gojjam, Ethiopia. I Harold Marcus, red., *New trends in Ethiopian studies. Papers of the 12th International Conference of Ethiopian Studies*. Lawrenceville: the Red Sea Press.
- 1997. Genus, förändring och jämställdhet - ett etiopiskt perspektiv. I Britt-Marie Thurén, och Kerstin Sundman, red., *Kvinnor, män och andra sorter. Genusantropologiska frågor*. Stockholm: Carlssons.
- 2002a. Beyond the silence of women in Ethiopian politics. I Michael Cowen och Liisa Laakso, red., *Multi-party elections in Africa*. Oxford: James Currey Ltd.
- 2002b. Learning Political Behaviour: Peasant-State Relations in Ethiopia, i Eva Poluha och Mona Rosendahl, red., *Contesting good governance. Crosscultural perspectives on representation, accountability and public space*. London: Routledge.
- 2004. *The Power of continuity. Ethiopia through the eyes of its children*. Nordiska Afrikainstitutet.

- Quirin James. 1998. Caste and class in historical north-west Ethiopia: The Beta Israel (falasha) and Kemant, 1300-1900. *The Journal of African History*, vol. 39, no. 2 (1998), 195-220.
- Reminick, Ronald. 1974. The evil-eye belief among the Amhara of Ethiopia. *Ethnology*, xiii (1974), 279-92.
- Richards, Paul. 1985. *Indigenous agricultural revolution: ecology and food production in West Africa*. London: Hutchinson.
- 1993. Cultivation: knowledge or performance? I Mark Hobart, red., *An anthropological critique of development 1993*: 61-78.
- 1996. Culture and community values in the selection and maintenance of African rice. I Stephen Brush och Doreen Stabinsky, red., *Valuing local knowledge: indigenous people and intellectual property rights*. Washington D.C.: Island Press.
- Robertson, Alexander Foster. 1984. *People and the state: an anthropology of planned development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1987. *The dynamics of productive relationships; African share contracts in comparative perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roe, Emery. 1991. Development narratives or making the best of blueprint development. *World Development*, vol. 19, no. 4, 287-300.
- Sachs, Jeffrey D. 2005. *The end of poverty. Economic possibilities for our time*. New York: The Penguin Press.
- Sahlins, Marshall. 1972. *Stone age economics*. New York: Aldine de Gruyter.
- Saul, John S. och Roger Woods. 1971. African Peasantries. I Teodor Shanin, red., *Peasants and peasant societies* Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Sen, Amartya K. 1990. Gender and co-operative conflict. I Irene Tinker, red., *Persistent inequalities*. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, James R. 1976. *The moral economy of the peasant*. New Haven and London. Yale university Press.
- 1985. *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*. New Haven. Yale University Press.

- 1990. *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- 1998. *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University. The Yale ISPS Series.
- Shanin, Teodor, red. 1971. *Peasants and peasant societies*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Shipton, Parker. 1989. Bitter money. Cultural economy and some African meanings of forbidden commodities. *American Ethnological Society Monograph Series*, Number 1.
- 2007. *The nature of entrustment: intimacy, exchange and the sacred in Africa*. New Haven: Yale University press.
- Shore, Cris och Susan Wright. 1997. *Anthropology of policy. Critical perspectives on governance and power*. London & New York: Routledge.
- Sillitoe, Paul. 1998a. The development of indigenous knowledge: A new applied anthropology. *Current Anthropology*, vol. 39: 2, 223-252.
- 1998b. Knowing the land: soil and resource evaluation and indigenous knowledge. *Soil Use and Management*, 14, 188-93
- Strauss, Claudia och Naomi Quinn. 1997. *A cognitive theory of cultural meaning*. Cambridge University Press.
- Taussig, Michael. 1980. *The devil and commodity fetishism in South America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Teferi Abate. 1994. Land scarcity and landlessness in North Shewa: a case study from Wayu and Anget Mewgiya PA. I Dessalegn Rahmato, red., Land tenure and land policy in Ethiopia after the derg. *Working Papers on Ethiopian Development* no. 8: October 1994.
- 1997. Land redistribution and the micro-dynamics of land access and use in Amhara: the case of two communities in South Wollo, in Katsuyoshi Fukui et al., red., *Ethiopia in Broader Perspective: Papers of the 13th International Conference of Ethiopian Studies*. Kyoto: Shokado Booksellers, vol. 2, 768-797.

- 1998. *Land, capital and labour in the social organization of farmers: a study of household dynamics in southwestern Wollo, 1974-1993*. Addis Ababa, AAU, Department of Sociology and Social Administration.
- 2000. *Government intervention and socioeconomic change in a northeast Ethiopian community: an anthropological study*. Ph.D. thesis Boston University.
- The rural land administration and use proclamation No. 46/2000, Amhara National Region.
- Tirfe Mammo. 1999. *The paradox of Africa's poverty*. Asmara: The Red Sea Press, Inc.
- Tobisson Eva. 1986. *Family dynamics among the Kuria. Agro-pastoralists in northern Tanzania*. Avhandling. Acta Universitatis Gothoburgensis. Gothenburg Studies in Social Anthropology No. 9, 1986.
- Trimingham, J. Spencer. 1952. *Islam in Ethiopia*. London: Oxford University Press.
- Tsehai Berhane Selassie. 1997. Ethiopian rural women and the state. I Gwendolyn Mikell, red., *African Feminism. The Politics of survival in Sub-Saharan Africa*. Philadelphia. University of Pennsylvania Press.
- red. 1991. *Gender issues in Ethiopia*. Institute of Ethiopian Studies. Addis Ababa University.
- 1979-80. "Women guerrilla fighters" *Northeast African Studies* 1, no. 3 (1979-89), 73-83.
- United Nations. 1991. *The world's women 1970-1990. Trends and statistics*. Social statistics and indicators. Series K, No 8 New York: United Nations Publication.
- Vaughan, Sarah och Kjetil Tronvoll. 2003. *The culture of power in contemporary Ethiopian political Life*. Sida Studies No. 10.
- Weissleder, Wolfgang. 1965. *The political ecology of Amhara domination*. Ph.D. Thesis in Anthropology, University of Chicago.
- 1974. Amhara marriage: the stability of divorce. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, vol. 11, Part I.

- Whyte, Susan Reynolds. 1997. *Questioning misfortune. The pragmatics of uncertainty in eastern Uganda*. Cambridge University Press.
- Wolf, Eric R. 1966. *Peasants*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- 1969. *Peasant wars of the twentieth century*. New York: Harper and Row.
- 1982. *Europe and the people without history*. Berkeley: University of California Press.
- Yanagisako, Sylvia J. 1979. Family and household: The analysis of domestic groups. *Annual Review of Anthropology*, vol. 8. (1979), 161-205.
- Yanagisako, Sylvia J. och Carol Delaney. 1995. *Naturalizing power: essays in feminist cultural analysis*. New York: Routledge.
- Yeraswork Admassie. 2000. *Twenty years to nowhere. Property rights, land management and conservation in Ethiopia*. The Red Sea Press, Inc.
- Yohannes Habtu. 1994. Land access and rural labour market constraints: a case study of northern Shewa. I Dessalegn Rahmato, red., *Land tenure and land policy in Ethiopia after the derg. Working Papers on Ethiopian Development* no. 8: October 1994.
- Yared Amare. 2003. Destitution in the north-east highlands of Ethiopia. Community and household studies in wag Hamra and South Wello. *FFS Studies on Poverty No. 3* Addis Ababa, forum for Social Studies.
- Young, Iris Marion. 2000. *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas.
- Zenabaworke Tadesse. 1978. *Kvinna i Etiopien*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- 2003. Women and land rights in the third world: the case of Ethiopia. I L. Muthoni Wanyeki, red., *Women and land in Africa: culture, religion and realizing women's rights*. London, New York: Zed Books Ltd.
- Internet:
- The World Factbook 2009*. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2009. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
datum 090811

English summary

This anthropological study examines the importance of gender relations for livelihood activities and it looks at the way in which female-headed agricultural households in the Ethiopian highlands cope in an area that is renowned for livelihood vulnerability, drought and famine.¹¹⁴ The material on which this analysis is based was gathered during one year of ethnographic fieldwork in South Wollo. The area is situated 2000 meter above sea level. The *qäbäile*, or Peasant Association Mäggänañña has about 1400 households and a population of about 7000 people. Between one fifth and one quarter (23 percent) of the households are headed by women. Practically all households, both male and female-headed ones, live from farming and from production and transactions related to agriculture and household activities. Farmers fortunate enough to have their land next to perennial streams can use these for irrigation, but the vast majority of farmers depend on rain-fed crops.

The thesis shows that in order to understand these households' actions it is essential to note that their access to production resources such as oxen, land and labour is highly dependent upon exchange rather than trade transactions. Exchanges are in turn embedded in social relations and kinship. To appreciate the significance of gender in Mäggänañña it is necessary to first understand how kinship relations work. Relating to others in Mäggänañña means observing shared norms and values, and the gender order makes particular, morally charged expectations of how women and men of various ages and positions should behave. Gender relations structure social life. Among other things, these relations determine the division of labour, areas of responsibility and the working of hierarchy. Gender thereby has important implications for experience, knowledge and cultural conceptions and it is an organizing

---

¹¹⁴ The material on which this thesis is based was gathered in one *qäbäile* some thirty kilometres north of Dessie, where I spent nearly a year and three months in 1999 and a longer period in 2001-2002. I was affiliated with the department of Social Anthropology, Addis Abeba University, to which I am most grateful for the help and support I received. The research was funded by a research grant from Sida/SAREC. I am also grateful for fieldwork grants from Museion, the University of Gothenburg, Kungliga Vetenskapsakademien and Adlerbertska forskningsfonden.

principle. In sum, this means that livelihood conditions differ for men and women.

Poverty and development

Studies of the highlands in which the researchers have not focused specifically upon female-headed households tend to describe cattle as markers of a household's relative prosperity and ability to sustain itself. Focus upon female-headed households, however, begs questions about the significance of labour and social relations, since these households do not necessarily have access to male labour. By using a gender perspective to focus upon female-headed households, this thesis shows that understanding the poorest members of this society requires paying particular attention to those households that lack production resources such as land, oxen and, particularly, labour. Male labour is of major importance for agriculture in the Ethiopian highlands and the value of land lies in its use in agriculture. It is not possible to sell land so its economic value is in the production of crops. A single woman is unable to give her land value because since she is unable to plough it. However, a female-headed household is able to access male labour to work its land. The sharecropping system locally known as *yäakkul* is the most common strategy used by a female-headed household that lacks close male relatives. The women I asked felt that it was expensive to relinquish half of their harvest to the male farmers to whom they leased their land.

This thesis shows that the greatest difference in terms of poverty and vulnerability is not simply that between female-headed households and male-headed households. It is, however, possible to see a distinction between those female-headed households that have access to male labour through children and brothers and those that do not. Motherhood and siblinghood are important factors for single women's access to male labour; the material shows that sons, sons-in-law, grandchildren and brothers help out without demanding half of the harvest in payment. Some female-headed households are thereby able to address the lack of male labour through specific kinship relations. Those that have access to male labour through children, grandchildren and brothers are thus in a comparable situation to male-headed households. The poorest households in Mäggänaña are, however, female-headed households that have little land and no animals and share their harvest in *yäakkul* exchange transactions. It is however important to observe changes in the household over

time since small children grow up and may with time provide a household with necessary complementary labour.

The ethnography presented here shows that it is relevant in understanding people's livelihood strategies to consider how several factors work in a complex synergy. It is necessary to understand how people acquire resources and which ones they have access to but also to examine the way labour and economic transactions are embedded in social relations. Finally, there are also significant structural factors, such as the state, that nourish or constrain local spheres of action.

Many researchers have stressed the importance of local or indigenous knowledge for national and international development programmes (e.g. Agrawal 1995; Heyd 1995; Richards 1985, 1993, 1996; Sachs 2005). This may mean gathering knowledge about the ultimate conditions – including weather and access to marketplaces - that govern the local potential for producing and selling crops. The possession of local knowledge or knowledge about local conditions also implies knowledge about social and cultural conditions, such as kinship, gender and norms. This thesis looks specifically at how gender relations impact upon various kinds of households and it explores the consequences of gender for a household's ability to sustain itself. Gender relations in Mäggänaña have important effects upon several areas. For instance, women who are widowed (or, occasionally, divorced) may sometimes live independently whereas men always remarry after a short time. This means that men almost never live alone without access to female labour, while women may live without access to male labour. Since the division of labour is strict and complementary, men and women in a single household have different fields of knowledge and it is important to appreciate this in any endeavour to fight poverty or promote development. Despite this, as this thesis shows, gender is often overlooked in these activities. Both women's and men's labour and knowledge tend to be overlooked although the Ethiopian state is prone to particularly disregard women's knowledge. Development programmes often lack insight into the fact that conditions and strategies differ for men and for women. The programmes are often designed on the assumption that men are responsible for agriculture while the existence of female-headed households is ignored. This thesis shows that the state's assessment of the welfare of farmers, according to which the possession of cattle denies farmers the right to food aid, is highly problematic. This system of measurement overlooks the fact that many female-headed households that own cattle have to live off only half of their

harvest. It is therefore essential that national and international rural development planning pays attention to the gendering of livelihood strategies.

Ethnographic work makes it possible to understand the ideas, notions and values that underlie people's subsistence behaviour and to see this as embedded in the context of land policy, economic systems and, importantly, relationships and morality. The generalizability of my data is, however, limited. According to Zenabaworke Tadesse (2003), the fact that men and women so readily talk about and consider women's formal land rights in Mäggänaña is unique to Wollo, and this differs from other regions of the Ethiopian highlands. The thesis shows, though, that it is important to take note of gender differences in relations to key economic resources in local society, particularly in relation to rural development planning.

Hierarchies, power and space of action

Although both men and women have formal rights to land and everyone in Mäggänaña describes the importance of this, particularly when young people are getting married, they do not make a close link between women and land. The thesis shows how people's everyday actions create links and distinctions that have consequences for their livelihood since this is a question of precedence in accessing and control over economic resources. This process does not take place in overarching social structures, such as legislation, but in the everyday ways in which people create and uphold structural inequality and hierarchies.¹¹⁵ Both men and women describe men's work as consisting of ploughing and fertilizing with compost – tasks that are related to the fertility of the land and its ability to support livelihood. No such association is made between female labour tasks and land despite the fact that women spend a great deal of time composting and weeding. Male labour links men also symbolically with oxen and fertility through mental associations between male tasks, such as ploughing, and male sexuality. Women's tasks, by contrast, are described as domestic, nurturing, assisting and complementary to men's. Altogether, this

---

¹¹⁵ The American feminist political scientist Iris Marion Young (2000: 54), who is inspired by Foucault (1974) argues that it is insufficient to speak of social structures when examining the nature of unequal relations. She describes structural oppression as apparent in unquestioned assumptions, norms and symbols. The structuring of relations between men and women is thus produced in everyday behaviour.

creates an image of men as having a natural and close relationship to the land and as being able to cultivate it and make it fertile. Both men and women also agree that male tasks are demanding and heavy and that they require male strength and they claim it is men's strength that makes them superior to women and children in the household. From a gender perspective, it may be said that differences and inequality become naturalized via notions of inherent qualities (Yanagisako & Delaney 1995). Virilocality and levirate are further local practices that give rise to different conditions for men and women and these give the relationship between men and their land particular significance.

The norms and values that people in Mäggānañña stress are not immutable. It is through action and speech in ongoing and interacting processes that relatively solid and unquestioned notions of order emerge - what Bourdieu (1977: 164-171) describes as *doxa*. Speech and action bring into relief different perspectives on values that are central in the local context. Examining these therefore yields a coherent picture of how reality is organized i.e. that a) men and land enjoy a close relationship while women and land do not and b) that men are superior to women within the household. Land, oxen and labour are the most significant resources in this agricultural society. Emphasis upon the importance of male labour for the fertility of the land gives men priority in relation to the most cherished resources. This in turn influences what men and women have the *power to* (Barnes 1993: 198-199) in their livelihood strategies through relations and exchange.

It is at the local level that practices establish difference and hierarchy, but this pattern recurs even at the national or state level, as expressed locally in the taxation of agricultural land and in development planning. Women's labour often takes place in or around the home and when women work in the fields this is not locally considered to be agricultural labour. Their work is therefore often not considered either locally or by the state to be relevant for development planning. In the state taxation system land rights are organized such that the household's collective access to land is represented. The state organization of land rights is based upon the idea that men who have land rights in the area in which they reside are heads of their households and that in this role they also represent women and their land. Nationally shared ideas about both land and gender therefore interplay with local notions and create an impression of men having an important link to the land while women and land are only associated with one another in the absence of men. The taxation system shows how the state views the ranking between men and women in the

household. In the local setting, interaction between levels mutually reinforces them such that the hierarchical relation between men and women and the prioritizing of men's access to land appears to be natural.

In Mäggänaña it is clear that men and women primarily relate their livelihood potential to norms and ideals that have to do with their relationship to one another. People emphasize expectations of kin as a motivation for action - the importance of being a morally correct daughter, son, mother, father, woman or man in relation to one's parents, children or other relatives. Other prominent structuring principles in everyday life are those that in some way stress the relationship between the patriline and agricultural land.

Shared norms and values are, however, not rigid. They are simply points of departure (Giddens 1979) that may vary. Behaving as a moral person is a balancing act; the complexity of moral principles means that there are often many aspects to consider and which together offer several means of enacting morally acceptable or ideal behaviour. Many people's narratives highlight some aspect of a motif that demonstrates moral ideals, but this does not mean that there is only one acceptable way of behaving in a particular situation. In many descriptions of a good mother or father, for instance when a recently widowed woman has to consider what is going to happen to her, her children and her land, the principle is that the relationship between patriline and land is important since people stress children's right to inherit land from their fathers. The majority notes that a widow is expected to remarry a classificatory brother of her deceased husband or to remain single until her children have reached adulthood and established their own households using their father's land. At the same time, in Mäggänaña love is considered an acceptable reason for marriage to a man other than a classificatory brother and this means there are exceptions to the common discourse. However, the new husband should own land. In other words, there are parallel possibilities. The principle that children have a right to the land of their deceased father is evident in the fact that people claim that in these cases, the new husband of the widow is borrowing land to plough from his wife and her children (the patriline). The notions of love thus gives women a chance to act in different ways and still uphold the idea of the patriline being indissociable from its agricultural land, yet does not compromise her status as a moral person.

The empirical material shows that *habitus* (Bourdieu 1990) is a useful concept for understanding people's behaviour when they reason about their choices, possibilities and constraints. My data show particularly how *habitus*

regulates the way in which people shape their lives. This is certainly not a random process even though dispositions may be applied with a degree of flexibility according to the individual's circumstances. People incorporate knowledge about life as they grow up and learn what is important and valuable. This later becomes decisive for how they choose to behave. This includes all that a person learns from early childhood: morals, norms and values as well as practical knowledge, such as how to perform certain tasks and other knowledge that is necessary for action. The ethnography shows that although people are flexible in relation to agricultural activities and that they adapt their sowing and their choice of seed to the weather conditions, the division of labour between men and women is not flexible. Bourdieu's concepts of *habitus* and *doxa* make it possible to understand how people understand their limitations, what they see as their options and desires and how their behaviour naturalizes power in relationships. The thesis shows that it is difficult to question the division of labour, who does what and how the relationship between men and women works. When children are socialized during childhood and norms, values and ideals are consolidated in them it becomes difficult for them to distance themselves from what they in fact are, what they embody and continually reproduce. Bourdieu (1989) claims that people assess social reality according to the *habitus* that arises as a result of living in this reality. Bourdieu's ideas therefore assist us in understanding the way in which difference and hierarchy are reproduced and also how difficult it is to see oneself and one's social position "objectively". This may explain why it is not obvious that one should question social order, even if one may be disadvantaged by its production of livelihood differentials.

The relationship between external structuring factors, such as legislation and land, and people's local practices continually influence one another. In Mäggänaña it is extremely difficult to survive without land and access to land is a fundamental condition for social action, such as marriage. Women have had land rights of their own for a couple of generations now and there are relatively new demands for women to have a right to land when they marry, so that they and their husband will be able to live of their joint land. It is not unthinkable that a change of this kind might eventually influence people's understanding of the relationship between women and land. The data show signs of local practices being given consideration in land legislation and this may suggest that everyday local practices will affect overarching structures. Land gives a childless man or women something to offer in exchange for care in their old

age. Households that are interested in acquiring more land may engage in this kind of exchange. The thesis nevertheless shows that this kind of exchange tends not to engage young people or landless households but rather established, reputable households that may inherit land in exchange for the provision of care. An area that requires more research is how the division of agricultural land between children and grandchildren takes place and according to what principles.

